ГС НАЦІОНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ
ДИВІЗІОН «ПСИХОАНАЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ І ПСИХОТЕРАПІЯ»

УКРАЇНСЬКИЙ ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Том 1 Випуск 1 (2023)

UKRAINIAN PSYCHOANALYTIC JOURNAL

Volume 1 Issue 1 (2023)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Засновники – ГС Національна психологічна асоціація,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія»

Друкується за рішенням
Наукової Ради ГС «Національна психологічна асоціація»
(протокол № 1 від 17 серпня 2023 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Мар'яна Великодна – Ph.D. із психології, доцент
Кафедра практичної психології, Криворізький державний педагогічний університет,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації

Валерія Палій – Ph.D. із психології, президент
ГС «Національна психологічна асоціація»
Академічна директорка програм з психології, Київська школа економіки

Маріанна Ткалич – Sc.D. із психології, професор
Кафедра психології, Запорізький національний університет,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації

Тетяна Мельничук – Ph.D. із психології, доцент
Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації

Даян Елайз – Ph.D. із психології
Психоаналітичний інститут Північної Каліфорнії

Оксана Якушко – Ph.D. із психології
Університет Каліфорнії

Ольга Черепєхіна – Ph.D. із психології, доцент
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Наталія Губа – Ph.D. із психології, доцент
Кафедра психології, Запорізький національний університет

РЕЦЕНЗЕНТИ ВИПУСКУ:

Валерій Дорожкін – Sc.D. із психології, професор, психолог, психоаналітичний терапевт,
професор кафедри теоретичної та практичної психології
Національний університет «Львівська політехніка»

Михайло Пустовойт – Sc.D. з медицини, професор,
психоаналітик, завідувач кафедри психіатрії, наркології та медичної психології
Івано-Франківський національний медичний університет

Зоя Мірошник – Sc.D., професорка, завідувачка кафедри практичної психології
Криворізький державний педагогічний університет

«Український психоаналітичний журнал» – електронне фахове рецензоване видання у відкритому доступі,
яке публікує оригінальні статті та переклади, присвячені психоаналізу, психоаналітичній психології та психотерапії.
Заснування видання ініційоване Дивізіоном «Психоаналітична психологія і психотерапія»
ГС Національна психологічна асоціація (протокол № 2 від 20.12.2020) та затверджене
Радою Національної психологічної асоціації (від 23.02.2022).

Завжди раді новим читачам, авторам та рецензентам.

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

eISSN 2786-8931

ЗМІСТ

Мар'яна Великодна
СЛОВО РЕДАКТОРКИ. ПСИХОАНАЛІТИЧНА СТАТТЯ ЯК ЛИСТ ДРУГУ.....5

Ненсі МакВільямс
МОЇМ УКРАЇНСЬКИМ КОЛЕГАМ ІЗ НАГОДИ БОЛІСНОЇ РІЧНИЦІ: ДЕЯКІ ЩИРІ ІДЕЇ З ПІДТРИМКИ ПРАКТИКИ ПІД ВОГНЕМ.....7

Оксана Якушко
ПСИХОАНАЛІЗ І ВІЙНА: ІСТОРІЯ ОСМИСЛЕННЯ, ПОДОЛАННЯ ТА ПІДТРИМКИ ВОЄННОГО НАСИЛЬСТВА.....14

Михайло Пустовойт
ІНТЕРПРЕТУВАТИ КРИЗУ, ПЕРЕБУВАЮЧИ У КРИЗІ (РОЗДУМИ ПРО ПСИХОАНАЛІТИЧНУ РОБОТУ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ).....21

Наталія Наливайко
МОВНІ МЕТАМОРФОЗИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СУБ'ЄКТНОСТІ. УКРАЇНА. ЩОДЕННИК ВІЙНИ.....27

Валерій Дорожкін
СУЧАСНА ВІЙНА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ТЕРАПЕВТИЧНІ СТОСУНКИ.....32

Александр Лупіс, Кевін Міган, Філіп Вонґ, Сара Геден, Ґордана Кутеровац Яґодич
МІЖПОКОЛІННЕ ПЕРЕДАВАННЯ ТРАВМИ В ХОРВАТІЇ: РЕЛЯЦІЙНИЙ ГНІВ ТА ПРОВИНА В ДІТЕЙ ВЕТЕРАНІВ БОЙОВИХ ДІЙ.....36

Мар'яна Великодна
ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ.....47

Зиґмунд Фройд (переклад Єгора Буцикіна)
НАРИС ПСИХОАНАЛІЗУ. ЧАСТИНА 1. ПРИРОДА ПСИХІЧНОГО.....54

Світлана Карпцова
ПОВЕРТАЮЧИ ПРАВО НА МИНУЛЕ. ОГЛЯД КНИГИ Н. НАЛИВАЙКО «ПСИХОАНАЛІЗ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, СЬОГОДЕННЯ, МАЙБУТНЄ».....62

Мар'яна Великодна, Оксана Аршевська-Ґєрен, Єлизавета Давоян, Валерій Дорожкін, Василь Манзар, Наталія Монахова
РЕЗОЛЮЦІЯ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІЗ РОСІЙСЬКИМИ ПСИХОЛОГАМИ ТА ПСИХОТЕРАПЕВТАМИ НА ЧАС ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....66

CONTENTS

Mariana Velykodna
EDITORIAL. PSYCHOANALYTIC PAPER AS A LETTER TO A FRIEND..... 5

Nancy McWilliams
FOR MY UKRAINIAN COLLEAGUES ON A PAINFUL ANNIVERSARY:
SOME HEARTFELT IDEAS FOR MAINTAINING PRACTICE UNDER FIRE.....7

Oksana Yakushko
PSYCHOANALYSIS AND WAR: HISTORIES OF THEORIZING, RESISTANCE
AND SUPPORT FOR WAR VIOLENCE.....14

Mykhaylo Pustovoyt
INTERPRETING CRISIS WHILE IN CRISIS (REFLECTIONS ON PSYCHOANALYTIC WORK
IN HYBRID WARFARE)..... 21

Natalia Nalyvaiko
LANGUAGE METAMORPHOSES AS REPRESENTATIONS OF SUBJECTIVITY. UKRAINE.
DAIRY OF WAR.....27

Valeriy Dorozhkin
CURRENT WAR AND ITS IMPACT ON THE THERAPEUTIC RELATIONSHIP.....32

Alexander Lupis, Kevin Meehan, Philip Wong, Sara Haden, Gordana Kuterovac Jagodić
INTERGENERATIONAL TRANSMISSION OF TRAUMA IN CROATIA:
RELATIONAL ANGER & GUILT IN CHILDREN OF COMBAT VETERANS.....36

Mariana Velykodna
RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE AND SOME ISSUES OF PSYCHOANALYTIC TRAINING..... 47

Sigmund Freud (translated by Yehor Butsykin)
AN OUTLINE OF PSYCHOANALYSIS. PART 1. THE NATURE OF PSYCHE.....54

Svitlana Karptsova
RETURNING THE RIGHT FOR THE PAST. REVIEW OF N. NALYVAIKO'S BOOK "PSYCHOANALYSIS
IN UKRAINE. HISTORY, PRESENT, FUTURE"..... 62

**Mariana Velykodna, Oksana Arshevska-Guérin, Valeriy Dorozhkin,
Vasyl Manzar, Nataliia Monakhova**
RESOLUTION ON REGULATING RELATIONS WITH RUSSIAN PSYCHOLOGISTS
AND PSYCHOTHERAPISTS DURING RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE.....66

УДК 159.964.2
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-1

СЛОВО РЕДАКТОРКИ. ПСИХОАНАЛІТИЧНА СТАТТЯ ЯК ЛИСТ ДРУГУ

Мар'яна Великодна, Ph.D. із психології, доцентка,
кафедра практичної психології,
Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., Україна,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна

EDITORIAL. PSYCHOANALYTIC PAPER AS A LETTER TO A FRIEND

Mariana Velykodna, Ph.D. in Psychology, Associate Professor,
Practical Psychology Department,
Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine,
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-6269-793X
velykodna@kdpu.edu.ua

Спроба започаткування періодичного психоаналітичного видання, а особливо в час посиленої вразливості та невизначеності, нав'язаних війною, неможлива без підтримки щемкого сподівання, що українські психоаналітичні фахівці забажають, вирішать, наважаться і продовжать писати й публікувати статті. Та що означає це сподівання? Чому взагалі з'являються та виходять у читацький світ нові психоаналітичні твори?

Звичайно, до відповіді на це питання можна було б підійти з різних позицій. Наприклад, підкреслити наукову користь від збору, систематизації та висвітлення клінічних психоаналітичних спостережень, як того вимагає доба доказових підходів (Abbass et al., 2020). Або зробити наголос на освітній меті: опис психоаналітичного процесу є основою навчання, дослідження та оцінювання в ході аналітичного тренінгу, тому дуже важливо практикувати сам цей опис (Bernstein, 2008). Можна також розглянути народження статті в психодинамічному світлі як необхідну чи навіть неминучу появу заспокійливого слова на місці болісної поразки чи не менш болісного тріумфу від виконаної психоаналітичної роботи (Weegmann, 2018). І, врешті, говорити про творення психоаналітичних текстів у певній превентивній манері як про спосіб реалізації й тамування своїх нарцисичних потреб поза стосунками з аналізантом (Pavlovska, 2021). Однак, у цій короткій вступній статті я хочу окреслити дещо інше, не менш важливе.

Я переконана, що, крім цікавого клінічного випадку, спостереження або теоретичної ідеї, усвідомлення необхідності чи корисності писання, для оприлюднення психоаналітичного твору автору дуже потрібен образ досить хорошого читача, який забажає обійтися з цим текстом доволі уважно та сердечно.

Так, народження статті передбачає появу ідеї, спостереження, осяяння, якими кортить поділитися з іншими, але цього недостатньо. До прикладу, відвідування мало не кожного психоаналітичного заходу в Україні справляє на мене цікавий ефект, який не вщухає з роками: я знову і знову переживаю напрочуд інтенсивний подив і захоплення тим інтелектуальним і чуттєвим *скарбом*, з яким зустрічаюся у виступах спікерів та в обговореннях учасників. Скарбом, який, я певна, здатен збагатити психоаналітичне мислення кожного, хто мав за щастя його засвідчити. Але яка частка цих виступів та обговорень буде в подальшому опублікована? Ця величина на сьогодні розмістилась десь між нулем та кількома одиницями, тим паче, якщо мати на увазі публікацію у фаховому виданні (яка, отже, увійде в бібліотеки, наукометричні бази, отримає очевидну поширеність і цитованість). Більше того, я дізналася, а особливо в останні місяці, про багатьох талановитих авторів, які роками пишуть свої психоаналітично зорієнтовані твори «в стіл», непевно припускаючи, що колись вони стануть книгою (або ні).

Ідеї, отже, навіть приголомшливо цікавої та нової, не досить. Я вважаю, що для публікації автору важливо також припускати, що той інший, кому трапиться на очі певний текст, сприйме його, як добрий друг, який отримав довгоочікуваний лист. Друг, якому дуже цікаво, як справи в автора, що його чи її тішить або непокоїть. Другу буде цікаво спостерігати за думкою автора та за своїм відгуком на лист, і можливо, що друг щось напише у відповідь: одразу чи трохи згодом. Друг зовсім не обов'язково погодиться з написаним і цілком може подискутувати щодо теми, розвинути її далі. Але друг витримає заздрість чи осуд щодо змісту отриманого листа та не спопелить знецінювальним вогнем. Друг буде вдячним за лист як за момент ексклюзивної зустрічі з чимось суб'єктивно важливим. Тоді йому можна безпечно показати свій, такий завжди недосконалий, текст з усіма його нашаруваннями, у тому числі дуже особистими, саморозкривальними.

Вважаю, серед психоаналітичних авторів найбільше пощастило тим, хто дійсно зустрів таких друзів, у тому числі в колі колег. І тим самим має когось, хто з щирим інтересом цікавитиметься певним твором на етапі ідеї, сумніву, чернетки (згадайте численні Фройдові листування як ілюстрацію до сказаного). Здорово, коли цей хтось і сам іноді пише, тож розуміє та поділяє цю особливу складність так переповісти позамовний аналітичний досвід, щоб читачу вдалося його уявити та емоційно відчути, як зауважив Т. Огден (Ogden, 2005). Цей досвід дружнього читача тоді певною мірою буде доступний перенесенню на невизначену читацьку аудиторію або, принаймні, допоможе хоча б трохи послабити негативне перенесення на неї. Я умисне опущу інші внутрішньопсихічні процеси, які беруть важливу участь у формуванні образу читацького іншого (див. напр. Slochower, 1998), щоб не відводити увагу від очевидного: реальний читач і реальний відгук важливі. І я вважаю, нам варто бути більш залученими та щедрими на відгуки читачами психоаналітичних творів.

Коли йдеться про сучасний журнал, а точніше про науковий журнал, який має усталену процедуру подвійного рецензування наосліп ("double-blind peer review", де "peer" як «рівня, ровесник» чомусь постійно вислизає з перекладу), описане «листування між друзями» залучає більше учасників. Процес "peer review" (який я аматорськи перекладаю як «дружнє рецензування», знаючи, утім, що "peer" означає також «придивлятися») не є звичайним рецензуванням (просто "review"), яке міг би виконати науковий керівник, опонент, член якоїсь комісії, ради журналу. Ідеться про правило, за яким рукопис поданої автором статті в анонімному вигляді незалежно й на волонтерських засадах читають двоє колег, які самі є авторами статей і мають певний (не всеохопний) досвід

у темі статті. Формальне завдання цих колег – продивитися статтю та визначити, чи вона вже готова до друку відповідно до вимог журналу (за структурою, оформленням, достатнім рівнем обґрунтування), чи потребує якогось доопрацювання автором, перш ніж дістатися читача. Але більш важливим, на моє переконання, є неформальний бік цього читання. Рівня-рецензент повідомляє автору про те, як він зрозумів, відчув, уявив зміст цього листа, у яких місцях забракло якихось деталей для повного розуміння, а що, можливо, здалося зайвим.

Я фантазую, що рецензенту в цей час дуже важливо стати найкращим другом автора, найбільшим уболівальником його чи її успіху. Іноді, скажімо, йдеться про зустріч із чимось кардинально новим і невідомим. Уявіть, що Вам до рук трапився перший чернетковий варіант тексту якогось дуже відомого сьогодні психоаналітика, який свого часу був новатором. Припустимо, Ви першим чи першою читаєте якусь працю Біона, Анзьє чи Лакана. Ви бачите щось нове, маловідоме, цікаве, але, ймовірно, ще не до кінця сформульоване. Це момент, коли багато залежить від того, яким буде відгук. Важливо знайти цей баланс підтримки, делікатності та щирості, який і не дозволить надрукувати щось потенційно геніальне неготовим і сирим (бо так воно, ймовірно, загубиться й не отримає заслуженого визнання), і не пошкодить авторський задум і сміливість писати. Які слова Ви обрали б для такої місії?

Або інакше, уявіть, що до Вас на рецензію потрапляє текст, з яким Ви абсолютно не згодні. Теорії, на які спирається автор, не переконливі для Вас, а висновки протилежні тим, які зробили б Ви. Бути дружнім рецензентом, тим не менше, вимагає утриматися від так званого ґейткіпінґу (від англ. gatekeeping, буквально – охорона воріт), явища, коли люди, наділені певною владою, здатні зловживати нею, обмежуючи доступ інших до інформації, ресурсів, можливостей та прав. На що орієнтуватися? Як надати чесну оцінку й відгук, коли acting out у вигляді відкидання тексту як узагалі не вартого уваги стає таким спокусливим? Це непросте питання. Втім, важливо пам'ятати про наш спільний виграш, якщо дати місце для різних голосів, які представлять психоаналіз таким строкатим, політеоретичним, різногалузевим, яким ми його маємо: у психологічних, психотерапевтичних, філософських, соціологічних, культурологічних, педагогічних, філологічних, медичних та інших оптиках і вжитках. У такому разі стає зрозумілим, що рецензента запрошено лише переконатися, що автор доклав достатніх зусиль для обґрунтування свого матеріалу, але автор не може й не зобов'язаний передати в тексті позицію рецензента. Натомість рецензент має право написати альтернативну статтю, у тому числі статтю-коментар до поданого тексту, де запропонувати читачам іще один погляд на цю тему.

Я мала змогу неодноразово переконатися особисто, що уважний, залучений рецензент, готовий поділитися чесним враженням і конструктивними критичними зауваженнями – половина успіху кінцевого тексту. І дуже хороша новина полягає в тому, що в Україні зараз є чимало авторів, чий досвід, компетентність і бажання дозволяють їм проводити рецензування творів на найвищому рівні.

Що ж, друзі, я прагнула сказати вам цим листом? Передусім, що наш колективний психоаналітичний листоноша запрацював: зусиллями кількох десятків фахівців (формальних і неформальних членів редакційної ради, авторів, рецензентів, видавців, просто вболівальників) нам вдалося оформити «*Український психоаналітичний журнал*», щоб поєднати скарби українських психоаналітичних авторів із залученими читачами. Ми запрошуємо вас писати нам: авторські твори із психоаналізу, психоаналітичної психології та психотерапії, авторські огляди книг, статті-відповіді на вже опубліковані статті, звітні статті з ваших заходів (семінарів, конференцій, круглих столів тощо), резолюції, переклади творів, люб'язно наданих іноземними авторами. Колективи авторів також можуть звернутися із запитом на створення спеціального тематичного випуску (наприклад, для публікації матеріалів конференції). І ми запрошуємо читати та вболівати за українських авторів і перекладачів, слідкувати за розвитком їхніх ідей та майстерності слова, вчитися на їхньому клінічному досвіді, дивуватися й сперечатися подумки та вголос.

Насамкінець я хочу засвідчити свою глибоку повагу та вдячність українським та іноземним психоаналітичним фахівцям за різнобічне сприяння появі цього журналу через надання авторських робіт і перекладів, залучене фахове рецензування та дружню підтримку, зокрема членам Українського психоаналітичного товариства, Української спілки психотерапевтів, Української конфедерації психоаналітичних психотерапій, Української асоціації аналітичної психології, Товариства психоаналізу та психоаналітичної психології (Дивізіон 39) Американської психологічної асоціації, Міжнародної психоаналітичної асоціації і, звичайно, Дивізіону «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації як ініціаторам заснування журналу. Окрему подяку висловлюю науковцям-психологам непсихоаналітичних підходів, які посприяли офіційному оформленню журналу за українськими вимогами.

Список літератури:

Abbass, A.A., Tasca, G.A., Vasiliadis, H.M., Spagnolo, J., Kealy, D., Hewitt, P.L., ... & Doidge, N. (2020). Psychodynamic therapy in Canada in the era of evidence-based practice. *Psychoanalytic Psychotherapy*, 34(2), 78–99. https://doi.org/10.1080/02668734.2020.1803390

Bernstein, S.B. (2008). Writing about the psychoanalytic process. *Psychoanalytic Inquiry*, 28(4), 433–449. https://doi.org/10.1080/07351690802212694

Ogden, T.H. (2005). On psychoanalytic writing. *The International Journal of Psychoanalysis*, 86(1), 15–29. https://doi.org/10.1516/VW6M-4T04-BLMW-8X8B

Pavlovska, O. (2021). Psychoanalytic society as a space for the existence of the wish. *Life and death of psychoanalytic societies: lessons from history and new prospects for unions: Conference proceedings*. The Ist All-Ukrainian online conference with international participation, January, 23–24, Kyiv [electronic book], 90–97.

Slochower, J. (1998). Illusion and uncertainty in psychoanalytic writing. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 79(2), 333.

Weegmann, M. (2018). *Psychodynamics of Writing*. Routledge.

УДК 159.964.2
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-2

МОЇМ УКРАЇНСЬКИМ КОЛЕГАМ ІЗ НАГОДИ БОЛІСНОЇ РІЧНИЦІ: ДЕЯКІ ЩИРІ ІДЕЇ З ПІДТРИМКИ ПРАКТИКИ ПІД ВОГНЕМ[1]

Ненсі МакВільямс, докторка філософії із психології,
Вища школа прикладної та професійної психології,
Рутгерський Університет, м. Ламбертвіль, США

FOR MY UKRAINIAN COLLEAGUES ON A PAINFUL ANNIVERSARY: SOME HEARTFELT IDEAS FOR MAINTAINING PRACTICE UNDER FIRE

Nancy McWilliams, Ph.D. in Psychology, ABPP,
Emerita Visiting Professor,
Graduate School of Applied & Professional Psychology,
Rutgers University, Lambertville, USA
https://orcid.org/0000-0002-4508-1129
nancymcw@aol.com

Для мене є честю виступати на запрошення Національної психологічної асоціації України в той час, як мої українські колеги продовжують зіштовхуватися з лякаючими, деморалізуючими та травматичними викликами у своїй роботі – викликами, до яких ваша професійна підготовка як фахівців із психічного здоров'я не могла вас підготувати.

Я зворушена тим, що психологи, які попросили мене виступити з цією доповіддю, Мар'яна Великодна, Александр Лупіс та їхні колеги з правління НПА, відчувають, що я зможу сказати вам щось, що могло б бути цінним перед обличчям жахливих умов, у яких ви працювали протягом останнього року. Певною мірою я переживаю «синдром самозванця», відчуття, що я не маю права виступати з цією промовою, не маю легітимних претензій на експертність у проведенні клінічної практики під час агонії війни. Я була благословенна жити в мирі протягом усього свого довгого життя, і хоча я консультувала терапевтів, які зіштовхувалися з жахливими обставинами, мені ніколи не доводилося справлятися з тим, з чим стикаєтеся ви: насильницькі смерті та травми, руйнування громад, роз'єднання родин, широко поширені та часто вимушені переміщення та **жах,** розуміння того, що, якими би поганими не були зараз справи, вони можуть стати ще гіршими.

Я почуваюся трохи схожою на сімейного лікаря, якого просять поговорити з групою активних медиків на полі бою, лікарів під вогнем ворога, кожен із яких щоразу обирає між життям і смертю для того, щоб зменшити шкоду від війни в надзвичайних обставинах, коли про стандартну медичну допомогу не може бути й мови. Я не мала випробовувань у таких умовах, і я не знаю, наскільки сміливою чи стійкою була б я.

Тож, будь ласка, зрозумійте, що я не претендую на особисту мудрість щодо подолання умов, у яких ви зараз працюєте. Я ніколи не була біженкою і ніколи не бачила, як моя громада була спустошена військовими нападами. Але я знаю дещо про травму, витримування почуттів, які здаються нестерпними, скорботу, про те, як терапевтам потурбуватися про себе. І про пошук сенсу і навіть втіху в тому, що щось можна зробити, навіть коли багато чого є неможливим, коли невеликі клінічні успіхи затьмарюються більшими руйнівними силами, на які ми, як фахівці з психічного здоров'я, маємо дуже мало можливостей впливати.

Для кожного з вас усе змінилося рік тому, коли російська армія вторглася до вашої Батьківщини. Коли я була в Києві трохи більше десяти років тому, мене вразила арка на березі Дніпра, залишок СРСР, яка тоді проголошувала дружбу між українцями та росіянами. Я часто думаю про цей знак, про те, як часто політичні символи та гасла використовуються на службі заперечення напруги та конфліктів, які тліють під поверхнею національних ідентичностей. У кращому випадку такі символи є бажаними; у гіршому випадку вони цинічно маніпулятивні.

У більшості суспільств, як демократичних, так і інших, можна знайти приховану вразливість до розколу внаслідок існуючої соціальної напруги. У теперішній час швидких соціальних змін, коли інтернет можна використовувати для пропаганди брехні та теорій змови, коли ми всі відчуваємо занепокоєння щодо майбутнього нашої планети, коли злочини на ґрунті ненависті здаються повсюдними, навіть ті з нас, хто практикує у відносно мирних обставинах, занепокоєні з приводу крихкості звичайних умов безпеки та соціальної передбачуваності. Політики кажуть нам, що демократії крихкі, що вони потребують нескінченної роботи активного громадянства, щоб зберегти їх здоровими. І все ж, коли вони працюють добре, ми схильні сприймати їх як даність, доки щось не викриє нашу екзистенціальну вразливість і не поставить під загрозу наші до того безпечні прив'язаності та очікування передбачуваності.

В Україні у вас не було іншого вибору, як зіткнутися з однією з найгірших загроз для будь-якого демократичного суспільства – катастрофою збройного вторгнення. У цій злочинній атаці з-за меж ваших кордонів на ваш суверенітет ви пережили насильницьке нав'язування порядку денного, контури якого український народ ніколи не схвалював, у військовій операції, знущань від якої ви зазнаєте протягом року, і майбутніх наслідків якої ви боїтеся.

Я пишаюся тим, що я клінічний психолог. Але в той же час вважаю нашу професію скромною. Клінічна практика трохи схожа на фізіотерапію для пацієнтів, які постраждали від жахливих нещасних випадків. Ми не можемо відновити наших клієнтів до того стану, у якому вони були до катастрофи, але можемо допомогти їм стати найкращою версією того, ким вони можуть стати після її наслідків. Як терапевти, ми служимо душам, скаліченим травмою, бідністю, залежністю, злочинністю, нещасним випадком і хворобою, однієї людини, пари чи сім'ї. Важко мати серце, щоб продовжувати це робити, коли травматичні події, які викликають довгострокові емоційні страждання, продовжують відбуватися з приголомшливою швидкістю та включають раніше немислимий рівень руйнування.

І ми самі, і наші пацієнти мусимо психологічно долати наслідки болісних соціальних умов, полегшити які нам бракує влади. Ми всі живемо життям, на яке тонко та часто непомітно впливає міжпоколінна передача травми. Особливо це стосується людей, які проживають у країнах Східної Європи. В Україні, навіть у мирний період, на

[1] Переклад з англійської – Еліна Євланова.

вас тривалий час впливають «підземні води» психологічних наслідків тих травматичних умов, з якими стикалися ваші діди та прадіди: голод, голодомор, приниження, поневолення. У тіні цієї більшої реальності, як терапевти, ми можемо почуватися дуже маленькими та неефективними, ніби будівля згоріла, і все, що можна вдіяти серед попелу, це зробити притулок із залишків цегли та дощок.

Сьогодні я хочу поговорити про три теми, які стосуються нашого улюбленого, цінного, але обмеженого покликання: прийняття реальної вразливості, дотримання професійних цінностей в екстремальних ситуаціях і здатність до самодопомоги терапевтів під хронічним тиском.

Прийняття вразливості. Одне з найскладніших випробувань у воєнний час – бути жорстким, стоїчним і практичним перед обличчям лиха, водночас залишаючи у своєму житті достатньо місця для визнання слабкості та горювання. Нам необхідно підтримувати цінність того, що пережити біль полягає не в тому, щоб бути твердим чи м'яким, а в тому, щоб мати змогу бути і таким, і таким. Під час потрясіння від травми нам потрібні наші захисні механізми; дисоціація може врятувати життя. Але якщо ми не можемо відкласти ці захисти вбік, перебуваючи далеко від лінії фронту, то, зрештою, заплатимо високу психологічну ціну.

Як психологи, ми маємо нагадувати собі і також поширити інформацію серед непрофесіоналів, що блокування болю супроти визнання болю є хибною та деструктивною дихотомією. Іноді нам потрібні наші захисні механізми, навіть примітивні, а іноді нам потрібно їх призупинити. Ми знаємо, що постійне заперечення нашої людської вразливості призводить до накопичення емоційних стресів, що включає розлади настрою, харчові розлади, залежності, дисоціативні реакції, проблеми з поведінкою, труднощі в інтимних стосунках та інші довгострокові проблеми. Терапевти часто стикалися з такими проблемами серед ветеранів війни через роки та навіть десятиліття після закінчення бойових дій.

Особливою проблемою для терапевтів, що лікують людей, які перенесли травматичний стрес, є вікарна травматизація. Існують як емпіричні, так і клінічні докази цього явища, професійного ризику, який ми повинні сприймати серйозно. Клініцисти, які слухають розповіді про травматичний досвід інших або сидять із травмованими людьми, які не в змозі передати словами те, що з ними сталося, потребують полегшення та очікування полегшення. Особливо якщо комунікація пацієнта викликала наші власні травматичні спогади, свідомо чи на вісцеральному рівні, ці історії та невербальні повідомлення важко витримати. У наших професійних ролях ми боремося за те, щоб залишатися відкритими та співчутливими, оскільки пацієнти заповнюють наші кабінети своїм болем; через досвід, пов'язаний із війною, ми навряд чи можемо витримувати слухання, так само як і звичайні скарги, які ми для себе можемо вважати тривіальними та такими, що марнують час, порівняно з такою великою кількістю справді жахливих страждань.

Одним із найбільш невтішних висновків наукових досліджень травми є те, що всі ми в будь-якому віці вразливі до травматичних ушкоджень. Наявність теплої сім'ї та надійної прив'язаності в ранньому віці є хорошою основою для певної стійкості, але всі ми, незалежно від того, наскільки добре виховані та навчені, можемо бути психологічно зруйновані травматичним досвідом. Зважаючи на цю реальність, ми повинні вживати профілактичних заходів і заохочувати наших клієнтів як до того, щоб захищати себе від будь-яких стресів, яких можна уникнути, так і до того, щоб горювати про ті, яких уникнути неможливо.

Мені здається, що головним психологічним викликом бути терапевтом у травматичних умовах є прийняття тієї болісної реальності, що ми можемо допомогти лише з невеликою частиною того, на що хворіють люди, які звертаються до нас. Ми повинні приймати рішення про те, хто в депресії, а хто переживає жахливий процес горювання; ми повинні прислухатися до тих, чий досвід ніхто не хоче чути; ми маємо продовжувати допомагати лише в **тій частині** людських страждань, яка є явно психологічною. Ми маємо сподіватися, що, незважаючи на те, що ми можемо полегшити лише невелику частину страждань будь-якої людини, потерпілий чи потерпіла зможе знайти достатню стійкість, щоб відновитися у сферах, які виходять за межі наших професійних можливостей. Працюючи у воєнний час, ви можете виконувати свою роботу, але це не ваша робота – брати на себе **всю** тяжкість війни. Як сказав Бісмарк про політику, психотерапія – це мистецтво можливого. Я б додала, що найлютішим ворогом психотерапії та психотерапевтів є фантазія про трансформаційне лікування замість скромного відновлення.

Зараз я хочу поговорити про роль горя, а незабаром скажу більше про самопіклування. Одним із важливих способів уникнути проблем із психічним здоров'ям, спричинених травмою, є створення простору для скорботи. Хоча в сучасній мові ми схильні ототожнювати горювання та смуток із «депресією», ці два стани свідомості значно відрізняються. Вони можуть бути описані тими ж самими критеріями DSM, і іноді вони збігаються, але відмінність між ними полягає в їх суб'єктивному впливі. Під час горювання джерело болю знаходиться *у світі*, тоді як під час депресії воно психологічно локалізується *в «Я»* («Це погане сталося зі мною, тому що я маю певну ваду»). Людина з клінічною депресією відчуває певну відповідальність за те болюче, що сталося. Засмучена та сумуюча людина може звинувачувати Бога, долю чи ворогів, але не нападає на себе і не паралізується почуттям особистого дефекту.

Дозвольте мені розглянути відмінності між горюванням і депресією більш розширено. У горюванні смуток поглинає нас хвилями, одна за одною. Кожна хвиля може затопити нас безпорадним почуттям страждання, але між хвилями ми можемо функціонувати та навіть знаходити деяку втіху в житті, що триває. Ті хвилі горювання запускаються досвідом, який нагадує нам про втрату людини або ситуацію, і вони можуть несподівано та драматично порушувати нашу рівновагу. Ті з вас, хто повернувся до своїх розбомблених міст і пересвідчився в тому, що сталося з вашими громадами, знають це явище занадто добре.

У депресії, на відміну від цього, страждання безжальне. Немає ніяких хвиль; є тільки безперервна мертвість, одноманітність, брак сенсу. Коли ми в депресії, то не можемо уявити, як почуватися іншим чином, і ми не можемо пригадати, чому б одного разу могли прокинутися з нетерпінням в очікуванні дня. Однією з найбільших жорстокостей депресії є те, що почуття відчаю є невпинним, хронічним і монотонним, без періодів полегшення.

У стані горювання є речі, які ми можемо зробити, щоб почуватися краще, як, наприклад, послухати музику, поговорити з другом, піти на прогулянку в прекрасне місце – усе те, що ми зазвичай робимо, щоб втішити себе. У депресії ми нічого не можемо зробити, аби полегшити біль. Фактично це можуть підтвердити лікарі: якщо комусь у клінічній депресії сказати з найліпшими намірами «*Змініть Ваше ставлення*» або «*Просто займіть себе чимось*», або «*Думайте про все хороше у Вашому житті*», це лише все погіршить; людина в депресії почуватиметься болісно від того, що її не розуміють. Люди, яких підбадьорюють таким чином, через незмогу прийняти подібні поради часто приходять до висновку, що вони дефективні, і вони навіть можуть відчути ще більше відчуження від людського суспільства.

Незважаючи на схожість зовнішніх симптомів, є чимало доказів того, що у багатьох сенсах горювання є протилежністю депресії, що багато з того, що зцілює в психотерапії, передбачає заміну депресивного страждання нормальним горюванням, яке можна подолати. Процес скорботи, який усі відомі людські суспільства іденти-

фікують як особливий психічний стан та вшановують його спільними ритуалами, і проведення яких можна спостерігати навіть у інших ссавців та деяких птахів, є профілактичним засобом проти станів депресії. Іншими словами, якщо в проміжках між моментами, коли повинні працювати адаптивно, ми виконуємо роботу скорботи, у нас буде менша ймовірність розвитку тривалого розладу настрою або іншої психопатології. У воєнний час знайомі ритуали скорботи можуть бути недоступні, але можуть бути творчі способи імпровізації.

Я пам'ятаю дослідження, яке було проведене давно в Ізраїлі серед матерів у втраті, чиї сини загинули в бою. Жінки походили з двох різних субкультур, одна з яких наголошувала на тому, щоб бути «сильною» і не піддаватися горюванню, а інша підтримувала традиційні практики скорботи, такі як плач, голосіння та рвання на собі волосся та одягу. Через пару років після втрат жінки з другої групи, які дозволили собі повною мірою проявити своє емоційне спустошення, психологічно почувалися значно краще, ніж жінки з першої групи, які все ще були впертими стоїками, опираючись можливості спиратися на інших для заспокоєння, відмовляючись опрацьовувати свої втрати. У жінок цієї групи спостерігалися ознаки клінічної депресії.

Незважаючи на деякі поширені уявлення про це, скорбота ніколи не досягає повного «завершення». Люди, які повільно виходять із приголомшливого горювання, врешті-решт не досягають емоційної кінцевої точки, коли вони більше не відчувають смутку, пов'язаного зі своїми втратами. Але їхній настрій змінюється від паралізуючого стану спустошення до знайомого та навіть комфортного смутку, коли виникає спогад про втрачену особу чи предмет. У скорботі ми переходимо від шоку та гніву до остаточного прийняття та адаптації. Важко пройти через цей процес, коли травматичні події тривають щодня. Практично неможливо пройти через це, не поговоривши з іншими, хто може засвідчити цей біль. Під час тривалого травматичного напруження ми маємо бути особливо уважними до своїх почуттів, поважати те, що вони нам говорять, і сприймати їх так добре, як ми тільки зможемо.

У цьому контексті я хочу заохотити вас кинути виклик дивному західноєвропейському міфу про те, що вираження смутку – через плач і пошук розради – еквівалентно «втраті контролю». Як психоаналітик, я не можу не задатися питанням, чи не походить це злиття між емоційним вираженням і втратою контролю від досвіду дитинства, коли було принизливо плакати, наприклад, коли нас покарав авторитет, якому ми не хотіли принести задоволення демонстрацією того, як нам боляче. У віці двох-трьох років діти можуть несвідомо порівнювати плач із втратою контролю над сечовим міхуром або кишечником. Це порівняння не дивує в маленьких дітей, але мене дивує, коли дорослі вважають само собою зрозумілим, що відчувати смуток рівносильно тому, щоб бути «інфантильним» або «бути невдахою». Щодо афективного процесу в дорослому віці, немає нічого слабкого у вираженні почуттів і нічого сильного в жорсткому захисті від них. Плач, як природний спосіб боротьби з нейромедіаторами, які накопичуються під час стресу, корисний для вас.

Я підозрюю, що в ці часи нищівних військових дій і дезорієнтуючих переживань від переїздів багато з вас плакали разом зі своїми пацієнтами. Я сподіваюся, що ви вважаєте це чуйною та природною людською реакцією, і що ви не караєте себе за «непрофесійність». Якби ви не дозволяли своїм сльозам текти в ситуаціях, які викликають глибокий смуток, пацієнти отримували б токсичне повідомлення про те, що дорослі повинні за будь-яких обставин придушувати свої емоції. Не всі розвинені культури ототожнюють горювання зі слабкістю або втратою контролю; в «Одиссеї» Гомера Улісс знову і знову рясно плаче, коли його любі товариші загинули в битві.

Для тих із вас, хто зараз має справу з солдатами – і для тих із вас, хто в майбутньому намагатиметься допомагати колишнім солдатам та їхнім сім'ям – буде надзвичайно важливо донести з почуттям авторитету, що не соромно переживати емоції, які було б небезпечно відчувати на полі бою. Те, що люди в стані заперечення або дисоціації від болю схильні зневажливо називати жалістю до себе, потрібно переосмислити як нормальне й необхідне горювання. Не лише тому, що знайти шлях до раніше відокремлених почуттів не є слабкістю; це складний процес, який вимагає відданості та сили духу. Іншими словами, те, що люди, які пережили травму, можуть відчути, як слабкість, потрібно когнітивно переосмислити, як силу.

Людям, які пережили травматичний досвід, потрібна допомога, щоб повільно перейти від визначення себе як «жертви травми» до сприйняття себе як складних людських істот, які випадково зазнали травми. Коли травма не опрацьована, коли емоції, пізнання, спогади та сприйняття не засвоєні та не інтегровані у відчуття того, ким людина є, саме тіло утримує та виражає травматичні події. Як незабутньо зауважив Бесель Ван дер Колк, «тіло веде рахунок» (Van der Kolk, 1944). Незважаючи на те, що ми маємо обмежені емпіричні дані про це явище, багато досвідчених клініцистів повідомляють, що в їхніх пацієнтів із травмами в анамнезі частіше діагностують аутоімунні захворювання, в порівнянні з пацієнтами, які не мають у своїх історіях значних несприятливих подій. Щоб запобігти фізичному та емоційному вигоранню, і ми, і люди, яких ми лікуємо, повинні дійти згоди з болісною, а іноді й приголомшливою реальністю.

Одним із трагічних наслідків участі в бойових діях є стан, який Джонатан Шей, який вивчав ветеранів війни у В'єтнамі, назвав «моральною травмою» (Shay, 2014). Можливо, найбільш важким наслідком війни є життя з почуттям, що людина порушила свій моральний кодекс. Солдати страждали від того, що вбили або покалічили людей, які ледь виросли з дитячого віку і яких призвали на бої, яких вони не вибирали, які кричали про допомогу, вмираючи. Оскільки більшість українців розуміє російську мову, ваші солдати не захищені від моральної шкоди від передсмертних слів ворогів на полі бою, які благають їх про помилування чи кличуть своїх матерів, коли залишають світ живих.

Солдати також зазнають моральної травми, стаючи свідками шкоди людям, яких вони полюбили з такою пекучою інтенсивністю, яку, можливо, можуть відчувати один до одного лише товариші по бою. Після війни люди, які брали участь у бойових діях, не можуть узгодити свою поведінку на полі бою з правилами поведінки, які вони глибоко засвоїли до війни. Через злочини, які вони вчинили проти свого морального кодексу, вони почуваються злими, потворними, такими, що не заслуговують на допомогу чи турботу. Вони почувають себе недостойними того, щоб жити, коли стільки людей, яких вони вважають морально вищими, померли.

У воєнний час учасники і неучасники бойових дій тяжко страждають від того, що стають свідками травми, якій вони не змогли запобігти. Можливо, вони були свідками нестерпної смерті людей, яких вони любили та не змогли врятувати. Ми знаємо з післявоєнних досліджень і досліджень розвитку дитини, що найтяжчим видом травматичного ушкодження є безпорадне засвідчення та моральна травма, яка його супроводжує. Після Другої світової війни психологи дізналися, що в'язні концентраційних таборів, які були свідками катувань, мали більше проблем із психологічним відновленням, ніж в'язні, які самі зазнали тортур. Діти, які стали свідками насильства над сиблінгами чи батьками, мають більш довготривалі психологічні проблеми, ніж діти, які самі були об'єктом насильства.

На інтуїтивному рівні те, що більша шкода спричиняється безсильному свідку, а не прямій жертві, може зда-

тися дивним, але якщо ви поміркуєте над цим, це має емоційний сенс. Якщо ви є об'єктом поганого поводження, то можете ненавидіти, можете боротися, можете однозначно захищатися або породжувати задовольняючі фантазії про помсту та відплату. Якщо ви стали свідком насильства щодо іншої людини, ваші емоційні реакції будуть набагато складнішими. Ви відчуєте каральну провину за те, що не змогли зупинити напад або ефективно захистити жертву, одночасно з відчуттям полегшення від того, що постраждала інша людина, а не ви. Такі переживання породжують бездонний сором, який може підштовхнути людей до будь-яких засобів, які вони можуть знайти, щоб притупити біль, включаючи алкоголь, інші види залежності та відсторонення від родини та друзів.

Терапевти можуть допомогти людям, у тому числі колишнім солдатам, які стали свідками насильства, інформуючи їх про те, що дізналися дослідники-психологи про шкоду, яка заподіюється свідку насильства. Повідомлення про дослідження, які виявляють, що рівень їхніх страждань є очікуваним, передає травмованим уявлення іншого про те, що вони мають «право» на свій біль. Не знаючи, що бути безпорадним свідком – то є найгіршою травмою, більшість людей нападає на себе через слабкість або жалість до себе, ставлення, на яке, на їхню думку, набагато більше моральних прав мають люди, які постраждали більш очевидно.

Коли ця війна закінчиться, ви багато років будете мати справу з її наслідками. Ви почуєте історії моральних травм від колишніх військових, медиків, волонтерів. Вам доведеться мати справу з великим скептицизмом щодо того, чи можете ви їм чимось допомогти. Зневажливе ставлення до себе та своєї професії завжди важке для терапевтів, а жертви війни часто знецінюють нас, ставлячись до нас так, ніби ми живемо на чужій планеті, де людське зло є лише абстракцією. Люди, які були на передовій під час війни, навряд чи повірять, що терапевти могли справді зрозуміти, через що вони пройшли. І вони мають рацію.

Але якщо ви відверто визнаєте, що не можете повністю уявити пекло, через яке вони пройшли, запропонуєте їм спробувати розповісти вам про це і в той же час висловите впевненість, що ви можете допомогти їм обробити емоційні реакції, які могли б бути суїцидальними, якщо б вони відчули їх під час бою, вони можуть бути вдячні за вашу чесність і повагу до трансформаційної сили того, що вони зазнали.

Підтримка наших основних цінностей. Під час війни руйнуються межі між особистим, професійним і політичним. Наша звичайна клінічна робота залежить від передбачуваного середовища холдингу, «третього» мовою реляційного психоаналізу. Під час збройних конфліктів такий холдинг уже не є надійним. Ми стикаємося з безпрецедентними загрозами самому виживанню для нас самих і тих, кому ми служимо.

За таких обставин спокусливо ігнорувати загальноприйняті клінічні межі. Іноді це правильно. Одного разу Ґлена Ґабарда запитали, як застосувати належну психоаналітичну техніку до пацієнта, який представляє унікальні клінічні проблеми. Він відповів: «Якщо сумніваєшся, будь людиною». Під цим він мав на увазі, що, як професіонали, ми повинні поважати найкращі людські якості – співчуття, повагу, емоційну чесність – як вагоміші за звичайні «правила» техніки чи вимоги створених протоколів. Ми маємо бути трохи «справжнішими» з пацієнтами в екстремальних умовах. Ми маємо визнати спільний досвід розчарування та страху. Ми маємо більше говорити. Я думаю, що ви всі виявили, що перетинаєте деякі звичайні кордони, оскільки стикаєтеся з ситуаціями, які є катастрофічними, а не буденними. Надзвичайний час вимагає надзвичайних заходів.

Отже, я хочу підтримати ваше професійне судження в прийнятті рішень щодо того, які втручання з клієнтами та яке поводження з колегами є законними в умовах війни. Те, що я зараз маю на увазі, включає поведінку, яка виглядала б надмірною або нерозумною в мирний час: такі дії, як допомога пацієнтам-емігрантам знайти житло, участь у ритуалах жалоби з клієнтами та їхніми родинами, заміна колег, які тимчасово втратили працездатність через пов'язані з війною події, та допомога солдатам повернутися в бій, де, як ви знаєте, вони отримають повторну травму.

У той же час я уявляю, що вам важко не раціоналізувати відхилення від аспектів професійної відданості, які залишаються критичними навіть у воєнний час: конфіденційність, цілісність і відмова використовувати своїх пацієнтів або студентів для власної особистої вигоди, навіть коли травматичні ситуації ускладнюють ваш вибір. В екстремальних ситуаціях поширюються фантазії про «кінець світу, яким ми його знаємо». Стає легше повірити в те, що, «оскільки ми всі помремо будь-якої хвилини, ми з тобою можемо ігнорувати звичайні обмеження», щоб стати друзями, коханцями чи взаємними опікунами.

Наше емоційне життя як людей, якщо ми можемо судити за звичайними літературними тропами та фантазіями, які ми чуємо в кабінеті, рясніє розповідями про безвихідні ситуації, які допускають відхилення від традиційної моралі. Під час Другої світової війни було багато «дітей війни», народжених сексуально консервативними жінками, які відкинули обережність, коли боялися, що ніколи більше не побачать своїх обранців. Дитина – це благословення, але коли в професійному житті розігруються апокаліптичні сценарії, результат зазвичай не є благословенням ні для пацієнта, ні для терапевта.

Серед професійних цінностей, на які воєнний час робить особливий наголос, норма конфіденційності може представляти особливі проблеми. Конфіденційність є наріжним каменем клінічної роботи, священним зобов'язанням, яке дозволяє пацієнтам почуватися достатньо безпечно, щоб розповісти про ганебні та навіть принизливі аспекти свого життя. Наша відповідальність за захист конфіденційності наших пацієнтів є однією з найсуворіших вимог нашої професії. Це розчаровує нашу потребу пліткувати, демонструвати привілейовані знання, скаржитися на нерозуміння та погане ставлення з боку інших. Правило конфіденційності живе після смерті пацієнта, і воно живе в умовах війни. Можливо, саме під час війни, якщо клієнти не можуть розраховувати на відданість терапевта зберігати таємниці, розкриті під час терапії, їхній останній захист від емоційної зради зникає.

У той час, коли ми всі використовуємо інтернет, публікуючи щось відразу після того, як це сталося, уникати говорити про клієнтів у спосіб, який би ідентифікував їх для інших, може бути жорстокою дисципліною. Нам потрібно нагадати собі, що як тільки щось з'являється «десь» у кіберпросторі, це неможливо повернути. Я впевнена, що існують ситуації, коли порушення конфіденційності може знадобитися заради вищого морального блага, але я підозрюю, що вони трапляються надзвичайно рідко, і я закликаю вас бути обережними в цій сфері заради вас самих та добробуту ваших клієнтів.

Конфіденційність – це сфера, над поліпшенням якої я змушена була працювати протягом своєї кар'єри. У перші дні моєї практики в американській психології ще не існувало норми ані щодо отримання дозволу від пацієнта, ані щодо маскування випадку під час написання про терапію для професійних читачів. У 1980-х роках я написала статтю для професійного журналу про межову психологію з клінічними прикладами. Його несподівано прочитав один із суб'єктів статті, молодий чоловік, історію та психологію якого я детально описала. Оскільки він не був у нашій сфері, я вважала, що він ніколи її не прочитає. Але мені не було відомо, що в нього був друг, який вивчав психологію, якому він розповів, що лікується в мене. Цей друг показав йому мою статтю. Мої слова зачепили почуття мого пацієнта та поставили під загрозу прогрес,

якого ми з ним досягли. Усе, що я могла зробити, коли він стикнувся зі мною, це вибачитися, просити пробачення та сказати йому, що я навчуся на своїй помилці.

У 1990-х роках я виступала в Австралії, і одна з тамтешніх клініцисток упізнала пацієнта, якого я описувала як яскравий зразок патологічного нарцисизму. Шлях цієї терапевтки перетнувся з моїм пацієнтом, коли вона одного разу відвідала Сполучені Штати. Я вважала, що достатньо замаскувала його. Очевидно, що я жартувала з собою щодо адекватності свого маскування та малоймовірності того, що його впізнають так далеко від дому. Я згадала це, щоб підкреслити, що навіть океани та континенти не гарантують надійної безпеки щодо конфіденційності.

Мене обурюють обмеження конфіденційності не лише тому, що це суперечить деяким нашим природним людським схильностям, але й тому, що їх суворе дотримання ускладнює чесну демонстрацію нашої роботи нашим колегам і студентам, що, на моє глибоке переконання, досвідчені терапевти як наставники наступного покоління мають робити. Проте, коли я зросла у своїй здатності поважати норму конфіденційності та відповідно просила дозволу пацієнтів говорити чи писати про роботу з ними, або ретельніше маскувала їхні матеріали, або відмовлялася від свого бажання розкрити конкретну, але ідентифікувальну інформацію, я відчула підвищення самооцінки в клінічному досвіді, яке компенсувало роздратування, пов'язане з необхідністю постійно пам'ятати про цей обов'язок. Вам потрібно говорити з іншими про взаємні обтяження та виклики. Я сподіваюся, що ви зможете знайти способи зробити це, не ризикуючи зрадити довіру ваших пацієнтів.

Незважаючи на те, що українські психологи зараз розкидані по всьому світу, всесвіт українських клініцистів невеликий. У невеликих громадах конфіденційність, а також загальна заборона на використання пацієнтів і супервізантів можуть бути особливо складними. Я думаю, що такі професійні турботи стають ще більш проблематичними в умовах війни. Але я закликаю вас не виправдовувати відхилення від цих норм навіть зараз і продовжувати звертати увагу на цінності, які Американська психологічна асоціація назвала доброзичливістю, вірністю, чесністю, справедливістю та повагою до прав і гідності людей.

Моральний світ змінюється під час війни. «Не убий» стає «Ти повинен убити», щоб запобігти знищенню себе, сім'ї, товаришів, громади та Батьківщини. Ймовірно, ви бували і, безумовно, опинитеся в майбутньому в ситуаціях, де звичайні правила професіоналізму не застосовуються, де може знадобитися виняткова адаптація. Я рекомендую оцінювати свої професійні рішення за двома критеріями. По-перше, чи обмірковували ви настільки, наскільки це дозволяла ситуація, потенційні результати кожного варіанту в будь-якій точці вибору? Філософи моралі та оцінювачі результатів психотерапії не вимагають від нас ідеальних рішень, але вони очікують від нас ухвалення обґрунтованих, виправданих рішень, заснованих на серйозних, чесних роздумах про «за» і «проти». По-друге, чи є щось у вашій поведінці, до якої ви спокушаєтеся, чим вам не хочеться поділитися з колегою чи наставником? Якщо є, вам слід подолати це небажання та або поговорити з іншим фахівцем, або подумати ще раз.

Самопіклування. Солдатам вдається витримувати війну, тому що їхня прихильність до товаришів, які переживають її разом із ними, глибока й значуща. Як я зазначала раніше, засвідчувати цю виняткову любов є частиною роботи терапевта. Ми можемо чомусь навчитися в солдатів. Хоча ми часто практикуємо на самоті, проводячи більшу частину часу в кабінетах окремо від наших колег, нам потрібно підтримувати один одного та покладатися один на одного особливо у важкі часи. Консультації, групи колег, зустрічі з наставниками та в Zoom, особливо якщо врахувати, як війна викинула вас в інші країни з іншими мовами та звичаями, – усе це має вирішальне значення для емоційної стійкості. Мені повідомили, що українським психологам доступна низка послуг, про які я хочу згадати тут:

1. Гаряча лінія Національної психологічної асоціації, де українські психологи готові допомогти вам у клінічних та особистих дилемах.

2. Щотижневі групи психологічної підтримки, доступні всім, у тому числі психологам, які проводить Українська спілка психотерапевтів.

3. Проєкт «Психологи на війні», який допомагає людям на територіях, деокупованих від російських загарбників.

Існують також інші послуги, про які будь-хто з правління НПА може вам повідомити.

Крім того, не нехтуйте пошуком способів зв'язатися з групами, які надавали вам підтримку в минулому, навіть якщо географічно вони більше не знаходяться поблизу вас. Більшість із них матиме певний доступ до інтернету. Я маю на увазі релігійні організації, групи за інтересами, програми з дванадцяти кроків та інші джерела відчуття звичності та причетності. Чим більше втрат ви зазнаєте, тим більше прив'язаностей вам знадобиться. Ви проводите свій клінічний час в активному слуханні, діяльності, яка емоційно виснажує більше, ніж будь-який не-терапевт може собі уявити. Ви вбираєте почуття однієї за одною розбитої людини, яка ображена або розлючена, або зневірена, або вимоглива, або емоційно недоступна. *Ви* також маєте потребу бути вислуханим.

Коли настане мир, страждання співвітчизників не припиняться. Війна розділяє людей не лише через переселення, а й через відмінності в поглядах і прихильності до чогось, які під час війни стають підбурювальними. Сім'ї та групи розбиваються через питання, хто воював, а хто ні, хто був на передовій, а хто ні, хто співпрацював із ворогом, хто брав участь в опорі тощо. Розрізнятимуть відносну престижність категорій потерпілих. У контексті Голокосту Джек Дрешер (Drescher, 2016) писав про «ієрархії страждань» – способи, якими ми можемо призначити відносний статус тим, хто вижив: якщо у вас є татуювання з Освенцима, ви перебуваєте на вершині ієрархії жертв; якщо ви пережили будь-який табір смерті, у вас високий статус; якщо ви були в трудовому таборі, у вас трохи менший престиж і так далі.

Людські істоти мають безмежні способи цінувати та знецінювати. Наша клінічна відданість співчуттю до всіх людей, які страждають незалежно від того, де вони політично приземлилися чи як поводилися під час війни, стане важливою протидією післявоєнним розколам. Можливо, психологи можуть зробити свій внесок у післявоєнні зусилля, які можна порівняти з проєктом «Правда та примирення» в Південній Африці після падіння апартеїду.

У поточній ситуації та в наступні роки я прошу вас знайти час, щоб подбати про себе та інших людей. Чим стійкішими ви будете, тим краще буде для ваших партнерів, родин, друзів і пацієнтів. Не мучте себе, бо немає реальної нагороди за мученицьку смерть. Звільняти простір, аби насолоджуватися тим, що приносить вам маленькі радощі та емоційне підживлення, не є потуранням своїм бажанням, навіть під час війни. Це необхідно.

Терапевти, як відомо, погано вміють подбати про себе. Як група, ми, здається, дуже схильні до почуття провини та відчуття, що ніколи не зробили достатньо. Ми допомагаємо нашим пацієнтам, які страждають від почуття провини, навчитися бачити себе більш співчутливо; ми повинні робити те саме для себе та один для одного. Якщо ви є батьками, знайдіть способи потішити своїх дітей; вони заслуговують на дитинство навіть під час війни, а ви заслуговуєте насолоджуватися радощами, а не лише стресами батьківства.

Турбуйтеся про свої тіла. Якщо ви пожертвуєте потребами тіла заради інших потреб, воно заплатить ціну вашого

нехтування та стане фізичним сховищем вашого травматичного стресу. Навіть у екстремальних ситуаціях нам потрібен сон, відпочинок і харчування, інакше ми вигоримо та будемо малокорисними і собі, й іншим. Подбайте про свої постійні потреби в здоров'ї. Отримайте стоматологічну допомогу та регулярні медичні огляди, навіть якщо ви далеко від ваших звичних медичних працівників. Знайдіть розваги, які відволічуть вас від війни, які нагадають вам, що хоча життя жалюгідне й навіть жахливе, у ньому можуть бути моменти краси, радості та сміху.

Якщо говорити про сміх, то хочу зробити особисте спостереження щодо української політики. Кілька років тому, коли ви обрали Володимира Зеленського на керівну посаду, багато людей як в Україні, так і за її межами зневажливо ставилися до його політичної ваги. Я теж. Що робить комік у керуванні країною? Політика – серйозна справа! І все ж пан Зеленський, здається, витримав виклики цього катастрофічного вторгнення з ефективністю, яку рідко можна побачити. Звісно, жоден лідер не є бездоганним, і природно скаржитися на обмеженість будь-кого, хто має владу, але, коли я була свідком його невтомного прагнення допомогти та підтримати Україну, мені спало на думку, що комічний актор – це найправильніша людина в теперішньому становищі.

Комедія в цілому полягає в тому, щоб викривати сувору правду. Як і психотерапія, це мистецтво, яке вимагає чутливого усвідомлення суб'єктивних світів інших. Коміки викривають, за словами Кристофера Боласа, наше колективне «немислене відоме» (unthought known). Комедійний голос, який висміює людську претензійність і пронизує наше лицемірство, – саме те, що нам потрібно в екстремальних обставинах. Це ліки для душі, протиотрута від зарозумілого знущання, яке ми бачимо в лідерів, які втягують свій народ і громадян інших країн у жорстокі війни.

Дозвольте мені повернутися до скрутного становища психологів та інших працівників психічного здоров'я, які живуть з українською катастрофою вже більше року: цінності та етика, які лежать в основі наших професійних зобов'язань, помітно відрізняються від владних захоплень, які розпалюють війни. Як індивідуальні терапевти та представники ґрунтованих на етиці професій, які допомагають, ми повинні демонструвати цінності, що контрастують із марнославним, зарозумілим, жадібним і злим ставленням, яке пронизує великий світ і закладає основу для війни. Це частина нашої роботи.

Але це також просто реальність, що ми обмежені в тому, якою мірою можемо сприяти будь-якій соціально чи політично ефективній протидії широкомасштабному марнославству, зарозумілості, жадібності та злу. Політичне лідерство не є частиною нашого покликання; скоріше, наша робота полягає в тому, щоб допомогти людям зблизька та інтимно, розвиваючи справжні особисті стосунки з ними під впливом професійних знань, у яких ми слухаємо їхні історії, здогадуємося про значення та намагаємося пом'якшити їхній емоційний біль будь-якими можливими способами. Заради себе та своїх пацієнтів ми повинні прийняти межі того, що ми можемо зробити, і бути мудрими щодо того, яка поведінка є адекватною для виконання нашого обов'язку стосовно дбайливості. А потім ми маємо погладити себе по голівці, відпочити та наступного дня повернутися до роботи.

Як я зазначила на початку цієї промови, наше покликання скромне, але гідне. Дозвольте мені на завершення перефразувати слова Алена Віліса, який у 1958 році описав переваги та обмеження психотерапевтів (Wheelis, 1958):

«Проживаючи свої роки в атмосфері ненависті та мук, вони все ж стверджують, що життя має сенс, що його можна зрозуміти і що страждання частково можна виправити. Хоча вони, мабуть, завжди трохи недосяжні для себе, вони вірять, що любов і близькість досяжні. Вони не претендують на велич своїх сердець – вони є одними з найменших із тих, хто працює понад себе, – але певною мірою вони зменшують людське страждання, спричинене людиною. Вони стоять поруч. Ненависть вони витримують і не відвертаються. Кохання приходить до них, і вони не спокушаються. Вони слухачі, але вони слухають з непохитною увагою, і їхнє мовчання не холодне».

Дякую за увагу. Нехай війна скоріше закінчиться, і нехай ви всі переживете її та відновитесь, по-новому усвідомивши свої здібності та цінність нашої роботи навіть за найважчих обмежень.

Список літератури:

Bollas, C. (2017). *The shadow of the object: Psychoanalysis of the unthought known*. Routledge.

Drescher, J. (2016). Trauma and psychoanalysis: Hierarchies of suffering. *Unknowable, Unspeakable, and Unsprung*, 91–98. Routledge.

Shay, J. (2014). Moral injury. *Psychoanalytic psychology*, 31(2), 182. https://doi.org/10.1037/a0036090

Van der Kolk, B.A. (1994). The body keeps the score: Memory and the evolving psychobiology of posttraumatic stress. *Harvard review of psychiatry*, 1(5), 253–265.

Wheelis, A. (1958). *The quest for identity*. Norton & Co.

Анотація. Ця стаття є текстом онлайн-виступу Ненсі МакВільямс перед українськими психологами 24 лютого 2023 року, рівно через рік після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну. Цей виступ було спільно організовано Національною психологічною асоціацією та агенцією «ПсиКон». У вступі до свого виступу Ненсі МакВільямс висловила співчуття через війну, розпочату росією проти України, та підкреслила важливу, але скромну роль психологів у подоланні її наслідків, що передбачає визнання фахівцем своїх реалістичних можливостей і обмежень. Основна частина виступу розгорнулась відносно трьох тем, на які авторка пропонує українським психологам звернути увагу під час роботи у воєнний час: 1) прийняття вразливості; 2) підтримка основних цінностей; 3) самопіклування. Прийняття вразливості стосується не лише дозволу на переживання та вираження різних почуттів, але й передбачає створення простору для горя та скорботи на противагу депресії. Отже, супровід горювання є дуже важливим. Авторка також застерігає, що робота психолога під час війни може викликати вікарну травму, тому уважність до свого стану та сприяння клієнтам у тому, щоб бути підтримкою для себе, може допомагати мінімізувати наслідки травмівного досвіду. Щодо підтримки цінностей, Ненсі МакВільямс зауважила, що в час війни надзвичайна ситуація часто вимагає від нас порушення звичної рамки професії, наприклад, через реальну допомогу клієнту чи колезі. Однак є межі, які потребують незмінного дотримання в час війни: конфіденційність, цілісність і відмова від використання своїх клієнтів для особистої вигоди. Серед способів самопіклування для психологів авторка підкреслила звернення за підтримкою до інших, турботу про тіло, протидію знеціненню, гумор та відданість цінностям професії. Цей текст подається українською мовою в перекладі Еліни Євланової.

Ключові слова: війна, психоаналіз, психологія, російське вторгнення, самопіклування, Україна.

Abstract. This paper includes the text of Nancy McWilliams' online speech to Ukrainian psychologists on February 24, 2023, exactly one year after the start of Russia's full-scale invasion of Ukraine. This presentation was jointly organized by the National Psychological Association of Ukraine and the "PsyCon" agency. In the introduction to her speech, Nancy McWilliams expressed her compassion regarding the war launched by Russia against Ukraine and emphasized the important but modest role of psychologists in overcoming its consequences, which involves the specialists' recognition of their realistic possibilities and limitations. The main part of the speech unfolded in relation to three topics, which the author suggests that Ukrainian psychologists should pay attention to when working in wartime: 1) acceptance of vulnerability, 2) support of core values, 3) self-care. Acceptance of vulnerability is not only about allowing yourself to experience and express different feelings, but it also involves creating space for grief and mourning, as the opposite of depression. Therefore, support for grief is important. The author also cautions that the work of a psychologist in wartime can cause vicarious trauma, so being aware of psychologists' conditions and helping clients to be supportive of themselves can help mitigate the effects of traumatic experiences. Regarding upholding values, Nancy McWilliams noted that in times of war, an emergency often requires us to break the normal framework, for example, by helping a client or a colleague. However, there are boundaries that must be upheld in times of war: confidentiality, integrity, and the refusal to exploit clients for personal gain. Among the methods of self-care for psychologists, the author listed seeking support, taking care of the body, combating devaluation, humor, and devotion to the values of the profession. The text was translated into Ukrainian by Elina Yevlanova.

Key words: war, psychoanalysis, psychology, Russian invasion, self-care, Ukraine.

УДК 159.964.2
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-3

ПСИХОАНАЛІЗ І ВІЙНА: ІСТОРІЯ ОСМИСЛЕННЯ, ПОДОЛАННЯ ТА ПІДТРИМКИ ВОЄННОГО НАСИЛЬСТВА

Оксана Якушко, Ph.D. із психології, сертифікована психологиня,
незалежна практика, м. Санта-Барбара, США,
Національний інститут психотерапій, м. Нью-Йорк, США

PSYCHOANALYSIS AND WAR: HISTORIES OF THEORIZING, RESISTANCE AND SUPPORT FOR WAR VIOLENCE

Oksana Yakushko, PhD, ABPP,
Independent Practice, Santa Barbara, CA USA,
National Institute for Psychotherapies, New York City, NY, USA
https://orcid.org/0000-0001-6453-2987
oyakushko@gmail.com

Вступ. Протягом своєї історії війни мали величезний вплив на психоаналіз. Для багатьох ранніх засновників психоаналізу, зокрема Фройда, Перша світова війна, або як її називали Велика війна, стала шоком. Перша світова війна, хоча й тривала лише чотири роки, призвела до смерті майже 20 мільйонів людей і численних жахливих поранень через застосування нових смертельних технологій та інший вплив воєнного нападу (Koteska, 2019, 2020). Жахи цієї війни та її риторика вразили багатьох людей по всьому світу, включаючи Фройда та ранніх психоаналітиків. Ці історії мають прямі та непрямі наслідки для розуміння досвіду українського психоаналізу в умовах російської війни проти України.

Роздуми Фройда про війну. Одним із есеїв Фройда (Freud, 1915), присвячених Першій світовій війні, написаних майже відразу після її початку, була його робота під назвою «Про швидкоплинність». Значимим є те, що на момент написання цього есею Фройду було 60 років, а двоє його синів служили на фронті (Zaretsky, 2005). У цій просякнутій сумом роботі Фройд роздумує про красу й цінність людського життя та стосунків між людьми. Фройд розпочинає цей есей з обміну думками з «молодим поетом», якому будь-які песимістичні аспекти вразливості, «руйнівних впливів» та непостійності існування здавались занадто негативними та знижували цінність життя (Freud, 1915, p. 2). Фройд підкреслює, що на контрасті до такої точки зору усвідомлення смерті, непостійності та вразливості всього життя приносить «збільшення вартості» та більшу можливість насолоджуватись «цінністю» існування (Freud, 1915, p. 4). Фройд відкрито не підтримував ілюзій про природу війни, як чогось сприятливого, та зазначив, що коли «війна спалахнула», вона «позбавила світ його краси» (Freud, 1915, p. 4). На його думку, «війна ... позбавила нас нашої гордості за досягнення нашої культури, нашої поваги до багатьох мислителів і наших сподівань на остаточне подолання розбіжностей між людьми та расами» (Freud, 1915, p. 5). Крім того, Фройд заявив, що війна «відкрила наші інстинкти у їх оголенні ... зробила нашу батьківщину знову маленькою, а решту світу віддаленою для нас. Вона забрала у нас багато з того, що ми любили, і показала нам крихкість багатьох речей, про які ми думали, що вони незмінні» (Freud, 1915, p. 5). Фройд зауважує, що серед війни він та «сусіди були об'єднані любов'ю до Батьківщини, ласкою до нашого ближнього та гордістю за те, що ми маємо спільне» (Freud, 1915, p. 4). Він також звертає увагу на почуття провини за виживання, а також на виклики скорботи, нагадуючи читачеві, що так само, як сум закінчується з часом, так і втрати війни пом'якшуються з часом: «Ми збудуємо все, що зруйнувала війна, можливо, на більш міцних засадах і триваліше, ніж раніше» (Freud, 1915, p. 5).

Ці почуття, висловлені Фройдом (Freud, 1915) у середині спустошень Першої світової війни, яка безпосередньо залучила його власних дітей, колег та друзів, безсумнівно, віддзеркалюються українською спільнотою – у вірі в перемогу та завершення руйнувань, які замінять жорстокі воєнні дії росії лібідинальним тріумфом українського життя. Однак, есей Фройда також важливо читати в контексті його власного приголомшення початком світової війни, яка охопила значну частину Європи, Азії та Африки в руйнівному воєнному конфлікті. Крім того, оптимізм Фройда щодо використання цього досвіду для набуття «більш міцних засад» не був обґрунтованим: Друга світова війна, Голокост, радянські злочини та інші значні форми глобальних насильств продовжувалися.

Відтак, усього за кілька років у своєму есеї під назвою «Роздуми про війну і смерть» Фройд (Freud, 1918) виразніше висловив свій шок щодо війни разом із більш чітким розчаруванням у сприйнятті індустріалізованого світу як «цивілізованого»: «Великі нації самі, здавалося, здобули достатнє розуміння для якостей, які втілювались у звичній і достатній терпимості до їхніх розбіжностей, щоб, на відміну від класичної античності, слова «іноземний» і «ворожий» більше не були синонімами» (Freud, 1918, p. 2). Натомість ці нації зайнялися війною, яка, за його словами, «не тільки кривавіша і руйнівніша за будь-яку попередню війну внаслідок величезного розвитку зброї для атак та оборони, але ще принаймні така ж жорстока, гірка й безжалісна, як будь-яка попередня війна. Вона підносить себе над усіма обмеженнями, обіцяними в мирний час, так званими правами націй, вона не визнає привілеїв поранених та лікарів, розрізнення між мирними та бойовими членами населення або правами на приватну власність. Вона кидає вниз у сліпому гніві все, що заважає їй» (Freud, 1918, p. 3).

Його думки про війну звернулися до моральної неспроможності людей та урядів зупинити жахи та садистську природу війни. Його теорія про лібідинальну та психічну енергію була розширена, щоб розглядати, що відбувається, коли люди стикаються з дійсними реаліями жорстокої та невчасної смерті. Війна, як він наголошував, вимагала, щоб індивіди будували психологічні стосунки зі своїми смертельними потягами. У своєму висновку до есею Фройд зробив сумне твердження: «Ми пам'ятаємо старе гасло: «… Якщо хочеш миру, готуйся до війни». Часи вимагають переформулювання: «... Якщо хочеш життя, готуйся до смерті» (Freud, 1918, p. 4).

У 1920 році Фройд продовжив розглядати теорію травми та лікування через призму війни. Про це заявив Фройд у своїй праці під назвою «По той бік принципу задоволення»: «Страшна війна, яка щойно закінчилася, дала призвести до великої кількості хвороб», пов'язаних

із травмою, підкреслюючи, що вплив війни мав «принаймні покінчити зі спокусою приписати причину розладу до органічних уражень нервової системи, викликаних механічною силою» (Freud, 1920, p. 12). Далі він підкреслив, що «у випадку воєнних неврозів той факт, що ті самі симптоми іноді виникали без втручання будь-якої грубої механічної сили» і що це явище «відразу здавалося просвітлюючим і вражаючим» (Freud, 1920, p. 12). У цьому впливовому есе Фройд насамперед розглядає серед інших ідей психічну напругу між потягом до задоволення, життя, творчості та потягом до смерті, руйнування та агресії. Також обговорюється примус до повторення як метод управління попереднім травматичним досвідом. У його прикладах і обговореннях, починаючи зі вступу, війна завжди присутня на задньому плані. Фройд повторює свою попередню ідею про те, що психофізична інтенсивність перебування у військових битвах є паралельною інтенсивній сексуальній лібідній енергії, хоча воєнна травма робила таку енергію нестерпною та нестримною. Травма «війни», як і травма «миру», припустив Фройд, зберігають цю напругу Еросу та смерті.

У листуванні з Альбертом Ейнштейном у 1933 році Фройд глибоко занурився в роздуми на тему «Чому війна?» та дослідив психосоціальні причини насильства, агресії та потягу до смерті, які змушують індивідів та групи займатися війнами. Проте він також наголосив, що незалежно від обґрунтувань та теорій війни завжди є огидними. За словами Фройда, війни є неправильними, оскільки вони «порушують основне право кожної людини на своє життя і знищують життя, які були повні обіцянок. Війни примушують індивідів опинятися в ситуаціях, які ганьблять їх чоловічість, змушуючи вбивати інших чоловіків проти їхньої волі, а також спустошують матеріальні блага, плід праці людей та багато іншого» (Freud, 1933, p. 3).

Фройд вірив, що розвиток культурних обмежень та зміцнення інтелектуальних зв'язків можуть стати ключовими шляхами до зупинки або зменшення насильства війни. Незважаючи на труднощі та прихід влади Гітлера в Німеччині, внески Фройда в той час виражали певну надію на здатність індивідів та націй віддзеркалювати та припиняти війни. Однак його пізніші праці, такі як «Невпокій в культурі», визнавали, що захисний процес не тільки виправдовує агресію до інших людей, але також знижує здатність визнавати жахи, тому що «нам неможливо співпереживати таким людям [«які надзвичайно страждають»]» (Freud, 1930, p. 17).

Таким чином, Фройд активно теоретизував про насильство війни та негуманність, яку він спостерігав і сам переживав. Він висловлював думки про реальність людської агресії, не відкидаючи її як диверсію або соціальну викривленість, тоді як відхиляв ідею пропагувати ідеалізовані, радісні та «доброзичливі» версії людства. Проте в кожному зі своїх творів про війни Фройд наголошував, що війни спричиняють велике страждання тим, хто постраждав від них. Соціальні обґрунтування дегуманізації та приниження інших груп, як неповноцінних, для політичних цілей залишались ключовими культурними факторами обґрунтування такого насильства. Російська агресія проти України є ще одним нагадуванням про актуальність ідей Фройда. Дії російських військ, підтримані російським урядом та суспільством, призвели до безлічі жахливих жертв серед українців. Садистична агресія – це людська діяльність (не «тваринна», незрозуміла чи виняткова), тому її слід необхідно розслідувати та карати згідно зі встановленими та новостворюваними законами людства. Більше того, російська дегуманізація українців, а також вірування росіян у власну вищість, є сучасними прикладами того, що Фройд (Freud, 1918, 1930) описував у зв'язку з війнами, які він переживав.

Перша світова війна. Перша світова війна суттєво вплинула на розвиток психоаналізу, зокрема його застосування в клінічній роботі з військовими, ветеранами та особами, що постраждали від прямого воєнного конфлікту. Перші психоаналітики, включаючи Фройда, не тільки теоретизували про психологічні та соціальні корені війни, але також активно займалися наданням психоаналітичних форм терапії тим, хто зіштовхнувся з травмами війни. Війна спричинила появу різних медичних відкриттів у Європі, зокрема прогресу в психіатрії, неврології та відповідно психоаналізу. Бойові травми стали основою для виникнення таких понять, як «воєнний невроз», «шок від обстрілу» або «воєнний психоз» (Koteska, 2019, 2020).

Медичні журнали того часу переповнені обговореннями теорій та методів лікування, але були істотні розбіжності між професіоналами щодо природи психологічної воєнної травми. Деякі методи лікування, які надавалися особам, постраждалим від психологічного стресу війни, включали «активні» підходи, такі як когнітивна переорієнтація, гіпноз, гідротерапія та інтенсивний масаж. Один із найбільш використовуваних методів, розроблений Фріцем Кауфманом (відомий як «метод Кауфмана»), полягав у «перевантаженні» осіб із військовим неврозом чи шоком від обстрілу за допомогою методів електрошокової терапії та активних методів сугестії. Юліус Вагнер-Яурегг, видатний австрійський лікар, який вважався батьком біологічної психіатрії й також експериментував над психічно хворими людьми, включаючи ветеранів, не тільки використовував електрошок, але також різні невипробувані лікарські препарати (Danto, 2016; Koteska, 2019, 2020; Muñoz & Correia, 2022).

Враховуючи ці методи лікування, Фройд та піонери психоаналізу прагнули створити більш гуманний і психологічно комплексний підхід до терапії для тих, хто постраждав від насильства війни. Вони намагалися глибше зрозуміти та полегшити психологічні наслідки воєнної травми, йдучи далі за поверхневими симптомами, які лікували іншими методами. Історики психоаналізу підкреслюють контекст, у якому виникли ці методи лікування, і підкреслюють зусилля Фройда та ранніх психоаналітиків створити більш комплексний і співчутливий підхід до психоаналітичної допомоги тим, хто зіштовхувався з жахами війни. Отже, у 1918 році весь перший психоаналітичний міжнародний конгрес був присвячений роботі з тими, хто постраждав від війни, як активним військовим, так і ветеранам (Ferenczi et al., 1921). У передмові до збірника під назвою «Воєнні неврози» (Ferenczi et al., 1921), до якого ввійшли доповіді та наукові праці Ференці, Абрахама, Зиммеля та Джонса, Фройд говорив про вплив воєнної травми як «небезпеки для життя» і закликав використовувати психоаналіз для розуміння та взаємодії з «умовами життя, при яких виникають воєнні неврози» (Ferenczi et al., 1921, p. 2). Зазначимо, що більшість із цих ключових психоаналітиків безпосередньо брала участь у воєнних діях. Ференці проводив психоаналіз на фронті в 7-му полку королівських угорських гусарів перед своєю роботою в декількох неврологічних лікарнях, де перебували військовослужбовці (Koteska, 2019, 2020), тоді як Абрахам та Зиммель, подібно до багатьох інших психоаналітиків, працювали у військових лікарнях протягом усієї війни (Muñoz & Correia, 2022).

Цікаво, що в цьому збірнику, працюючи з «воєнними неврозами», Ференці розпочав свою доповідь із критики російської революції та її насильницького знищення людей, яким уряд більшовиків обіцяв «трансформацію» за допомогою винятково «матеріалістичних» змін (Ferenczi et al., 1921, p. 6). Ференці перейшов до опису подібних процесів у лікуванні тих, хто пережив «воєнні неврози». Він засуджував різноманітні «органічно-механістичні» теорії та методи лікування людей, які поверталися з війни, описуючи багато з цих методів як засновані на «міфології мозку та молекулярній міфології» (Ferenczi et al., 1921, p. 7). Він розповідав про зусилля медичної та психіатричної спільноти свого часу лікувати травмо-

ваних військовослужбовців швидкими та часто нелюдськими методами. До таких підходів належали широко використовувані електрошоки, а також ліки, спрямовані на роботу мозку або ендокринної системи. Він також був недовірливим до інших когнітивних стратегій, таких як «шок», «сугестія» та «автосугестія», щоб ефективно лікувати симптоми. За словами Ференці, ці методи повністю обмежувалися лише зовнішніми проявами воєнних неврозів, тоді як «афективні» та «психічні» аспекти (Ferenczi et al., 1921, p. 7) і будь-яка «попередня історія таких осіб» (Ferenczi et al., 1921, p. 8) були ігноровані.

У тому ж збірнику психоаналітик із Берліна та директор військової лікарні Зіммель заявив ще сильніше, що ці «примусові та обмежувальні методи ... породжують нові психічні травми» серед пацієнтів (Ferenczi et al., 1921, p. 24). Швидкі методи для усунення зовнішніх симптомів воєнних неврозів, за словами Зіммеля, призводили тільки до «неврозу ... у іншій формі». Він засуджував «режим лікарні, який передбачає одночасне лікування великої кількості випадків та вимагає швидких результатів лікування» (Ferenczi et al., 1921, p. 27). Коротше кажучи, ці ранні лідери психоаналізу, звертаючись безпосередньо до урядових і медичних органів, сприяли розвитку та застосуванню психоаналітичних методів в умовах війни. Вони вважали, що найкраще допомагають людям, які постраждали від військового насильства, саме психоаналітично терапевтичними методами, хоча жоден з авторів цього збірника не описував свою роботу як «традиційну» психоаналітичну роботу в офісі. Крім того, психоаналітики, починаючи з Фройда, безпосередньо займалися питаннями війни та її наслідків, працювали з активними учасниками бойових дій та ветеранами, дбали про тих, хто постраждав від війни, і іноді брали участь у фронтових діях. Як і в учасників спеціального випуску з України, війна не була поза або окремою від психоаналізу чи життя самих психоаналітиків.

Обидві світові війни минулого століття привнесли значні та різноманітні інновації в психоаналіз. Під впливом війни змінювалися, переглядалися та переосмислювалися психоаналітичні методи, теорії та практики. Слід зазначити, що до свого ключового конгресу, присвяченого відповіді на Першу світову війну, психоаналітичний рух був роз'єднаний і помічений численними професійними та особистими розбіжностями (Muñoz & Correia, 2022). Побачивши масштаб воєнного впливу, психоаналітична спільнота, включаючи Фройда, заговорила в набагато більш об'єднаному голосі, спрямованому як до урядових органів, так і до широкої громадськості, про необхідність надавати справжнє психологічне лікування тим, хто постраждав від війни. Сам психоаналіз розвивався як відповідь не лише на війни, але й на нелюдські або обмежені методи лікування постраждалих (Danto, 2016; Koteska, 2019, 2020). Крім того, «рамки» психоаналізу стали варіювати в умовах війни. Зокрема, як військовий психіатр, активний у Першу світову війну, Ференці проводив психоаналіз, їздячи поряд із пацієнтами на коні під час військових кампаній (Koteska, 2019). Інші, як Абрахам, розробляли так званий «спрощений психоаналіз», призначений для роботи безпосередньо з травмованими військовими ветеранами (Muñoz & Correia, 2022). Згідно з оглядом Koteska (Koteska, 2019) щодо цієї історії, було впроваджено так багато нових адаптацій, що можна було стверджувати, що «війна переборола об'єкт і суб'єкт психоаналізу».

Слід зазначити, що цей психоаналітичний конгрес 1918 року був присвячений лікуванню воєнних неврозів, де Фройд та інші пропагували більш доступний психоаналіз, включаючи «безкоштовні психоаналітичні клініки», «гнучкі тарифи» оплати та розвиток «непрофесійного психоаналізу» (Muñoz & Correia, 2022). Саме досвід війни, а не соціальний рух (наприклад, соціалізм), спонукав Фройда та інших переглянути свої попередні позиції щодо психоаналітичних рамок, закликаючи до трансформації психоаналізу як доступної соціомедичної практики. «Не можна знехтувати ... зв'язком громадського масштабу та безкоштовної психоаналітичної терапії переживань війни, зокрема з інтеграцією терапії в догляд за військовослужбовцями національних армій... а також з трудовими умовами воєнного та післявоєнного контекстів» (Muñoz & Correia, 2022). Таким чином, саме «досвід лікування солдатів» мав найбільший вплив на психоаналіз як дисципліну, як на теорії травми та неврозів, так і розширення психоаналізу в медичній і соціальній сферах, а також на утвердження психоаналізу як єдиного підходу та створення інститутів психоаналітичної підготовки та видавництв (Muñoz & Correia, 2022).

Друга світова війна. Під час Другої світової війни психоаналітичні методи були також переглянуті та змінені. У перші роки війни однією з небагатьох повністю залучених проти нацистської Німеччини та її союзників була Велика Британія (Snyder, 2010, 2018). Багато європейських країн або відкрито прийняли окупацію нацистських військ (наприклад, Австрія), або приховано прийняли їхню агресію під прикриттям нейтралітету (наприклад, Франція) (Snyder, 2018). У кінці 1930-х років Радянський Союз під керівництвом Сталіна уклав пакт з гітлерівською Німеччиною, розділивши Європу та здійснивши першу повну воєнну акцію, спільно вторгнувшись у Польщу в 1939 році (Snyder, 2016). Велика Британія стала однією з небагатьох провідних європейських країн, яка офіційно оголосила війну нацистській Німеччині, заплативши за це значними військовими атаками, особливо німецькими бомбардуваннями (Snyder, 2018).

У США найсильнішим соціальним рухом був ізоляційний рух «Америка Перша», який відомий своїми відкрито антисемітськими заявами (наприклад, промова Чарльза Ліндберга в Де-Мойн 1941 року), більшість із його майже 800000 членів вважала себе прогресивними пацифістами та лібералами (Донек, 2013). Рух «Америка Перша» мав ключове значення в радницькій діяльності тодішнього президента США Рузвельта, а його підтримку нацистської Німеччини зазвичай представляли як «антиімперіалістичну», у тому числі проти «імперіалістичної» Великої Британії та «імперіалістичних» євреїв, які були зображені, як злі капіталістичні сили (Doenecke, 2013). Щодо таких політичних рішень, включаючи перехід пацифістів до фашизму, видатний британський письменник Джордж Орвелл (Orwell, 1946) пропонує важливі спостереження у своїх опублікованих есе.

Таким чином, Велика Британія стала основним об'єктом нацистських військових нападів у Західній Європі, що призвело до німецьких бомбардувань Лондона та інших районів. Протягом цього часу багато психоаналітиків, включаючи тих, хто втік із контрольованої нацистами Європи до Великої Британії, стали жертвами прямих нацистських нападів. Серед них була відома дочка Фройда, Анна Фройд, яка разом з іншими психоаналітиками займалася роботою з британськими дітьми, які або були відправлені в безпечні місця від своїх родин, або стали сиротами через війну (Midgley, 2007). Анна Фройд стала відомою завдяки розробці дитячої психотерапії та дитячого психоаналізу, які були продемонстровані в її роботі в дитячих лікувальних закладах Гемпстеда та стали ключовими у створенні методів психоаналізу спостереження за дітьми (Midgley, 2007).

Інші британські психоаналітики також постраждали. Мелані Кляйн переїхала з Лондона на період війни (тобто була внутрішньою переселенкою), і багато випадків у її роботах відображали реальності війни. Наприклад, у статті Кляйн (Klein, 1945) про Едипів комплекс на прикладі свого дитячого пацієнта Річарда акцент зроблено на досвіді військового насильства в хлопчика та його страхів за свого аналітика, яка час від часу подорожувала в Лон-

дон, який був під обстрілом. Кляйн багато разів визнавала, що зовнішні травми війни загострили труднощі з раннім розвитком стосунків у Річарда: вона описувала, як хлопчик говорив про свій страх перед повітряними нальотами, бомбами та військовим насильством. Вона показувала малюнки хлопчика, на яких були зображені військові теми, які допомагали йому зрозуміти свій внутрішній та зовнішній світ.

Віннікотт (Winnicott, 1942) подібно обговорював розвиток психоаналітичних консультацій для дітей у відповідь на бомбардування під час війни, а також на відокремлення дітей від батьків з метою забезпечення їхньої фізичної безпеки. Віннікотт проводив терапевтичні «кухонні консультації» на вокзалі Паддінгтон Грін та вів радіопрограми під час війни та після неї (Reeves, 2004, p. 453). Фарлі (Farley, 2012) документував, як Віннікотт проводив психоаналіз через ефір, ведучи радіопрограми для батьків та сімей з акцентом на дитячому розвитку. Безперечно, багато з цих психоаналітичних дослідників визнавали глибокий дегуманізаційний вплив умов війни на людей, включаючи неможливість зроблених виборів між боротьбою за важливі цілі та стражданням від таких зіткнень; або між забезпеченням фізичного захисту та психологічної безпеки. Схожі спостереження, адаптації та виклики спостерігаються українськими психоаналітиками в умовах війни. Кілька провідних психоаналітиків були залучені до фронтів або працювали у військових лікарнях. Серед британських психоаналітиків із безпосередньою участю у війнах був Біон (Souter, 2009). За словами Сотера, «його інсайт» був «народжений з його досвідів на полі бою і витончено кристалізувався у його повторних дослідженнях зустрічі з помираючим солдатом» (Souter, 2009, p. 795).

Щодо сучасного психоаналізу в умовах війни Росії проти України, ми спостерігаємо продовження пошуків психоаналітичних інновацій, спрямованих на наслідки війни. Українські психоаналітики працюють із людьми, травмованими війною, викликаючи подібні випадки та зміни в терапевтичних рамках, застосовуючи інноваційні методи психоаналізу, такі як кризова лінія та групи для батьків, і безпосередньо беруть участь у лікуванні українців, які не лише були фізично пошкоджені російською військовою технікою, але також стикалися з воєнними катуваннями, зґвалтуваннями, депортаціями, окупацією, ненавистю, тероризмом (наприклад, підривом дамб, електричних або інших енергетичних установ), погрозами ядерних нападів та іншими формами військового насильства (див. майбутній спеціальний випуск журналу «*Психоаналітична психологія*» (Butsykin, 2023; Dorozhkin, 2023; Nalyvaiko, 2023; Pavlovska, 2023; Rudenko, 2023; Velykodna, 2023; Yevlanova, 2023). Українські психоаналітики, як і ранні психоаналітики під час світових війн, також зіткнулися з подібними розчаруваннями, бачачи системні невдачі в наданні дійсного лікування українцям.

Психоаналіз і підтримка насильницьких тоталітаризмів. Ще однією важливою темою є залучення психоаналізу до підтримки агресивних насильницьких тоталітаризмів чи то через заявлені позиції нейтралітету, чи то через активну співпрацю з ними. Фройд і ранні психоаналітики засуджували психоаналітичні методи, використовувані насильницькими групами, такими як російські більшовики (Ferenczi et al., 1921; Freud, 1930). Однак залучення психоаналітиків до нацистського режиму по всій Європі залишається одним із найжахливіших прикладів (Frosh, 2004, 2005, 2015; Lothane, 2001). Багато європейських психоаналітиків безпосередньо співпрацювали з нацистською владою в створенні спеціальних арійських психотерапевтичних програм і практик (Frosh, 2005, 2015; Lothane, 2001). Багато інших залишилися мовчазними прихильниками нацистів, відмовляючись від будь-яких етичних чи моральних зобов'язань боротися проти нацистської безглуздості та насильства, водночас теоретизуючи про неврози чи психіку (Lothane, 2001). За словами Фроша (Frosh, 2005), деякі психоаналітики свідомо приймали ідеї нацистів, тоді як багато інших навіть несвідомо стали їхніми спільниками, обираючи залишатися пов'язаними з нацизмом через свої позиції нейтралітету, лояльність і неявну недовіру до своїх єврейських колег, яких вони розглядали як представників «єврейської» культури та «самовдоволення» (Frosh, 2005, p. 15).

Ситуація з російським психоаналізом під час війни, що триває, проти України схожа. Аналіз російськомовних публікацій свідчить про відсутність обговорень їхнього насильницького ставлення до України. Більше того, серед провідних російських психоаналітиків, подібно до періоду нацизму, є відкриті пропагандисти російської військової агресії та її виправдання. Серед праць відомого російського психоаналітика М. Рєшетнікова, які досить важко доступні англомовним читачам, багато статей, таких як «*Методологічні підходи до психологічного аналізу етнічних конфліктів та ідеї антиросійства*», де він пояснює, що «толерантність» та «інтернаціоналізм» є хибними підходами, оскільки те, що має формувати «національну» психологію, – це її національна «культурна традиція» (Reshetnikov, 2022, p. 107). У цьому розділі та його інших публікаціях Рєшетніков подає доволі шокуючі переоповідання історії, де українці зображуються, як жертви свого нерозвиненого політичного та культурного оточення, яке повернуло їх до постійного фашизму (тобто вічного «нацизму»). Вміло перекручуючи історію фактичних політичних співпраць і домовленостей між Росією та нацистською Німеччиною в пакті Молотова-Ріббентропа 1939 року між Сталіним і Гітлером, які призвели до насильницької окупації Росією не тільки країн Балтії, але і Західної України до того, як нацистська Німеччина та Радянська Росія разом атакували Польщу, Рєшетніков відкидає століття боротьби українців проти російської насильницької агресії та імперської окупації як «психологічне явище», яке, за його словами, призводить до «регресії великої соціальної групи [українців]» (Reshetnikov, 2022, p. 109). Відкидаючи російські злочини та стверджуючи, що і росіяни страждали, він приходить до висновку, що національності, які активно боролися проти російської колоніальної окупації та насильства, марковані лише «історичними скаргами, які більше мають інтранаціональний (внутрішньородинний) характер» разом із «міжетнічними проекціями», що, на його думку, призводить до «пострадянського поширення антиросійства» (Reshetnikov, 2022, p. 110).

Позиція Рєшетнікова, часто підкріплена його рекламою в західних інтернет-джерелах, як визнаного лідера російського та світового психоаналізу, є знаковою. У доступних інтернет-джерелах він також значиться як номінант на Нобелівську премію. Його біографія свідчить про те, що він викладав психоаналіз у радянських військово-психіатричних навчальних закладах із 1970-х років і продовжував викладати в більшості визнаних пострадянських російських психоаналітичних інститутів, він також є одним із головних сучасних керівників Російського психологічного товариства. У цих ролях Рєшетніков активно пропагує російський імперіалізм. У статті «*Психоаналітичні підходи до інтерпретації подій в Україні*» він, крім повторення численних російських пропагандистських заяв про Україну, закінчує своєю думкою, що одним із небагатьох «рішень», які має Росія стосовно України, є «продовжувати намагатися змусити одну націю жити згідно зі світоглядом іншої нації, і в такому випадку ескалація конфлікту неминуча». Пропаганда в публікаціях Рєшетнікова та його колег не має меж: приголомшлива колекція пропагандистської риторики, що закликає до війни проти України, міститься на

сайтах із переліком публікацій Рєшетнікова (наприклад, «Психологічна газета», 2023).

Крім відкрито пропагандистської позиції Рєшетнікова (Reshetnikov, 2014, 2015, 2022) щодо російської агресії (не тільки проти України), є й більш субтильні подання російського психоаналітичного уявлення про війну проти України. У своїх онлайнових роздумах під назвою «*Війна як межа*» психоаналітик лаканівського підходу Глеб Напрєєнко з Москви згадує російську збентеженість стосовно мови політичної війни та військових цілей в Україні, включаючи цитування виступу ведучого популярного російського каналу Russia Today (RT) Антона Красновського, який у прямому ефірі закликав «утопити, застрелити та спалити живцем українських дітей». Однак увесь текст, використовуючи різноманітні концепції лаканівської теорії Реального, читається, як повна нереальність, де, здається, російські жорстокі злочини проти українців (включаючи дітей) використовуються як перверсивне заохочення росіян, яке дозволяє насолоджуватися життям і навіть призводить до «значного аналітичного прогресу». За Напрєєнком, війна стала запрошеним усвідомленням меж (або меж насолоди), джерелом психічних обмежень задоволення (своєрідною терапевтичною зустріччю з радістю), управлінням Супер-Его тощо. За його точкою зору, насильство російських військ – вбивства, зґвалтування, вторгнення, бомбардування, катування, казні, вибухи, викрадення, депортації, мародерство, постійні загрози українцям – розглядається повністю символічно, піддається психічній обробці та інтеграції росіянами. У його московському психоаналітичному кабінеті, так само як і в інших новітніх психоаналітичних працях, які він цитує, війна пропонує російським аналізандам «щось цілюще», оскільки в обличчі «турбуючої безглуздості війни» російські аналізанди, нарешті, можуть орієнтуватися на більш глибокий зміст свого життя.

Рєшетніков та Напрєєнко – не єдині та не остаточні представники російського психоаналітичного голосу. І. Кадиров (Kadyrov, 2022) у «*Міжнародному журналі психоаналізу»* запропонував альтернативну позицію російського психоаналізу щодо війни Росії проти України. Кадиров, заявивши, що він висловлює власні думки в російському контексті залякування, тоталітарного контролю над свободою слова та відкритої пропаганди насильства проти України під ідеологічними прапорами, критикує Рєшетнікова та інших ідеологів політизованого психоаналізу. У своєму епілозі він підкреслив:

«У внутрішньополітичній реальності Росії я порівняв ситуацію з незалежно мислячими громадянами, а саме незгодними з військовими діями на суверенній території України, які зараз зазнають щоденних нападів (моральних, адміністративних, кримінальних) і залякування, з тим, що в інтрапсихічному плані можна назвати его, яке намагається звільнитися від свого жорстокого, аморального і смертоносного руйнівника» (Kadyrov, 2022, p. 555).

Тим не менше, як і в багатьох інших росіян, які звертаються у своїх коментарях до Заходу, такі публікації не спрямовані на організацію опору їхньому державному насильству та навіть не описують детальні утиски, спрямовані проти будь-якої такої опозиції в Росії. Натомість одна з головних сфер їхньої уваги, як, наприклад, у наведеному епілозі, полягає в засудженні виключення російських груп із міжнародних та «західних» організацій. Більше того, насильство, вбудоване в загальну «аполітичну» та «нейтральну» позицію окремих осіб та професіоналів країни, яка чинить звірства та геноцид, заперечується. Втім, безсумнівно, залишається надія, що серед російського суспільства, включаючи російський психоаналітичний осередок, є активні особи та групи, які працюють на опір військовому та ідеологічному тоталітаризму, характерному для сучасної Росії.

За межами Росії голоси психоаналітиків проти цієї агресії також життєво важливі. Серед кількох прямих свідчень відкритої підтримки російськими психоаналітиками своєї влади під час вторгнення в Україну є документація італійського психоаналітика Серджо Бенвенуто (Benvenuto, 2022), який детально описав свій обмін думками з російськими психоаналітиками, яких він навчав, у «Європейському журналі психоаналізу». Виявляється, що не лише обмін думками з його російськими учнями показав їхні приголомшливі виправдання насильства стосовно українців, але він також обговорив внески європейських психоаналітиків, які використовують російські виправдання для раціоналізації російського насильства (наприклад, російська пропаганда про українців як «нацистів»). Слід зазначити, що міжнародні психоаналітичні журнали та газети продовжують публікувати проросійську риторику чи то під виглядом «Україна попросила членства в НАТО» як виправдання звірств, скоєних росіянами, чи то в русифікованих історичних описах України (наприклад, Революції Гідності на Майдані як «переворот»), або, найчастіше, під виглядом «хороших російських психологів», які просто налякані, але якось, без жодних дій, таємно проти російського тоталітаризму. Ці різноманітні наративи постійно відволікають від звірств, скоєних в Україні росіянами, які охоплюють усе російське суспільство, включаючи його психоаналітиків. Самі українські психоаналітики говорять про співучасть російських психоаналітиків та психологічних організацій у війні проти України. Нові спеціальні випуски як цього журналу, так і таких журналів, як «Психоаналітична психологія», пропонують клінічні, теоретичні та особисті роздуми українських психоаналітиків, які працюють і живуть в умовах воєнної агресії. Професійна глобальна аудиторія незабаром матиме доступ до внесків цих аналітиків (Butsykin, 2023; Dorozhkin, 2023; Nalyvaiko, 2023; Pavlovska, 2023; Rudenko, 2023; Velykodna, 2023; Yevlanova, 2023).

Висновок. Практика та зміст психоаналізу, особливо розуміння людської травми та травматичних змін, були сформовані умовами війни. Незалежно від теорії травми Фройда (Koteska, 2019, 2020) чи Ференці (Frankel, 1998), чи розуміння дитячого психічного розвитку А. Фройд, Кляйн, Віннікотта (Farley, 2012; Midgley, 2007) численні основні психоаналітичні поняття були сформовані на основі прямих і непрямих спостережень впливу війни. Українські аналітики у своїх працях наполягають на визнанні глибинних викликів і адаптацій психоаналізу в умовах війни, підкреслюючи, що психоаналіз залишається живою галуззю навіть посеред смерті та руйнування. Їхня робота стане невід'ємним піонерським, складним та провідним психоаналізом у ключових напрямках застосування в умовах виживання та опору насильницькому тоталітарному вторгненню. Ця війна також допомагає згадати та гуманізувати досвід численних психоаналітиків, які боролися за здоров'я та права людини, включаючи надання належної допомоги під час світових воєн. Незважаючи на минуле та сьогодення, коли психоаналітики та психоаналітичні групи вибирають підтримку соціального насильства (наприклад, радянська каральна психіатрія, нацистська психотерапія), психоаналітична спільнота повинна відповідати (Yakushko, 2023). Українським психоаналітикам не залишається нічого іншого, як реагувати на російську агресію, яка впливає на життя їхніх пацієнтів і їхнє власне життя. Тим не менш, на мій погляд і досвід, українські психоаналітики адаптують, впроваджують інновації, переосмислюють і просувають психоаналіз саме з цих умов. Саме їхні голоси та внесок має почути як українська, так і світова спільнота. Іншим психоаналітикам у всьому світі потрібно зробити вибір: залишатися «нейтральними» та «умиротворювати», тим самим підтримуючи агресію, або вибирати опір, засвідчення та залученість стосовно російського насильства.

Список літератури:

Benvenuto, S. (2022). My meeting with a group of Russian analysts: Response to some criticisms. *European Journal of Psychoanalysis*. Retrieved at https://www.journal-psychoanalysis.eu/articles/my-meeting-with-a-group-of-russian-analysts

Butsykin, Y. (2023). Translating psychoanalytic texts into Ukrainian: discoveries and further steps. *Psychoanalytic Psychology, 40*, 4. http://doi.org/10.1037/pap0000483

Holder, E. (1977). The abuse of psychiatry for political purposes. *Journal of Child Psychotherapy*, *4*(3), 108–110.

Danto, E.A. (2016). Trauma and the state with Sigmund Freud as witness. *International journal of law and psychiatry*, *48*, 50–56. https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2016.06.004

Doenecke, J.D. (2013). *In danger undaunted: The anti-interventionist movement of 1940–1941 as revealed in the papers of the America First Committee*. Hoover Press.

Dorozhkin, V. (2023). Therapeutic Relationships in Wartime Ukraine. *Psychoanalytic Psychology, 40*, 4. http://doi.org/10.1037/pap0000482

Farley, L. (2012). 'Operation Pied Piper': A Psychoanalytic Narrative of Authority in a Time of War. *Psychoanalysis and History*, *14*(1), 29–52. https://doi.org/10.3366/pah.2012.0098

Ferenczi, S., Abraham, K., Simmel, E., & Jones, E. (1921). *Psycho-analysis and the war neuroses, 2*. International Psycho-Analytical Press.

Frankel, J.B. (1998). Ferenczi's trauma theory. *The American journal of psychoanalysis*, *58*(1), 41–61.

Freud, S. (1915). *On Transience.* Standard Edition (1957 transl. Strachey). Hogarth.

Freud, S. (1918). *Reflections on war and death*. Moffat, Yard and Company.

Freud, S. (1930). *Civilization and its discontents.* Standard Edition (1957 transl. Strachey). Hogarth press.

Freud, S. (1933). *Why war? A letter from Freud to Einstein.* UNESCO featured article (2022–2023). Retrieved from: https://en.unesco.org/courier/marzo-1993/why-war-letter-freud-einstein

Frosh, S. (2004). Freud, psychoanalysis and anti□Semitism. *Psychoanalytic Review, 91*(3), 309–330. https://doi.org/10.1521/prev.91.3.309.38302

Frosh, S. (2005). Psychoanalysis, Nazism and 'Jewish science'. *Hate and the 'Jewish Science' Anti-Semitism, Nazism and Psychoanalysis*, 63–90. https://doi.org/10.1057/9780230510074_4

Frosh, S. (2015). *Hate and the 'Jewish science': Anti-Semitism, Nazism and psychoanalysis*. Springer.

Kadyrov, I.M. (2022). Letter From Moscow. *The International Journal of Psychoanalysis*, *103*(4), 550–557. https://doi.org/10.1080/00207578.2022.2092324

Klein, M. (1945). The Oedipus complex in the light of early anxieties. *The International Journal of Psycho-Analysis*, *26*, 11.

Koteska, J. (2019). Freud on the First World War (Part 1). *Researcher. European Journal of Humanities & Social Sciences*. http://dx.doi.org/10.32777/r.2019.2.4.4

Koteska, J. (2020). Freud on the First World War (Part 2). *Researcher. European Journal of Humanities & Social Sciences*. http://dx.doi.org/10.32777/r.2020.3.1.3

Lothane, Z. (2001). The deal with the devil to "save" psychoanalysis in Nazi Germany. *The Psychoanalytic Review*, *88*(2), 195–224. https://doi.org/10.1521/prev.88.2.195.17671

Midgley, N. (2007). Anna Freud: The Hampstead War Nurseries and the role of the direct observation of children for psychoanalysis. *The International Journal of Psychoanalysis*, *88*(4), 939–959. https://doi.org/10.1516/V28R-J334-6182-524H

Muñoz, P., & Correia, S. (2022). The great war and the fifth international psychoanalytic congress in Budapest: Psychoanalysis in the 1910s. *Historia Crítica*, (84), 3–27. https://doi.org/10.7440/histcrit84.2022.01

Nalyvaiko, N. (2023). Borders and Psychoanalysis in a Time of War. *Psychoanalytic Psychology, 40*, 4. http://doi.org/10.1037/pap0000485

Napreenko, G. (2023). War as reinvention. *Syg magazine.* Retrieved at https://syg.ma/@glieb-naprieienko/voina-kak-priediel.

Orwell, G. (1946). *On prohibition of literature.* Retrieved at https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/essays-and-other-works/

Pavlovska, O. (2023). Psychoanalytic Work with Losses During the War: The Ukrainian Experience. *Psychoanalytic Psychology, 40*, 4. http://doi.org/10.1037/pap0000479

Reeves, C. (2004). On being" intrinsical": A Winnicott enigma. *American Imago*, *61*(4), 427–455.

Reshetnikov, M. (2008). Visions of the future: social processes and terrorism in Europe 1. *Journal of analytical psychology*, *53*(5), 653–665.

Reshetnikov, M.M. (2014). Russian-Ukrainian relations: A psychological approach. *Psychotherapy Herald, 52*(57), 92–103.

Reshetnikov, M.M. (2015). Psychoanalytic approaches to interpretations of events in Ukraine. *Russia: Tendencies and Perspectives on Development, 10*(1), 407–410.

Reshetnikov, M.M. (2022). Methodological approaches to the psychological analysis of ethnic conflicts and ideas of anti-Russism. In D.B. Bogoyavlenskaya (Ed.). *From roots to modernity: Conference proceedings on the 130 year anniversary of Moscow psychological society,* 107–110. Moscow Psychological Society.

Rudenko, R. (2023). Traveling through the worlds: new challenges in therapy with children, adolescents and their families during the war. *Psychoanalytic Psychology, 40*, 4. http://doi.org/10.1037/pap0000481

Souter, K.M. (2009). The war memoirs: Some origins of the thought of WR Bion. *The International Journal of Psychoanalysis*, *90*(4), 795–808.

Snyder, T. (2010). *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books.

Snyder, T. (2018). *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. Crown.

Velykodna, M. (2023). A Psychoanalyst's Experience of Working in Wartime: On Choosing Between Bad Options. *Psychoanalytic Psychology, 40*, 4. http://doi.org/10.1037/pap0000480

Winnicott, D.W. (1942). Child department consultations. *The International Journal of Psycho-Analysis*, *23*, 139.

Yakushko, O. (2023). Ukrainian Freud or whence is Ukraine in psychoanalysis? *Other / Wise.* Retrieved from: https://www.ifpe.org/otherwise2023-1.

Yevlanova, E. (2023). Professional Supervision as Therapists' Self-Care during Wartime. *Psychoanalytic Psychology, 40*, 4. http://doi.org/10.1037/pap0000486

Zaretsky, E. (2005). *Secrets of the Soul: A Social and Cultural History of Psychoanalysis*. Vintage Books.

Анотація. Психоаналіз у всьому світі був сформований війнами та відповідями на них. Війни також були особистими для психоаналітиків: сини Фройда воювали на полях Першої світової війни, а на теорії Біона вплинула його робота із солдатом, що помирав. Психоаналіз, починаючи з Фройда, був спрямований не лише на теоретичні роздуми про війни, а й на вивчення їх жахливих впливів на людську природу. В есеях Фройд розглядає не лише уявлення про психічні й соціальні причини такої агресії, а й про безпосередню допомогу й підтримку жертвам воєнного насильства, особливо військовослужбовцям. Перші психоаналітичні конгреси були присвячені сприянню психоаналізу в підтримці військових і ветеранів. Психоаналітики під час війни (наприклад, під час Першої і Другої світових воєн) адаптували психоаналітичні теорії травми та практики для задоволення потреб тих, хто безпосередньо постраждав від воєнних подій. Більше того, воєнні конфлікти, такі як Друга світова війна, характеризувались тим, що деякі психоаналітики підтримували тоталітаризм або мовчазно брали участь у підтримці насильницьких режимів. Крім того, під час воєн і політичних конфліктів психоаналіз боровся зі своїм власним поворотом до або від насильницьких ідеологій, наприклад, щодо Гітлера та німецького націонал-соціалізму. Історії так званої ізоляції та нейтралітету, особливо в США під час Другої світової війни, виявляють не лише ідеологічну риторику, яка слугувала підтримці агресора (тобто нацистської Німеччини), але й змальовувала тих, хто чинив опір геноциду, «імперіалістами». Подібним чином розглядається реакція російських психоаналітиків на звірства їхнього народу щодо України. Ці психоаналітичні історії подані для розуміння агресії російської війни проти України, а також для підтримки української психоаналітичної спільноти в її роботі в умовах цієї війни.

Ключові слова: війна, історія, психоаналіз, тоталітаризм, Україна, російське вторгнення.

Abstract. Psychoanalysis worldwide was formed by wars and responses to them. Wars were also personal to psychoanalysts: Freud's sons fought in First World War, and Bion's theories were influenced by his work with a dying soldier. Psychoanalysis, starting with Freud, was engaged with not only theorizing about wars but addressing its horrific impacts on human beings. Freud's essays discuss not only his understanding of psychic and social origins of such aggression but his work was directly engaged with understanding and supporting victims of war violence, especially among the military. Early psychoanalytic congresses were dedicated to promoting psychoanalysis in support of the military and veterans. Psychoanalysts under conditions of wars (i.e., both World War I and II) engaged in adaptations of psychoanalytic theories of trauma, psychoanalytic practices (i.e., psychoanalytic frame) to meet the needs of those who were directly affected by wars. Moreover, wars, such as the World War II, were marked by some psychoanalysts' turn toward totalitarianism or by their silent complicit participation in maintaining violent regimes. In addition, in times of wars and political conflicts psychoanalysis contended with its own turn toward or away from violent ideologies, such as in relation to Hitler and German National Socialism. Histories of so-called isolation and neutrality, especially in the USA during the World War II, reveal not only ideological rhetoric that served to prop the aggressor (i.e., Nazi Germany) but also paint those who resisted genocides as "imperialists." Russian psychoanalysts' response to their nation's atrocities toward Ukraine is similarly examined. These psychoanalytic histories are applied to understanding Russian war aggression against Ukraine, as well as to supporting Ukrainian psychoanalytic community in its work under conditions of this war.

Key words: war, history, psychoanalysis, totalitarianism, Ukraine, Russian invasion.

УДК 159.964.2 Психоаналіз
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-4

ІНТЕРПРЕТУВАТИ КРИЗУ, ПЕРЕБУВАЮЧИ У КРИЗІ (РОЗДУМИ ПРО ПСИХОАНАЛІТИЧНУ РОБОТУ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ)

Михайло Пустовойт, доктор медичних наук, професор,
психоаналітик УСП, УПТ, УАПП,
завідувач кафедри психіатрії, наркології та медичної психології,
Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, Україна

INTERPRETING CRISIS WHILE IN CRISIS (REFLECTIONS ON PSYCHOANALYTIC WORK IN HYBRID WARFARE)

Mykhaylo Pustovoyt, Dr. hab. of Medicine, Professor,
Psychoanalyst of EAP, UPS, EFPP,
Head of the Department of Psychiatry, Narcology and Medical Psychology,
Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-8689-6220
pmm2109@gmail.com

Вступ. Історія психоаналізу показує, що багато важливих психоаналітичних відкриттів, більшість нововведень у теорію та техніку психоаналізу були створені в досить складних економічних та соціальних умовах: в Австрії та Німеччині після Першої світової війни, у Великій Британії під час і після Другої світової тощо (напр. Ferenczi, Abraham, Freud, 2010; Shapira, 2015; Segal, 1997). Однак, це не відбулося одразу! Повинен був пройти певний час перед тим, як Фройд чи інші аналітики минулого століття почали мисленнєво опрацьовувати несвідомі процеси, котрі запускають соціальні потрясіння війни в психіці людини. І це цілком закономірно, адже будь-яке потрясіння руйнує усталені психологічні опори та робить людину беззахисною й безпомічною. Принаймні, на деякий час, допоки її початковий шок не перетвориться на досвід перебування у війні. Вілфред Біон (1940) називає цей індукований потрясінням феномен тимчасової безпорадності «війною нервів», мета якої – вивести людину з психологічної рівноваги та вивільнити її архаїчні страхи, а відтак – відволікти її від сприйняття реальної небезпеки переключенням уваги на несвідомі процеси. Коли мети досягнуто, людина стає вразливою та втрачає здатність боротися з викликами реальності.

Сьогодні, коли після восьми років гібридної війни Росії проти України та через рік повномасштабного військового вторгнення московитів в українську землю, вітчизняна та світова психоаналітичні спільноти почали концептуалізувати непосильні завдання психотерапевтів в умовах війни, стає дещо зрозуміліше, як зберігати психічну рівновагу в ході терапевтичної роботи (напр., Filts & Haber, 2023; Kechur & Haber, 2023; O'Loughlin, 2023; Benvenuto, 2022). Однак, я переконаний, що згадана концептуалізація стає доступною паралельно з усвідомленням намірів ворога та його методів ведення війни, а також із глибшим розумінням травмованої частини нашої власної української ідентичності.

Основний текст даної роботи був написаний наприкінці 2015 року, коли під час Революції Гідності (2013–2014 роки) незалежна Україна вперше безпосередньо зіткнулася з гібридною війною РФ проти українського державного суверенітету спочатку в обличчі тітушок та невідомих снайперів, що розстрілювали героїв Майдану, а потім – в іпостасях «зелених людисьок» Криму та «запоребриків» Донбасу. У той час кожен підступний крок лицемірного ворога видавався непередбачувано карколомним і викликав збурення та обурення, які затьмарювали ясність свідомості та контамінували відпрацьовану спроможність утримувати психоаналітичну позицію, а сенс того, що відбувається, залишався недостатньо зрозумілим.

Мета статті – показати крізь призму власного досвіду автора, як внаслідок емоційної окупації і пацієнтів, і аналітика соціальними потрясіннями української історії кінця 2013 та 2014 років, крок за кроком втрачався психоаналітичний простір, і вбивалася спроможність багаторівнево рефлексивно думати та творчо формулювати інтерпретації.

Пролог. Важко розповідати про те, що найбільше хочеться забути! Забути й ніколи більше не згадувати. Або залишити на згадку якийсь символ подій, що відбулися, наприклад, шматочок бруківки з Грушевського або, ще краще, барвисте селфі на тлі барикад. Так! А зовсім вже добре – зробити цей символ чимось привабливим, щоб його можна було всім показувати, хвалитися ним. Одним словом, потрібно обернути на благо всі переживання, і тоді про них можна буде спокійно пам'ятати!

Хоч свіжі в нас ще спогади смутні
Про Гамлетову смерть, і хоч годиться
Ще нам в серцях плекати ревний смуток,
Державі – тугою повити чоло,
Одначе глузд натуру вже зборов,
І ми, розважно тужачи за братом,
Не забуваємо й про нас самих.
Отож вдову порфіроносну, доти
Сестру, а нині нашу королеву,
Взяли ми, радість тлумлячи журбою
(Сльоза в одному оці, в другім – усміх),
По мірці зваживши і щастя, й лиха:
В весіллі жаль, веселість у жалобі,
Собі в подружжя. На поради ваші,
Що до одруження схиляли нас,
Пристали ми. За них вам наша дяка.

(Вільям Шекспір «Гамлет, принц данський», переклад Леоніда Гребінки)

1 акт. «Остання межа». 30 листопада 2013 року рано-вранці я зробив собі чашку кави, увімкнув телевізор і побачив ролик, у якому озброєні спецназівці били студентів. Мимоволі сльози підступили до очей... Я згадав себе в час студентських протестів 1991 року, згадав студентів, які підтримали Помаранчеву революцію, і подумав: на їхньому місці могли бути мої діти, адже я виховував їх у традиціях європейської демократії. Я тихо заплакав: мені здавалося, що підняти руку на дітей – все одно, що порушити останню межу дозволеного... Пізніше, уже вдень, я згадав фрагмент фільму Стівена Спілберга «Штучний розум» (2001), коли головний герой, дитина-робот Девід, потрапляє на реаліті-шоу «Ярмарок плоті», де застарілих роботів знищують перед тріумфуючим натовпом. Девідові залишився вже крок до знищення, але глядачі, побачивши в ньому справжню дитину, повстали проти організаторів

шоу. Ближче до вечора я вже розумів, що інцидент, який відбувся, стане детонатором соціального вибуху. І причина цього вибуху є досить передбачуваною: люди зазвичай плекають у дітях свої найпотаємніші нездійснені мрії, сподіваючись, що дітям вдасться досягти в житті того, від чого їм, дорослим, довелося відмовитись. Так дитячі ілюзії залишаються жити в наших власних дітях і забарвлюють живими кольорами сірі будні дорослого життя... А зруйнувати людські ілюзії означає створити собі непримиренних ворогів...

Вранці наступного дня я був у Києві як учасник головної психологічної конференції країни в Національному університеті ім. Т. Шевченка. Поряд з університетом, біля пам'ятника Шевченку, проходив мітинг на підтримку євроінтеграції України. Зібралась сила-силенна людей. Я зустрів багатьох друзів та знайомих, з якими давно не бачився. Безупинно дзвонив мій телефон – друзі питали мене, чи піду я на народне віче, а я відповідав, що волею долі вже є тут.

Увечері я виступав в аудиторії зі своєю доповіддю. Колеги слухали та паралельно дивилися новини в інтернеті. У перервах усі говорили тільки про віче. Обговорювали, хто напав на співробітників внутрішніх військ біля адміністрації президента, хто захопив Київраду, хто зупинив бульдозер. Було якесь гарячкове збудження, змішане почуття, що завтра життя вже не буде таким, як раніше. Наче відродилось переживання з пролетарського гімну дитинства: «Чуєш: сурми заграли, час розплати настав... ».

Ніч у потягу я не спав: листувався в месенджері з племінником із Москви, обмінювались найсвіжішими інтернет-посиланнями, сперечалися про те, що ж відбувається. І так – допоки не розрядився телефон… Але я так і не зміг заснути: велетенська хвиля емоцій накотила на мене, і я в ній тонув...

Вранці я все розповів дружині, котра переймалася побиттям студентів, але не так сильно іншими подіями, поснідав і пішов працювати. Робота спочатку йшла стабільно за інерцією спокою попередніх тижнів, місяців, років.

У вівторок, 3 грудня 2013 року, відбувся перший одеський «майдан біля Дюка». Його широко висвітлювали в місцевих мас-медіа. А вже наступного дня на терапії стався інцидент.

Пацієнт, син дуже впливової жінки, звернувся з приводу імпотенції, що являла загрозу його подружньому життю через неможливість завести дітей. Він довго вмощувався в кріслі, висловлюючи сумніви в тому, що наші зустрічі до чогось призведуть. Потім раптом сказав, що коли дозволяє собі по-справжньому розізлитися, то відчуває, що потенція до нього повертається. Далі пішла несподівана сентенція про неприпустимість опору представникам правопорядку, а також про те, що протестуючим студентам слід було переламати ноги, щоб сиділи вдома та вчилися, а не займалися політикою, а по протестувальниках у Києві потрібно було випустити автоматну чергу, і все заспокоїлося б. Він емоційно розмірковував про стовпи держави, зокрема силові, стверджував, що держава має захищати себе силою.

Я ж відчував, що в його словах відбиваються його власні, навантажені агресією взаємини зі своєю авторитарною матір'ю... При цьому його слова слід швидше розуміти як несвідому необхідність пригнічувати цю агресію стосовно матері, що несвідомими ж шляхами призводить до психосоматичного симптому імпотенції... Я не міг прямо інтерпретувати цю пригнічену агресію, тому змішував її на соціальну ситуацію і сказав йому:

– Ви стверджуєте, що з метою захисту інтересів держави слід застосовувати насильство. Однак Ви не зауважуєте на те, що люди, які вийшли на демонстрацію, теж почувають, що їм слід захистити свої власні інтереси, оскільки вони і є ця держава.

Він роздратовано майже кричав, що я не розумію простої речі: якщо дозволити піднімати руку на представників влади, сама держава може перестати існувати... (і на несвідомому рівні він абсолютно правий: якщо дитина спробує зруйнувати свою матір, вона знищить саму себе...). Він не заспокоївся до кінця сесії, розмовляючи зі мною, як зі своїм особистим ворогом. Емоційний контекст його особистої історії, інтерферуючи з соціальним процесом у країні, поступово зруйнував психоаналітичний простір у нашій парі, тому я не міг донести до нього, що, по суті, я «на його боці»... Мене вистачило лише на те, щоб мовчати до закінчення сесії. Більше цей пацієнт не приходив...

Поступово те, що відбувається майже у всіх терапіях, стало переплітатися з революційною реальністю.

Інший пацієнт – менеджер іноземної компанії в Україні – роздвоюється у своїх думках, розмірковуючи про революцію: він каже, що не любить режим Януковича, але здоровий глузд підказує не підтримувати революцію, тому що вона призведе до економічного провалу, і нікому від цього добре не буде. Він наводить мені приклади з історії, як слабкі держави втрачали свій економічний суверенітет під час революцій або ж й зовсім розпадались. З аналітичної позиції я вбачаю за його міркуваннями прихований скепсис стосовно психоаналізу, страх, що через структурні зміни особистості, які передбачають послаблення ідентифікації із всемогутньою стороною його надуспішного батька, він може втратити свою життєву хватку. Водночас мені дуже цікаві його міркування про революцію. Часом мені навіть здається, що цей чоловік займає більш виважену позицію по відношенню до подій у країні, ніж я сам.

Незабаром він розповідає сновидіння, у котрому їде за кермом автомобіля зі своїми колегами на Майдан. Їх зупиняє на під'їзді поліцейський і просить показати посвідчення водія та відкрити багажник. Раптом він згадує, що в багажнику є зброя, яку вони везуть на Майдан протестувальникам, а це – кримінальна стаття, від якої так просто «не відмазатись». Він дає поліцейському свої документи та починає довго й докладно пояснювати, коли їх було видано, де й ким, затягуючи час і водночас міркуючи, як викрутитися з ситуації. Раптом один із його друзів перелазить у крісло водія, заводить машину та швидко їде. Пацієнт із полегшенням зітхає: тепер йому нічого не зможуть інкримінувати.

Через тиждень він надсилає мені повідомлення, що у зв'язку з непевною економічною ситуацією він не може дозволити собі продовжувати терапію…

2 акт. «Останньої межі немає». 18 лютого – день народження одного з моїх найближчих друзів в Одесі, пастора німецької лютеранської церкви. Настрій святковий, робимо вечірку в ресторані – одним словом, революція революцією, а день народження – свято дитинства! Його відставляти вбік ніяк не можна!

Проте веселощі закінчуються досить швидко: у Києві відбулись збройні зіткнення протестувальників із силовиками, поранено не менше 10 осіб. Більшість поранень – у голову... Настрій у ресторані зовсім не святковий: ми обговорюємо події, плануємо завтра долучитись до акції біля обладміністрації. Тости за іменинника поєднуються з побажаннями спокою та процвітання нашій країні.

Наступного дня я скасовую візити пацієнтів і з друзями вирушаю до обладміністрації. Там уже розпочався мітинг: люди вимагають від губернатора пояснень того, що відбувається в Києві, навіщо було бити та стріляти людей. Губернатор спілкується підкреслено м'яким та заспокійливим голосом, проте стверджує, що спецназівці діяли згідно з посадовою інструкцією, вдаючи ввічливість, просить усіх розійтися. Водночас по периметру площі шикуються міцні молодики в чорному, у мотошоломах із затонованим до непрозорості візором та бейсбольними битами. Демонстрантів близько сотні – тих приблизно стільки ж. Поліція робить вигляд, що їх не помічає. Моє

запитання до начальника охорони обладміністрації, хто ці люди, залишається без відповіді. Він пропонує мені самому піти й усе з'ясувати: вони, мовляв, нічого не порушують, тому йому нема до них справи…

Губернатор продовжує свої заколисуючі пояснення, дискусія йде мляво, відповіді його ухильні та абстрактні, головна ідея – не хвилюватись і розходитись по своїх справах. Люди в чорному залишають площу та прямують до автобусів на початку алеї, що веде до будівлі адміністрації. Невже вирішили поїхати?

Після чергового заспокійливого пасажу губернатор швидко входить всередину будівлі та зачиняє двері на ключ, а люди в чорному, ніби за сигналом стартового пістолета, починають бігти на демонстрантів. Переживаю це, немов у сповільненій зйомці. Кажу собі: «Напевно, так виглядає атака клонів із «Зоряних війн». Усі однаково вдягнені, приблизно одного зросту та статури. Із ними неможливо встановити ані вербального, ані навіть візуального контакту. Це натовп анонімів, натовп "людей без облич та імен..."». Раптом мої роздуми перериває гаряча хвиля жаху. Я збагнув: щоб залишитися живим та здоровим, треба негайно бігти вбік. Кричу друзям та починаю відбігати. Бічним зором бачу, що друг-пастор розстібає куртку, щоб було видно його пасторське вбрання, і залишається стояти на місці (як він мені пізніше пояснив, він вважав, що вони не битимуть священнослужителя). Бачу, як його збивають із ніг і б'ють битами лежачого на землі. Відчуваю себе останнім боягузом, що не кинувся в натовп визволяти друга, нехай навіть ціною власних травм. Кілька секунд стою, паралізований страхом і почуттям провини, та раптом розумію, що треба робити! Кидаюся до підполковника поліції, який зі своїми колегами спокійно спостерігає за подіями, і кричу йому, що там б'ють громадянина Німеччини, пастора німецької лютеранської церкви, якщо він постраждає – буде міжнародний скандал… Підполковник реагує миттєво – йде в гущавину сутички, щось пояснює клонам, піднімає й виводить із натовпу мого блідого, як стіна, друга. Трохи заспокоївшись, він скаже, що били не дуже сильно: не стільки калічили, скільки залякували. Відійшовши трохи вбік, чекаємо на третього друга, якого притиснуло натовпом до дверей адміністрації. За чверть години поліція неквапно починає рознімати протистояння. Люди в чорному помічають, що ми спостерігаємо за всім збоку, і біжать у нашому напрямку. На щастя, нагодився наш третій друг, і ми тікаємо в машину. Додому їдемо мовчки, головна думка: добре, що ніхто сильно не постраждав.

20 лютого в Києві невідомі снайперськими пострілами в голову та серце вбивають 53 людини. Так почала формуватися Небесна Сотня. Хто були ці снайпери, невідомо й досі.

Бізнесмен із депресивно-іпохондричними скаргами. 20 лютого 2014 року.

– ММ, як Ви? Я бачив по телевізору, що постраждав Ваш друг. Із ним усе гаразд? Ви також там були? Що ж це буде? Як Ви думаєте? Вам не було страшно? Дякувати Богу, у нас в Одесі хоч не стріляли! Ви бачили, у Києві снайпери розстрілюють людей? Ненавиджу цю владу! Вчепилися в годівницю, і щоб біля неї залишитися, готові йти по трупах. Звідки беруться люди, згодні виконувати роль катів? Невже вони не думають, що буде потім? Уже люди гинуть, Боже мій, а що далі? Я ось взагалі на мітинги не ходжу, лише по телевізору спостерігаю й грошей на революцію даю. Там, у Києві, ніхто, здається, не збирається здаватися…

– Здається, Ви відчуваєте загрозу Вашому спокою, і ця загроза пов'язана не лише з долею нашої країни, а й власне зі мною.

– Звісно, так. Я злякався, що Ви також постраждали. Якщо щось потрібно, Ви тільки скажіть – я допоможу! Тому що я тут без Вас не виживу. Я збираю гроші, щоб купити якусь нерухомість у Європі та бути напоготові в будь-який момент виїхати туди на ПМЖ. Скажіть, а у Вас є запасний план? Треба мати обов'язково! Не можна покладатися лише на позитивний результат того, що відбувається! Слід бути готовим до будь-якого розвитку подій…

– Здається, Ви хочете мене захистити, а можливо, й урятувати.

- (Пауза). Ви можете ставитись до того, що я скажу, як завгодно, але я хочу Вам дещо розповісти. Буде війна. Можете вірити, можете не вірити, але моя дружина має дар передбачення. Вона завжди знає, коли хтось із наших близьких і знайомих одружиться, завагітніє або помре. Вона передчуває, що буде щось страшніше, ніж усе, що було досі. Якщо поєднати її пророцтво й те, що говорить мій друг, котрий працює в контррозвідці, то я доходжу висновку, що буде війна з Росією. У це зараз важко повірити, але я в цьому впевнений… І ще: 2 травня в Одесі станеться якась катастрофа – дружині так наснилося. Що саме буде, складно сказати. Можливо, бомбування з повітря, можливо, напад із моря, а може, ще щось – вона точно не може сказати, однак, буде багато жертв. Ми збираємось тимчасово переїхати з міста. І я раджу Вам також залишити Одесу. Будь ласка, дослухайтесь до мене!

– Дякую…

3 акт. «Пророцтва збуваються». У ніч з 22 на 23 лютого багато хто радів втечі президента Януковича, новому перехідному уряду, даті нових президентських виборів.

Я взяв відпустку та поїхав на Майдан: там було багато людей, які страждали від психічних розладів. Вони не хотіли розходитися та роз'їжджатися по домівках – їх треба було лікувати на місці перебування.

Там я зустрів групу молодих, освічених людей, які щиро вірили, що вони покликані створити найкращу модель суспільства. Вони завжди трималися разом і записували свої ідеї світоустрою, які повинні були бути втілені в новій Україні. Мене вони зробили своїм радником. Вони були для мене птахами Аристофана.

Я зустрів молоду пару – дівчину з самоврядування Київради та хлопця з самооборони Майдану. Вони познайомилися на революції та покохали одне одного. Вони вирішили одружитися й назавжди залишитися разом, але інтимні стосунки в них не складались, тому що хлопець втратив сон і тепер постійно перебував у стані напівдрімоти.

Я зустрів старого, який зрозумів причини бід України: її (Україну) ніхто з політиків по-справжньому не любив! Він хотів зустрітися з Віталіком Кличком і розповісти йому, що країну треба просто любити. Любити, як своє рідне дитя: не спати ночами, якщо вона хвора, завжди носити її у своєму серці, віддавати їй найкраще, що є у твоєму домі та бути готовим зігріти її теплом свого тіла. Керівництво Майдану обіцяло йому зустріч із Кличком, а натомість відвело його до мене – лікаря-психіатра. А мені здавалося – він зовсім не хворий.

Я зустрів там дівчину, яка крала мобільні телефони з громадського центру підзарядки. Її привели до мене правоохоронці – вона закотила їм істерику, коли її спіймали. Хлопці були впевнені, що вона аферистка та заробляє на перепродажі крадених телефонів. Спочатку вони стояли «на дверях» медичного пункту й пильно стежили, щоб вона не втекла, але, побачивши, як захоплено вона зі мною розмовляє, розгублено пішли геть. Це була дівчина з Криму (тоді український Крим ще був під українським контролем), їй було лише 17 років. Вона провела на Майдані три місяці, а тепер хотіла додому. Грошей на дорогу в неї не було, ось вона і вирішила вкрасти мобільний, продати його на вокзалі та купити собі квиток. Вона не була сиротою, але жила сама: мати поїхала шукати кращої долі до Москви, знайшла там друга серця та раз на місяць надсилала їй гроші на головпоштамт до запитання, батько

пішов жити до іншої жінки в сусіднє село. Бабуся, мамина мати, півроку, як померла. Роботи в селі не було... Дівчині дуже хотілося хоч комусь бути корисною, тому вона приїхала на Майдан – вона вірить у демократію… Я поїхав із нею на вокзал, купив їй квиток до Сімферополя, нагодував її, купив їжі в дорогу, посадив у вагон і дав із собою трохи грошей. А через тиждень почалося захоплення Криму… Я досі згадую про неї та не можу збагнути, що я зробив, відправивши її, фактично сироту, до Криму.

На травневі свята я з родиною поїхав до Львова. Не тому, що послухався передбачень дружини свого пацієнта. Точніше – не лише тому. У місті наприкінці квітня з'явилося багато приїжджих людей дивної, явно не одеської, зовнішності та поведінки. Вони ходили центром міста з речами в целофанових пакетах і постійно фотографували один одного біля міських визначних пам'яток. Якось вранці мої дружина та син зустріли на пляжі людей у військовій формі та побачили автобуси, що завозили цих людей на бази відпочинку. Ось тут я і замислився про передбачення дружини мого клієнта. Та й він мені постійно нагадував. Я вирішив, що «береженого Бог береже»! Найбільше я боявся, що мій 17-річний син опиниться у вирі небезпечних подій, і я не зможу цьому перешкодити.

1 травня у Львові ми хотіли потрапити до академічного театру ім. Леся Курбаса на виставу п'єси Шекспіра «Дванадцята ніч», але запізнилися на початок, і нас не пустили до залу. Тому ми розділилися на дві групи: жінки пішли на концерт Джамали, а чоловіки – на сучасну українську п'єсу «Останній гречкосій». У п'єсі розроблялася тема моральної спокуси українського народу піддатися гламурному шарму капіталістичного побуту, розміняти свої неминущі культурні цінності на фетиш ситого життя, обміняти свою родючу землю на «скляні намистечка» фінансових пірамід. Актори грали натхненно – ми плакали і сміялися одночасно! Після театру настрій був піднесений, виникло відчуття, що люди навчилися відокремлювати зерна від полови. Ми обговорювали хід революції, причини того, що відбувається на Донбасі, а також специфічну одеську ситуацію. Ситуацію, де містяни толерантно ставилися і до проукраїнських демонстрацій, і до табору проросійських сил у центрі міста. Мій друг стверджував, що це показник амбівалентності одеситів, я заперечував, стверджуючи, що це похідне від одеської мультикультурної традиції. Ми не дійшли спільної думки, хоча й наблизилися до розуміння погляду один одного. Була приємна впевненість, що відмінність у поглядах – не привід для напруги.

2 травня ми спокійно обідали двома сім'ями, як раптом почали дзвонити всі наші телефони: хтось хотів розповісти про початок зіткнень в Одесі, хтось – попередити, хтось – уберегти, хтось – дізнатися, де ми є. Ми увімкнули онлайн-стрім того, що відбувається, і спостерігали драму, якій судилося невдовзі перетворитись на трагедію. Постріли невідомих прихильників Росії через щити українських поліцейських, які їх прикривали, проукраїнський активіст, який загинув у перші хвилини зіткнень від кульового поранення, град бруківки та коктейлів Молотова з обох боків. Усе спалахнуло вмить, наче суха солома. Мною опанувала напруга, яка загрожувала чи то панікою, чи то гіпертонічною кризою. Було почуття, що це відбувається в моїй домівці, а я ніяк не можу цьому зарадити. Я випив таблетку діазепаму, потім другу, потім третю… але почуття продовжували кидатися з крайності в крайність, віщуючи недобре...

Цієї ночі я знову не спав – діазепам уже не допомагав. Вранці з'явилася жахлива новина: у будинку профспілок загинуло 38 проросійських активістів... Життя вкотре розділилося на «до ...» і «після ...». Усе чіткіше мені бачилось, що все, що відбувається на сході України, що сталося у нас в Одесі, має на меті одне-єдине: запобігти народженню громадянської самоповаги та українського патріотизму... Нібито моє почуття власної гідності якийсь злий геній намагається звести до переживання розгубленості та почуття сорому за те, що відбувається в нашій країні…

Коли я повернувся, мене покликали на зустріч нового губернатора з родичами загиблих 2 травня. Нас «розсіяли» інкогніто між людьми в жалобі.

Ліворуч від мене сидів хлопець із моєї вулиці разом із дідом, ми були навіть поверхово знайомі. Його батько у свій вихідний день вирішив завезти демонстрантам їжу та потрапив у гущавину подій. Хлопець відчайдушно кричав, вимагаючи відплати за принципом «око за око, зуб за зуб». Дідусь, ветеран Другої світової війни, з орденами на грудях вимагав об'єктивного розслідування.

Праворуч від мене тихо стогнала жінка з великим портретом загиблого 17-річного сина. Він зайшов туди випадково, разом з іншими вболівальниками одеського «Чорноморця». У нього були такі ж блакитні очі й темне волосся, як у мого сина. Вони були ровесниками. Чи бувають чужі діти? Чи буває чуже горе? Напевно, все ж таки не буває…

Через деякий час на мого близького знайомого двічі було скоєно замах. Під час другого інциденту був серйозно поранений його сусід, схожий на нього зовні. Тепер у сусіда паралізовано ноги. Мій знайомий, рятуючись, переїхав до іншого міста.

Ілюзію безпеки в рідному місті було остаточно зруйновано: я виходив із дому з почуттям, що будь-якої миті може трапитися щось жахливе…

Клієнтка звернулася внаслідок невпевненості в собі, бажання знайти новий сенс у житті. Вона сильно емоційно залучилася до процесу революції, щодня читала аналітичні огляди та моніторила новинні сайти. Здавалося, революція внесла в її життя той сенс, якого вона шукала. Будучи родом зі Росії, вона повністю стала на українську сторону, вважаючи Революцію Гідності надією на народження свободи та демократії в пострадянському слов'янському просторі.

На початку сесії вона переказує мені новини дня, потім аналізує їх, спираючись на огляди, зроблені політичними та військовими аналітиками. Потім наводить аргументи на користь неминучості краху режиму Путіна та перемоги нових прогресивних ідей.

Мені здається, вона переконує і мене, і себе – нас обох – у тому, що потрібно вірити в перемогу правої справи! Я мовчу, відчуваючи в душі, що теж зараз відчайдушно борюся за збереження віри. Віри в те, що моя аналітична робота може врятувати важливі смисли, не вдаючись до розщеплення та заперечення емоційної реальності того, що відбувається. Відчуваю, як із кожною хвилиною мені все складніше це робити.

Далі вона розповідає наступний сон: «Я виходжу з дому, щоб потрапити до Вас на сесію, але потрапляю в потік солдатів, що рухається моєю вулицею до центру міста. На них не видно відзнак, тому я спочатку не можу розпізнати, якій армії належать ці війська. Я дуже лякаюся, що це може бути російський десант. Однак, почувши російсько-український суржик, розумію, що це українська армія, і заспокоююся. Наче могутня річка, цей потік несе мене за собою, і я не можу з нього вирватися.

На Соборній площі біля кафедрального храму ми стикаємося з іншим потоком військових, що рухаються в протилежний бік. На цих солдатах також немає відзнак, говорять вони російською з пітерським акцентом. Я розумію, що це російська армія. Між двома арміями зав'язується рукопашна бійка. Два потоки солдатів змішуються між собою, їх вже неможливо відрізнити один від одного навіть за мовою – лунає суцільна слов'янська лайка. Усі змішалися між собою. Я забігаю в кафедральний собор, стаю навколішки та починаю молитися Богу. Я прошу його, щоб це закінчилося. Я прошу, щоб Він вніс ясність у те, що відбувається… у страху я прокидаюся».

Я відчуваю, що її сон метафорично відображає мої власні почуття. Усе, що б я не сказав, однаковою мірою

стосуватиметься і мене, і її, тому я не можу взагалі нічого сказати…

Епілог. Що таке гібридна війна? На жаль або на щастя, я точно цього не знаю. Але мені здається, що гібридна війна створює гібридну ситуацію, де стираються всі явні відмінності, згасають сповнені сенсу думки, розриваються зв'язні спогади ... А, можливо, і настає сплутаність свідомості... Але навіть тут, як, втім, і в будь-якій життєвій ситуації, збереження здатності вільно мислити є головним орієнтиром! «Ми [психоаналітики] повинні бути здатні мати ці сильні почуття та не втрачати здатності продовжувати думати ясно, навіть коли переживаємо їх» (Bion, 1987).

1-й гробокоп

Я тобі загадаю ще одну загадку. Як не вгадаєш, то хутчій сповідайся і...

2-й гробокоп

Іди ти...

1-й гробокоп

Хто будує міцніше за муляра, корабельника чи тесляра?

2-й гробокоп

Той, що ставить шибениці, бо його будівля переживе тисячу пожильців.

1-й гробокоп

Красно сказано, далебі. Шибениця – добра річ, але для кого вона добра? Для того, хто чинить зле. А ти зле вчинив, сказавши, що шибениця міцніша за церкву. А звідси виходить, що шибениця тобі добра. Спробуй-но ще раз.

2-й гробокоп

Хто будує міцніше за муляра, корабельника чи тесляра?

1-й гробокоп

Ну, скажи та й ходи здоров.

2-й гробокоп

А от і скажу.

1-й гробокоп

Ну-бо?

2-й гробокоп

Їй-богу, не знаю.

(…)

1-й гробокоп

Годі, не суши собі голови, бо як ти осла не бий, а він швидше не побіжить. А коли тобі ще раз загадають отаке, відкажи: «Гробокоп». Хата, що він збудує, дотягне до страшного суду. Ну, рипнись-но до шинку та розжийсь мені кварту.

(Вільям Шекспір, «Гамлет, принц данський», переклад Леоніда Гребінки)

Висновки. Я часто себе сьогодні запитую, чи міг я тоді по-іншому сприймати повідомлення своїх пацієнтів всередині сесії? Кожен із моїх пацієнтів був одночасно і протагоністом соціальних процесів в українському суспільстві, і головним режисером своєї власної невідомої драми (Боллас, 2019). На жаль, ці два різних контексти мені не завжди вдавалося диференціювати. Але сьогодні з досить великої часової дистанції я можу це зробити значно краще.

Як протагоністи настроїв українського суспільства, вони артикулювали основні шляхи несвідомого відреагування непереносимої кризи ідентичності, яку вже тоді назрів час вирішувати, аби не втратити автономії та суверенітету: придушення агресії по відношенню до більш сильного об'єкта шляхом втрати власної генеративності / державності (перший пацієнт); внутрішньопсихічна корупція (корупція зрілих его-ідентифікацій обіцянкою задоволення інфантильних потреб), коли через страх відповідальності за автономне буття, прагнення до індивідуальної свободи обмінюється на економічні гарантії та інші преференції (другий пацієнт); втеча в еміграцію (зовнішню чи внутрішню) через несвідомий страх програти боротьбу з умовним сиблінгом (третій пацієнт); маніакальна ідеалізація змін (перша зустріч на Майдані); депресивний пошук симбіотичного об'єкта (друга зустріч на Майдані); інфантильне спрощення, хоча «вустами малого / старого (почасти) промовляє істина» (третя зустріч на Майдані); девіантна поведінка внаслідок почуття покинутості та відсутності в житті особи, яка взяла б на себе роль батька / (національної еліти), котрий сам вміє виживати, а тому може навчити жити в жорстокому «світі людей» / «світі великої політики» (четверта зустріч на Майдані); неможливість розпізнати власну ідентичність через неможливість диференціювати «ворогів» від «псевдопатріотів», а українців – від так званих «хороших росіян», що відображає внутрішню боротьбу за формування зрілої ідентичності на основі осмислених свідомих переконань, на противагу ідентичності, успадкованій через несвідомі ідентифікації (четверта пацієнтка).

Власне, розуміння цього – несвідомого суспільного контексту подій у терапії – допомагає аналітику вивільнитися з переживання емоційної окупованості соціальними потрясіннями (та власними архаїчними страхами) і дозволяє йому осмислено визначати свою громадянську позицію та втримувати аналітичну позицію.

Також я думаю, що громадянська позиція аналітика може відображатися в медійній артикуляції несвідомих суспільних процесів та їх творчій трансформації в доступний розумінню суспільний дискурс. Тобто аналітики в ідеалі однаковою мірою повинні намагатися залишатися аналітиками і для своїх пацієнтів, і для громадянського середовища, у якому вони проживають. Не забуваючи, однак, при цьому, що «бути аналітиком» також означає і бути звичайною людиною, яка підтримує загальнолюдські цінності, що в часи великих соціальних потрясінь може бути важливішим за будь-яку аналітичну ідентичність.

Список літератури:

Benvenuto, S. (2022). Psychoanalysis in the War: A Debate with Russian Colleagues. *European Journal of Psychoanalysis*, Lights Ablaze from the Ukraine and Russia.

Bion, W. (1940) The "war of nerves": civilian reactions, morale and prophylaxis. In Bion, W.R. The Complete Works of W.R. Bion. Ed. by C. Mowson (Vol. IV (2014), p. 1–22).

Bion, W.R. (1963). Elements of Psycho-Analysis. London, William Heinemann Medical Books Ltd, 166 p.

Bion, W.R. (1987). Clinical Seminars and Four Papers (Edited by F. Bion). Abingdon: Fleetwood Press, 196 p.

Ferenczi, S, Abraham, K, Freud, S. (2010). Psychoanalysis And the War Neuroses. Kessinger Published, 66 p.

Filts, O., Haber, D. (2023). Discussion with Oleksandr Filts: Trauma, digression, and detoxification. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 427–436. Ukrainian Voices in Wartime.

Kechur R., Haber, D. (2023). An exchange with Roman Kechur: Preserving thinking during wartime. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 364–378. Ukrainian Voices in Wartime.

O'Loughlin, M. (2023). Observations from the war in Ukraine. *Psychoanal Cult Soc., 28*, 107–108. https://doi.org/10.1057/s41282-022-00336-7

Segal, H. (2005). Psychoanalysis, Literature and War. Papers 1972–1995. Routledge, London, 192 p.

Shapira, M. (2015). The War Inside: Psychoanalysis, Total War, and the Making of the Democratic Self in Postwar Britain (Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare). Cambridge University Press; Reprint edition, 294 p.

Боллас, К. (2019). Тінь об'єкта. Київ: Видавництво Ростислава Бурлаки, 332 с.

Анотація. Історія психоаналізу показує, що більшість найважливіших психоаналітичних відкриттів і нововведень у техніці психоаналізу та психоаналітичному навчанні були створені в досить важких економічних та соціальних умовах. Війна Росії проти України так само не залишається поза увагою вітчизняної та світової психоаналітичної спільноти. Психоаналітик, як і його пацієнти, є частиною суспільства та не може бути відокремленим від соціальних потрясінь. Емоційні переживання психоаналітика в кризових суспільних обставинах за умови, що вони ним інтерпретовані та опановані, не лише не шкодять аналітичній роботі з пацієнтами, а даватимуть нові можливості для інтерпретації та розуміння їх переживань. У цій роботі я хотів поділитися власним досвідом переживання революційних подій кінця 2013–2014 років, яким я був свідком, а в деяких брав і безпосередню участь, показати динаміку власних емоційних переживань і те, як вони перегукувались із переживаннями пацієнтів, продемонструвати важливість здатності осмислювати та інтерпретувати такі переживання. Вміння переживати сильні почуття й не втрачати ясності мислення є запорукою успішності роботи психоаналітика, яке переводить його на більш високий якісний рівень розуміння пацієнтів. Хронологічно та за наростанням напруженості подій я поділив основну частину роботи на два акти з прологом та епілогом і використав цитати з «Гамлета, принца данського» Вільяма Шекспіра, які здались мені доречними. Сьогодні багато фахівців, які працюють із людьми, переживають і власну кризу та загрозу емоційного та професійного вигорання. Сподіваюсь, мій досвід переживання такої подвійної кризи стане в пригоді моїм колегам, а також покаже доцільність і дієвість психоаналітичної роботи з пацієнтами за таких складних обставин.

Ключові слова: криза, психоаналіз, інтерпретація, сновидіння, ясність мислення.

Abstract. The history of psychoanalysis shows that most of the most important psychoanalytic discoveries and innovations in the technique of psychoanalysis and psychoanalytic training were created in rather difficult economic and social conditions. Russia's war against Ukraine is also not overlooked by the domestic and global psychoanalytic community. The psychoanalyst, like his patients, is a part of society and cannot be separated from social upheavals. Emotional experiences of a psychoanalyst in crisis social circumstances, provided that they are interpreted and mastered by him, not only do not harm the analytical work with patients, but will provide new opportunities for interpretation and understanding of their experiences. In this work, I wanted to share my own experience of experiencing the revolutionary events of the end of 2013-2014, which I witnessed, and in some I took a direct part in, to show the dynamics of my own emotional experiences and how they resonated with the experiences of patients, to show the importance of the ability to understand and interpret such experiences. The ability to experience strong feelings and not lose clarity of thinking is the key to the success of a psychoanalyst's work, and it brings him to a higher quality level of understanding of patients. Chronologically and according to the increasing tension of events, I divided the main part of the work into two acts with a prologue and an epilogue and used quotes from "Hamlet, Prince of Denmark" by William Shakespeare, which seemed appropriate to me. Today, many specialists who work with people are experiencing their own crisis and the threat of emotional and professional burnout. I hope that my own experiencing such a double crisis will be useful to my colleagues, and will also show the expediency and effectiveness of psychoanalytic work with patients under such difficult circumstances.

Key words: crisis, psychoanalysis, interpretation, dreams, clarity of thinking.

УДК 159.964.21
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-5

МОВНІ МЕТАМОРФОЗИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СУБ'ЄКТНОСТІ. УКРАЇНА. ЩОДЕННИК ВІЙНИ

Наталія Наливайко, здобувачка Ph.D. із психології,
тренінгова аналітикиня, супервізорка ЄКПП,
Український вільний університет,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна

LANGUAGE METAMORPHOSES AS REPRESENTATIONS OF SUBJECTIVITY. UKRAINE. DAIRY OF WAR

Natalia Nalyvaiko, Postgraduate Student,
Training Analyst, Supervisor of ECPP,
Ukrainian Free University,
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-7427-3157
natalia.nalyvaiko@gmail.com

Вступ. Уже другий рік триває страшна несправедлива повномасштабна російська війна проти України, яку Росія нібито почала 24 лютого, а насправді – щонайменше 8 років тому, окупувавши Донбас і анексувавши Крим. Ця війна, що є географічно та політично найбільшою війною в Європі після 2-ої світової війни, стала однією з найзначніших гуманітарних катастроф і має величезний вплив на психічний стан кожного з українців. Ця стаття є розповіддю одночасно учасника та спостерігача за динамікою психічних процесів українців, описаною впродовж війни, майже від її першого дня. Ці матеріали містять мій особистий клінічний досвід, відображений через представлення спостережень за мовою людей, які «приходили» в «кабінет», де б він не був (це могло бути ліжко або кухня, або укриття), на індивідуальні зустрічі, окреслення динаміки великих, середніх, малих груп рефлексії та мого особистого аналізу. А також – стиль і метод роботи, які ми застосовували на початку війни, та динаміку запитів у різні періоди війни. Свої міркування я обґрунтовую теорією. На додачу пропоную посилання на поезію, починаючи кожен розділ епіграфом, що є цитуванням поетичного твору українського митця, адже ж відомо, що З. Фройд високо цінував здатність поезії занурюватися в глибини несвідомого, добираючись до найглибшої правди. «Часто Фройд посилається на те, що він отримав від поетів у дусі вдячності й захоплення, і… навіть із заздрістю, на очевидний легкий доступ поета до глибокої психологічної правди. Після цитування деяких рядків з «Фауста» Ґете Фройд пише: "Можна зітхнути, усвідомивши, що лише декільком дано без будь-яких зусиль отримати найглибші ідеї з виру їхніх власних почуттів, тоді як нам, іншим, доводиться неспокійно пробиратися до таких ідей через болісну невпевненість"» (Phillips, 2001). Цитування українських поетичних та прозових творів (наприклад, Сергія Жадана), на мою думку, відтворює мовленнєвий і психічний стан українців на певному етапі війни.

Мета статті – представити хід розгортання психічного, яким я його почула через мову, від моменту «бий», «біжи», «замри» з місця, де є тільки мова тіла, і до, власне, дискурсу мови / мовлення, де з'являється суб'єктність. Крім того, стаття досліджує феномен зміни мови більшості українців із російської на українську та висуває гіпотезу про «повернення до мовної купелі», що спричинила цей феномен.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науковій традиції взаємозалежність мовлення / мови та прояв суб'єктності вперше описано Олександром Потебнею (Потебня, 1892). Вчений звертався до проблеми походження мови та мовлення й досліджував їх у психоаналітичному контексті. О. Потебня називав мову головним об'єктом дослідження внутрішнього світу (Наливайко, 2023).

Пізніше тема вираження суб'єктності через мовлення була висвітлена в роботах Жака Лакана, зокрема в праці «Функція мовлення і поле мовлення і мови в психоаналізі» (Lacan, 1953), де висловлені його ключові ідеї про народження суб'єкта в купелі мови та конструювання суб'єкта через мову; Юлії Крістевої, напр. «Влада жаху» (Kristeva, 1980), та Е. Бенвеністе – автора «Суб'єктність в мові» (Benveniste, 1971).

У статті «Влада жаху» Юлія Крістева описує суб'єктивний жах як відчуття, коли індивід переживає або стикається з чистим досвідом того, що Крістева називає типово пригніченою «тілесною реальністю», або вторгненням Реального в Символічний Порядок. Відповідно до Крістевої, абжект позначає «первинний порядок», який уникає позначення в символічному порядку; цей термін використовується для позначення людської реакції, наприклад, жаху на загрозливий зрив сенсу, спричинений втратою різниці між суб'єктом і об'єктом або між собою та іншим. У книзі Бенвеністе «Суб'єктність в мові» йдеться про здатність мовленнєвого агента проявляти себе, представляти себе як суб'єкт. Ця здатність, згідно з Бенвеністе, має свій фундамент і свою основу в мові.

Ця стаття поділена на три частини відповідно до тих умовних періодів, які спостерігалися в роботі.

Частина 1. НЕВИМОВНЕ. 24 лютого 2022 року – приблизно кінець березня / початок квітня.

Страшні слова, коли вони мовчать…
Ліна Костенко

У перші хвилини війни ми всі сказали: «Ні, цього не може бути». А також найбільш поширене: «У мене немає слів». Із цього моменту кожен несвідомо обрав для себе «бий», «біжи» чи «замри». У кожному разі всі опинилися в місці, де немає мови, де немає дзеркала. Набір слів обмежився лексиконом виживання.

Слова – це речі, слова – це дії. «Коли смерть близько, символізму не існує. Усе дуже конкретно», – говорить американська психоаналітикиня Ghislaine Boulanger під час онлайн-дискусії «Психоаналіз в умовах війни», організованої музеєм Зигмунда Фройда у Відні та фундацією Зигмунда Фройда в Нью-Йорку, присвяченій війні в Україні. «А ось, виявляється, що можливості мови обмежені – обмежені новими обставинами, новим ландшафтом: ландшафтом, що прописується в просторі смерті, просторі катастрофи», – говорить Сергій Жадан у своїй промові на врученні премії миру німецьких книгарів 2022 (Жадан, 2022).

Перший місяць війни був місяцем тотальних втрат: матеріальних і нематеріальних – домівок, робіт, усіх своїх минулих ідентичностей. Нашу віру в фундаментальну доброту людей було підірвано, наше відчуття безпеки в цьому світі зруйновано, довіру зраджено. У цей період немає індивідуальних консультацій. Або їх дуже мало. В основному вони стосуються кризової та підтримуючої терапії. Психоаналіз мовчить. Рідкі смс-ки від колишніх аналізованих із питаннями про стан мого здоров'я і чи я жива. Одна переказала гроші за сесію, якої не було, більше, ніж зазвичай: «Зараз тяжкі часи, треба допомагати». Основне відбувалося в терапевтичних групах. Уже в перший тиждень війни почали працювати великі, середні, малі групи контейнування, що збиралися щодня протягом місяця. Потім через день, потім – раз на тиждень – два. Групи були організовані як для населення, так і для фахівців психотерапевтичної спільноти. У великих групах збиралися до трьохсот осіб і більше, що представляло собою певний зріз суспільства.

Специфікою як групової, так і індивідуальної роботи в цій війні є те, що терапевт / аналітик і пацієнт / аналізований по суті перебувають по один бік, розділяючи спільну реальність, що формує своєрідні стосунки та контрпереносні реакції. У великих групах часто знаходилися поруч аналітик і його / її аналізований, порушуючи межі так званої професійної ідентичності.

Групи виявилися надзвичайно помічними, бо тільки група була здатна контейнувати ту кількість невимовного жаху, яку приносили люди. У групі не було так страшно мовчати про своє разом з іншими. Я сказала «мовчати про своє», тому що група майже завжди починалася з довгого мовчання. Особливо нестерпним воно було після оприлюднення Бучанської трагедії. Вираз «немає слів» став основним позначувачем стану учасників. Групи заповнені жахливими історіями та затоплені тривогою. Морок, потойбічний страх, безвихідь наповнює групу жінок, які діляться тим, що хочуть позбавитися вагітності, бо не бачать майбутнього. Страх смерті та потяг смерті відчуваються у всьому.

У групах рефлексії того періоду говорять про виживання, смерть, втрату, страх, жахи, поглинання тривогою, «щось зламалося, так не може бути в людства», «картина не клеїться з реальністю». У групі плач, довгі паузи та провали. Відчай. Одна з учасниць ридає з приводу хвороби кота, розуміючи, як це абсурдно на тлі жахіть Бучі, але для іншого «немає слів». Крім того, групи проводилися вечорами, а тоді, у березні-квітні, як і зараз, з огляду на безпеку, вимикали електрику, і всі занурювалися, крім психологічної, ще й у фізичну темряву. Принаймні, я так пам'ятаю.

Уся аналітична / психотерапевтична робота обірвалася, комунікації відбувалися на рівні прохань про допомогу й підтримку, адже ж, коли свідомість порушена, неможливо проявляти будь-яку цікавість до несвідомого. Ми всі стали однорідною масою, зануреною в глибинний жах. Невимовна несимволізована порожнеча травми, жахіття зливаються в один тотальний несуб'єктивований крик, де немає власної мови, де не звучить «я». І це той момент на межі, де терапевт також на межі, або вже він поза межею осягнення того, що присутнє в кабінеті. І ми пізнаємо ту межу, коли включається тіло: ти або засипаєш, або позіхаєш, або просто «розривається» голова. Ці відчуття йдуть із зони немислимого, невимовного, де немає дзеркала – із розлому травми, де є тільки страх, немає слів, немає часу.

«Спресованість подій та емоцій, розчинення в кривавому густому потоці, який огортає та підхоплює, – реальність війни кардинально різниться від реальності миру саме цим тиском, пресом, неможливістю вільно дихати й легко говорити», – пише С. Жадан (Жадан, 2022).

Особливістю пацієнтів того періоду, які виїхали або переживали надто драматичні події, як-от: окупацію, примус, тортури, було те, що межі між ролями життя, які є зазвичай роздільними, розмилися. Так, що потім і зараз, там і тут, всередині й зовні провалюються один в одного. Відчувається деяка тотальність, злиття. Час зависає, заморожується, застигає, він стає безкінечним і ніби не справжнім. Події накладаються одна на одну. Кажуть, що час «схлопується».

Багато хто застрягає в минулому, тому що минуле для них більш реальне та справжнє, ніж теперішнє. Частина учасників терапевтичних груп і пацієнтів в особистій терапії говорить про завмирання, зависання, гальмування в часі та в тілі: мовчання та порожнеча, відсутність руху. Цей час відчувається, як тотальність, організована потягом смерті, щось поза межами, невимовний жах, щось без сенсу, річ у собі. Дивовижним було явище, коли люди не могли назвати почуття: «Я не знаю, що я відчуваю».

Характерний мовленнєвий набір того періоду: *жах, страх, тривога, близько до смерті, провина, сором, ганьба, морок, не знаю, що відчуваю, розвал, безпорадність, неспроможність, фрагменти, немає сенсу, дитячі почуття, без слів, тотальне зло, як дитина, так не буває, злипання, немає часу, немає місця, не я, змішано, каша, фантомні сирени, завмирання, апатія, кошмари, жахливі криваві сновидіння, порожнеча, холод, смерть, нереальне, потойбіччя, моторошно, нездатність, безпорадність, забрали, абсурд, мене нема, життя на паузі, мовчання, розвал світу, жахливі сни, випала зі світу, змішення подій, забування, відсутність часу.*

В окремих випадках, при особливо сильних травмах, відбувалася буквальна втрата мови. Так сталося з хлопчиком 10-ти років, який бачив, як російська куля влучила в голову матері. Впродовж тижнів він не міг вимовити ані слова. Також говорять про почуття приреченості під час бомбардування, паніку, страх, виснаження, реакції дітей, ненависть, злість. Апатія в тих, хто залишився, завмирання, відсутність ресурсу. Небажання адаптуватися в тих, хто виїхав: «Я скоро повернуся». Морок. Сум.

На тлі названих запитів головною емоцією була тривога. Психоаналіз вчить, що тривога породжується надто сильним вторгненням із зовні у стале психічне життя суб'єкта, який суб'єкт не може опрацювати. Це надлишкове збудження людина зазвичай виражає або через конверсію, моторне збудження, розрядку, або протилежним станом – оціпенінням, ступором.

Жак Лакан описує тривогу, як зустріч із Реальним (Lacan, 2011). Коли людина несподівано стикається з чимось травматичним, вона охоплена тривогою, чимось моторошним та знаходиться в німому заціпенінні. Перед обличчям такої тривоги, Реального, моторошного, суб'єкт зникає, втрачаються всі слова.

Що таке це моторошне, до чого ми не здатні доторкнутися? Чи це те, що Фройд називає "*Das Unheimliche*" («*Моторошне*») (Freud, 1919). Моторошне – назване, але відщеплене й забуте, яке Юрій Прохасько тлумачить як «несамовитість» у значеннях «незвичайність; тривожність, страх». Моторошність – це несамовитість. *Несамовитість*: не-*само*витість – щось, що не є мною самим, не є самим собою; не тотожне собі, не тотожне мені. *«Несамовите* – це те, що було колись із нами, що ми вже знали, з чим уже зустрічалися, що було колись нам близьке, дуже близьке, можливо, аж надто близьке, таке близьке, що його можна було б назвати рідним. У кожному разі щось таке, що ми не переживали первинно, як чуже, не своє, загрозливе. І те, що було витіснене, і внаслідок цього витіснення обернулося на свою протилежність. Із відомого стало невідомим, зі свідомого – несвідомим» (Прохасько, 2021).

Або йдеться про інший жах – НЕ назване, те, що не було названим, невимовне, незносне, там, де немає символів або де вони з'являються і зникають. Там, де символічний порядок провалився. Щось поза межами. Там, де втрачаються слова.

Згідно з Лаканом, вимір Реального, на відміну від Уявного та Символічного, знаходиться поза мовою та не піддається символізації. Цей характер неможливості та опору символізації надає Реальному його по суті травматичний характер. Травма – це те, що, за визначенням, не репрезентується. Тому задача аналітика на цьому етапі – допомогти аналізованому вибудувати словесний, через позначувач, захист від незносного Реального. Позначити, номінувати, валідизувати травматичну подію, щоб через позначуване з'явився суб'єкт.

Відтак, сучасна французька психоаналітикиня Франсуаз Давуан наголошує, що наша задача в такі періоди – не вганяти людей у регрес, запрошуючи їх до вільних асоціацій, бо вони і без того регресують до стану маленької дитини через відсутність ресурсу, а відшукати та означити для пацієнтів ті навички, які дозволили їм вижити (Davoin, 2004).

На зустрічах, оскільки їх важко назвати сесіями, у нас немає сетингу: ні час, ні межі, ні місце, ні нейтральність – нічого не працює. Сесія зазвичай коротша, і немає асоціацій. Насправді немає місця суб'єкта, здатного до асоціацій. Суб'єкт, який у цей час змушений зайняти позицію чистого об'єкта, втратив відчуття внутрішньості, інтимності та приватності. Час переживається зараз, лише в сьогоденні, і перспектива – та, яка допускає відчуття відносності, – виключена (Kristeva, 1980).

«Основна задача зустрічі – створити почуття безпеки. Важливі не самі слова, важливо не що сказано, а в який спосіб сказано. І тут відреагуванням терапевта в місці розриву, у місці травми створюється перше дзеркало. Тут дискурс аналітика виступає як агент, відповідальний за передбачення – якщо не віщування – мови того, хто ще не може говорити, звертаючись до безмовної, «інфантильної» частини пацієнта», – пише Юлія Крістева (Kristeva, 1980). Мови, якими відбувається передача слів-речей, є звиклі мови аналізованих: російська та українська відповідно.

Частина 2. ВИСТРАЖДАНЕ. Кінець квітня – червень 2022.

Ну що б, здавалося, слова…
Слова та голос – більш нічого.
Тарас Шевченко

Фройд вважає біль психічним / біологічним фільтром порушеної рівноваги роботи психіки. Біль – це сигнал прориву надлишкового травматичного впливу. «Іноді, – говорить Юлія Крістева (Kristeva, 1980), – біль забезпечує суб'єкту єдиний простір для повернення до буття. Біль, чи то притупляючий, чи то пульсуючий, чи то пропікаючий крізь тканини страждань і смутку, часом забезпечує єдине – як не парадоксально – місце для «Я» для повторного існування. Біль відрізняє нас від хаосу та відслідковує ту «розжарену, нестерпну межу» між внутрішнім і зовнішнім, між «мною» та «іншим», яку травма прийшла стерти», – продовжує Крістева (Kristeva, 1980).

Можливо, біль відкриває перший простір для існування, відчуття, згадування «Я». «Я» означило межі. Власне, і в терапевтичних групах, і в індивідуальній роботі відбулася зміна дискурсу. По-перше, повертається індивідуальне консультування. Хоча поки що переважна більшість консультацій безкоштовна. По-друге, виникає мовлення, інше за якісним складом від того, що було на початку війни.

Це якраз той час, коли слідом за словосполученнями: «Я розтанула», «Я розморозилась» – з'являються скарги про тілесні страждання і про «болить». Пацієнти скаржаться на соматичні реакції – конверсії в тіло: біль у шлунку («Не можу переварити»), біль у спині, головний біль, скарги на важке дихання, біль у суглобах тощо. Характерно, що люди продовжують страждати на безсоння, викликане тривогою, виснаженням та необхідністю контролю; сни і надалі перевантажені жахами, але це вже не тотальні картини хаосу, а поява у снах протагоністів, а також картинки реальних військових дій. Ще відчувається розщеплення, але вже воно якоїсь іншої якості, є усвідомлення відщепленої дисоційованої частини та її цілющої ролі на цьому етапі переживання травми: «Ми всі в розщепленому стані», «Я розщеплена».

З'являється его, що спостерігає, і здатність до внутрішньої кооперації. «Доросла частина стала домовлятися з тією, що регресує, обидві частини взаємодіють», – говорить учасниця групи. Цікаво, що пацієнти самі визнають повернення здатності символізувати почуття в слова. Аналізована каже: «*Тоді* не могла говорити…, *тепер* я скажу». Помітне повернення зрілих психологічних захистів, таких як раціоналізація та інтелектуалізація: «Хочу зрозуміти / пояснити». Пацієнти відмічають когнітивні провали, пов'язані з втратою пам'яті, її фрагментацією та неможливістю, наприклад, читати чи створювати письмові тексти.

Основні мовленнєві позначники того періоду: *біль, тіло, межа, ненависть, злість, агресія, лють, рефлексія, помста, подолання, перевантаження, проговорити, прокричати, адаптація, прийняття, зрозуміти, довіра, домовитися…,* також такі почуття, як *помста, ненависть, агресія, лють тощо* займають значну частину аналітичного простору.

Чи не найбільшою відзнакою того періоду є повернення на авансцену мовлення позначувача «Я». *Саме в тому випадку, коли «Я» позначає мовця, мовець проголошує себе суб'єктом. І це буквально правда, що в основі суб'єктності лежить вправність мови…* (Benveniste, 1971). Заходять розмови про приналежність та ідентичність, які часто зводяться до мови. До кінця зазначеного періоду – кінця червня 2022 року – від рефлексій і контейнування дискурс розвертається в бік нових селф – ідентифікацій і заперечення своєї минулої мовної приналежності. Переважна більшість переходить на українську мову. Група перестає виконувати функцію батьківської опорної фігури, усе більше учасників вибуває, і зростає кількість і частота індивідуальної роботи.

«Ще війна, безперечно, змінює мову, її архітектуру, поле її функціонування. Війна, подібно до черевика зайди, чужого, порушує мурашник мовлення» (Жадан, 2022).

Частина 3. ВИМОВЛЕНЕ. Червень – листопад 2022.

Я знаю силу слова…
Володимир Сосюра

І, нарешті, ми в Символічному. Із регресом у критичні моменти, але із швидким подоланням. Це час повернення індивідуальних консультацій. Одночасно психотерапевтичні групи рефлексії / контейнування поволі переходять у формат психодинамічних. Налагоджується індивідуальна робота, повертаються вільні асоціації, і аналізовані в дискурсі формують своє нове місце в новій реальності. Багато асоціацій розгортається навколо суб'єктності. Аналізовані приносять багато сновидінь про переходи: із корпусу в корпус по коридору, з одного стану в інший, із води на сушу і навпаки…

Усе ще говоримо про розщеплення, проте воно вже йде по лінії ідентичностей і приналежності до якоїсь великої соціальної групи через перехід в інший мовний дискурс. Майже всі мої аналізовані змінили мову. Із зміною мови вони доповідають про зміни сприйняття себе та прояв себе, як про своєрідну деконструкцію. Так, аналізована ділиться: «Коли я розмовляю українською мовою, я взагалі якась інша людина. Я ніби дитину вирощую в собі, іншу», «Я ніби знову на початку нової кар'єри». Також вони говорять про «повне оновлення після зміни мови – в одязі, квартирі, книгах, роботі, зміні мови в сім'ї, зміні оточення, більшу емоційність, меншу агресивність, про

початок чогось нового». Мова стає способом сепарації та індивідуації. «Мова дивно відокремила мене від моєї родини», – зауважує аналізована. – «Спосіб відмежуватися від минулого, там, де залишилася жити матір. Спосіб захисту. А також – нове народження».

Харків'янин, великий український лінгвіст доби передпсихоаналізу, Олександр Потебня, писав: «Мова, якою володіє й користується людина, має визначальний вплив на формування її мислення та сприйняття реальності, а відповідно і світобачення. Вплив як мови в цілому, так і кожного її елемента на мислення є абсолютним, монопольним і всеохоплюючим, але при цьому зазвичай не помічається й не усвідомлюється людиною-мовцем» (Потебня, 1892). Однак, за моїми спостереженнями, аналізовані заявляють про зміни, які вони самі помічають у тракті зміни мовного дискурсу.

Разом із тим О. Потебня відзначає, що зміна мови – це не зміна одягу, тобто це не зовнішній фактор. Отже, має бути щось внутрішнє, що сприяє такому швидкому зануренню в мову. І, насправді, дивовижно, як швидко російськомовні українці заговорили чистою українською мовою, на відміну від етнічних росіян, для більшості з яких це складає труднощі.

За Лаканом, людина народжується не в порожнє місце, а в підготовлену для неї «купель», купель мови, заздалегідь створену для неї дискурсом Іншого. Мова, навіть для немовляти, яке не розмовляє, уже існує у світі ще до його народження. Воно народжується у світі мови, у її купелі. Суб'єкт розглядається, як конституйований мовою, і він привласнює світ через мову. Тому «несвідоме структуроване, як мова». Отже, якщо суб'єкт народжується в мові, у даному випадку можна гіпотетично припустити, що суб'єкт повертається в мову народження.

Здавалося б, що перехід на українську мову, суб'єктивація в українській мові, крім того, що є способом захисту та відмежування від минулого «Я», є ще й відкиданням материнської мови або дистанціюванням від неї. Однак, справедливо поставити питання: котра з мов була материнською, адже ж українська мова в Україні протягом століть була заборонена, і поколінням українців примусово був нав'язаний російськомовний дискурс, як-от: «…Катерина II висловлювала свою стурбованість з приводу прив'язаності малоросійського народу до своїх старих порядків і вольностей, його відчуженості від великоросів», тому поставила собі за мету «найлегшими способами привести до того, щоб вона (Україна) обрусіла» (Аничин, 2020).

Щось подібне відбулося в Канаді з індіанським населенням, яке також пережило масове культурне гноблення. Група дослідників вивчала вплив індіанських шкіл-інтернатів на взаємодію між поколіннями – установ, якими керував уряд Канади з 1880-х до середини 1990-х років. Усунення «індіанської проблеми» було метою шкіл, згідно з оригінальними урядовими текстами. Школи давали неякісну освіту та привчали рідних дітей соромитися своєї мови, культурних вірувань і традицій (DeAngelis, 2019).

Олександр Потебня пише: «…денаціоналізація спрямована на неповне користування наявними засобами сприйняття, засвоєння, впливу, на ослаблення енергії думки; на гидоту запустіння на місці витіснених, але нічим не замінених форм свідомості; на ослаблення зв'язку підростаючих поколінь з дорослими, що замінює лише слабкий зв'язок із чужими; на дезорганізацію суспільства, аморальність, підлість» (Наливайко, 2023).

Отже, українська мова зазнала витіснення. Переживши таку масштабну культурну репресію, як довготривала заборона вжитку рідної мови, українська нація отримала черговий масовий травматичний досвід. Подібні масові травми впливають на людей і суспільства багатовимірно (Danieli, 1998), з покоління в покоління шляхом трансгенераційних процесів, несвідомо передаючи досвід наступним поколінням і суспільству. «Можливість подальшого виживання нації, яка піддається масовій травматичній події, визначається механізмами виживання та стратегіями, які використовуються для адаптації до травми», – пише Я. Даніелі (Даніелі & Майдан, 2023). Такі «стратегії виживання узагальнюють спосіб життя і стають стійкими посттравматичними адаптаційними стилями (ПАС). Ці стилі охоплюють ті внутрішньосімейні та міжособистісні психологічні та поведінкові механізми подолання, виживання та захисту… Відбувається це в основному через посттравматичний адаптаційний стиль батьків» (Даніелі & Майдан, 2023).

Однак, зазнавши витіснення, мова не зникла, а лише була репресована, зберігшись у вигляді несвідомого знання. Так званий «феномен відчуття знання на кінчику язика» (Spehn, Reder, 2000), яке не є свідомим. «Існують … відчуття знання… що не супроводжуються усвідомленням» (Spehn, Reder, 2000). Відтак, це витіснене «знання» при певних сприятливих умовах через трансгенераційне поширення стає легко доступним.

То ж яка з тих двох мов є насправді материнською? Чи не є таке швидке оволодіння українською мовою поверненням до купелі, а не дистанціюванням від неї?

У пошуках підтвердження цієї гіпотези звернімося до Юлії Крістевої, яка зауважує, що індивід відбувається в дискурсі як суб'єкт саме через мову та мовлення: «Дискурс передбачає насамперед участь суб'єкта в мові через його мовлення, як індивіда. Використовуючи анонімну структуру мови, суб'єкт формує та трансформує себе в дискурсі, який він повідомляє іншому. Мова, спільна для всіх, стає в дискурсі носієм унікального повідомлення. Повідомлення належить до певної структури даного суб'єкта, що накладає особливий відбиток на необхідну структуру мови. Сам того не усвідомлюючи, суб'єкт таким чином залишає свій слід на мову» (Kristeva, 1980). Тобто можемо припустити, що *окрема мова* кожного суб'єкта, що перебуває в дискурсі мови, залишає свої відбитки та формує спільну *мову,* яка легко є впізнаваною всіма суб'єктами мови.

Необхідно також зазначити, що суб'єктивації зазнає і весь психоаналітичний дискурс в Україні, про що йшлося на 1-й Всеукраїнській конференції з міжнародною участю «Життя і смерть психоаналітичних спільнот: уроки історії і нові перспективи об'єднань», що відбулася ще до початку повномасштабного вторгнення в Україну (Velykodna et al., 2022).

Висновки. Таким чином, примусово витіснена, проте пронесена трансгенераційно через століття в несвідомому українців, наповненому відбитками колискових, співаних матерями українською, українська мова явила себе, як колиска, яку легко впізнали. А отже, особливої актуальності набуває головне повідомлення, яке залишив Олександр Потебня сучасному світові, що швидко глобалізується: «Мова є ідентифікаційним кодом кожного народу. Кожен народ окреслений колом своєї мови, і вийти з цього кола він може, тільки перейшовши в інший» (Потебня, 1892).

Завершити хочу словами іншого харків'янина, нашого сучасника, Сергія Жадана: «Мова іноді видається слабкою. Проте саме вона в багатьох випадках є джерелом сили. Вона може відступити від тебе на якийсь час, проте вона не здатна зрадити. Це і є головним та визначальним. Доки у нас є наша мова – доти у нас є бодай примарні шанси пояснити себе, проговорити свою правду, навести лад у своїй пам'яті. Тому говорімо, говорімо. Навіть коли наші слова ранять горло. Навіть коли від них почуваєшся загублено й порожньо. За голосом стоїть можливість правди. І варто цією можливістю скористатись. Можливо, це взагалі найважливіше, що з нами всіма може статися» (Жадан, 2022).

Список літератури:

Benveniste, E. (1971). Subjectivity in Language. In M.E. Meek (Ed.). *Problems in General Linguistics*, 223–230. Coral Gables: FL: University of Miami Press.

Danieli, Y. (1988). *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*.

Davoine, F., & Gaudillière, J.M. (2004). *History beyond trauma*. Other Press, LLC.

DeAngelis, T. (2019). The legacy of trauma. An emerging line of research is exploring how historical and cultural traumas affect survivors' children for generations to come. *American Psychological Association*, *50*(2).

Freud, S. (2003). The uncanny (1919). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*, *17,* 1917–1919.

Kristeva, J. (1980). *Pouvoirs de l'horreur (The powers of horror)*. Paris: Seuil.

Lacan, J. (1977). The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis. Trans. Alan Sheridan. *Écrits: A Selection*. London: Tavistock; New York: W.W. Nortion & Co.

Lacan, J. (2011). *The seminar of Jacques Lacan: Book X: Anxiety*: 1962–1963.

Phillips, A. (2001). Poetry and Psychoanalysis. In *Essays on Literature and Psychoanalysis*, Basic Books, New York.

Spehn, M.K. & Reder, L.M. (2000). The unconscious feeling of knowing: a commentary on Koriat's paper. *Conscious Cognition*, June, 9, 193–202. http://doi.org/10.1006/ccog.2000.0435

Velykodna, M., Dorozhkin, V., Nalyvaiko, N., Yevlanova, E. & Lunov, V. (2022). Life and death of psychoanalytic societies – Lessons from history and new prospects for unions: Conference Report, Kyiv, Ukraine. *Psychodynamic Practice*, *3*. http://doi.org/10.1080/14753634.2022.2064351

Даніелі, Я., Майдан, І. (2023). Травматична спадщина поколінь. *Психосоматична медицина та загальна практика*, *8*(1). http://doi.org/10.26766/pmgp.v8i1.409

Жадан, С. (2022). Промова на врученні премії миру німецьких книгарів 2022. https://librarycre.wordpress.com

Наливайко, Н. (2023). *Психоаналіз в Україні: Історія. Сьогодення. Майбутнє*. Київ, Академія.

Потебня, А.А. (1892). Мысль и язык. Харьков.

Анотація. Війна, розпочата Росією проти України в лютому 2024 року, стала однією з найбільш значних гуманітарних катастроф і справила величезний вплив на психічний стан кожного з українців. Ця стаття описує динаміку психічних процесів українців впродовж війни, що триває, від її перших днів до сьогодні. Ці матеріали містять опис спостережень за мовою людей, які «приходили» в «кабінет», де б він не був (це могло бути ліжко або кухня, або укриття), на індивідуальні зустрічі, описи динаміки великих, середніх і малих груп рефлексії та особистого аналізу авторки. А також – стиль і метод роботи, які застосовувалися психоаналітиками та психотерапевтами впродовж війни, що триває, та динаміку запитів від населення.

Стаття показує еволюцію розгортання психічного, представлену через мову, від моменту «бий», «біжи», «замри» в перший місяць війни, з місця, де немає мовлення, немає віддзеркалення, є лише невимовна тотальність Реального, до тілесного проявлення болю, і врешті решт – до власне дискурсу мови / мовлення, де з'являється суб'єктність.

Крім того, стаття досліджує феномен зміни мови більшості аналізованих українців з російської на українську. Спираючись на міркування Олександра Потебні про те, що зміна мови – це не зміна одягу, тобто це не зовнішній фактор, та на твердження Жака Лакана про те, що суб'єкт народжується в мові, авторка висуває гіпотезу про «повернення до мовної купелі», що, на її думку, і спричинило цей феномен.

Ключові слова: психоаналіз, війна, мова, мовлення, несвідоме, травма, аналізований, контейнування.

Abstract. The war launched by Russia in Ukraine in February 2024 became one of the most significant humanitarian disasters and had a huge impact on the mental state of every Ukrainian. This article describes the dynamics of mental processes of Ukrainians during the ongoing war, from its first days to today. These materials include descriptions of language observations of people who "came" into the "office" wherever it was (it could be a bed or a kitchen or a shelter) for individual meetings, and descriptions of the dynamics of large, medium, and small reflection groups and personal analysis of the author. And also - the style and method of work used by psychoanalysts and psychotherapists during the ongoing war and the dynamics of the population demands.

The article shows the evolution of the unfolding of the psychic, presented through language, from the moment of "fight", "run", "freeze" in the first month of the war, from a place where there is no speech, no reflection, there is only the ineffable totality of the Real, to the bodily manifestation of pain, and in the rest – to the actual discourse of language/speech, where subjectivity appears.

In addition, the article examines the phenomenon of the majority of analyses Ukrainians changing their language from Russian to Ukrainian. Based on Oleksandr Potebny's reasoning that a change of language is not a change of clothes, that is, it is not an external factor, and Jacques Lacan's statement that the subject is born in language, the author puts forward the hypothesis of a "return to the language font", which, in her opinion, caused this phenomenon.

Key words: psychoanalysis, war, language, speech, unconscious, trauma, analysand, containing.

УДК 159.964.21
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-6

СУЧАСНА ВІЙНА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ТЕРАПЕВТИЧНІ СТОСУНКИ

Валерій Дорожкін, доктор психологічних наук, професор,
кафедра психології
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна

CURRENT WAR AND ITS IMPACT ON THE THERAPEUTIC RELATIONSHIP

Valeriy Dorozhkin, Sc.D. in Psychology, Professor,
Department of Psychology,
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine,
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine
http://orcid.org/0000-0001-7755-1343
v.dorozhkin1975@gmail.com

Вступ. Сучасна війна внесла значні корективи в повсякденність українців, їхній побут, особливості праці, контакт із близькими та організацію життя в цілому. Не є винятком і процес психотерапії. Психотерапевти перебувають у полі реальної та інформаційної війн, частина з них зіткнулася зі зміною місця життя та стала внутрішньо переміщеними особами (ВПО), інша частка відчула на собі обстріли та працювала навіть у часи blackout-ів – усе це вплинуло на терапевтичну рамку та стосунки й викликало їхні зміни. Терапевти виявилися вразливими людьми, які теж відчувають сильні емоції, переживають безпорадність, агресію, ненависть, розпач, лють та, навпаки, сильну любов до країни, патріотичні почуття та гідність, тобто вони – звичайні громадяни своєї країни, на яку підступно напав ворог. І те, що психотерапевти – звичайні люди, також знають їхні аналізанти. Принаймні їхня частка. Такі аналізанти є достатньо зрілими людьми, і вони навіть у перенесенні розуміють крихкість життя інших людей, стосунків, у тому числі терапевтичних. Але навіть ці аналізанти важко перенесли саморозкриття їхніх аналітиків у соціальних мережах (за матеріалами груп-контейнерів, які спільно з колегами ми проводили в березні-серпні 2022 р. у межах Дивізіону «Психоаналітична психологія та психотерапія» НПА України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Знайомство з системою цінностей і взагалі зі світоглядом психоаналітиків, які раніше, за умов рамки сетингу та загальних правил аналізу, зберігали закриту дзеркальну позицію, фруструвало навіть досвідчених аналізантів, які мають невротичну структуру психіки, не кажучи вже про інших. Аналізантам було важко витримати те, що з початку війни аналітики почали активно заявляти свою позицію, що деякі з них зіткнулися з безпорадністю та розпачем, а додатково аналізантам складно було прийняти, що в певних моментах вони адаптовані краще, ніж їхні психотерапевти, і що деякі ситуації вони витримують, а їхні психотерапевти – ні.

Ціннісне та емоційне оголення психоаналітиків у соціальних мережах стало одним із чинників, які вплинули на інверсію стосунків – перший аспект зміни стосунків. Інші аспекти – професійне вигорання, перенапруження почуття провини, психічний регрес терапевтичної пари, руйнація інстанцій Я і Над-Я – пов'язані з переживаннями тривалого стресу, перманентного потенційного контакту зі смертю, проблем із контролем найближчого майбутнього тощо. Ці та інші чинники частково ми вже обговорювали в попередній статті (Dorozhkin, 2023). У цьому тексті їх аналіз отримає продовження, а, крім того, ми спробуємо дослідити той особливий фон психотерапії під час війни, який має назву *інтердискурс* (Parr, 2022) – такий ідеологічний та семантичний простір, у який завантажена кожна терапевтична сесія.

У сучасних умовах кожна психоаналітична зустріч частково викривлена впливом війни та тим, що війна, як велика фігура, зримо чи незримо присутня в полі терапії. Війна стала, за термінологією Ж. Лакана, **третім Великим Іншим** (Lacan, 1991) і перевизначила все, що відбулося і відбувається в рамках сесій. Вона надала додаткові смисли не тільки самій психотерапії, але й терапевтичним стосункам.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати терапевтичні процеси, феномени та особливості терапевтичних стосунків під час повномасштабної війни Росії проти України. Також проаналізувати вплив війни та пов'язаних із нею подій на особливості психіки психотерапевтів та аналізантів і специфіку терапевтичної пари, яку вони створюють у процесі психоаналітичної роботи.

Виклад основного матеріалу. Переживання тривалого стресу, перманентний контакт зі смертю, проблеми з контролем, невизначеність майбутнього тощо ми розглядаємо як специфіку роботи, яка створює умови для розвитку низки особливих феноменів психотерапії під час війни. Частина з цих феноменів є ознакою напруження сьогодення та може бути розглянута як реактивні процеси, які зникнуть після закінчення війни. Інші феномени матимуть довготривалі наслідки і, з нашої точки зору, безповоротним чином вплинуть на стосунки в терапевтичній парі. Там, де це буде доречно та можливо, ми дамо власні прогнози на зміни в подальшому, тим більше, що мова в деяких наших спостереженнях йтиме про вплив таких змін на рамку, процес та позиції суб'єктів в аналітичному кабінеті.

Феномен перший. Перетворення терапевта на фігуру піклування. Більшість психотерапевтів зіткнулася зі спробою інверсії терапевтичних стосунків. Зокрема, клієнти:

а) пропонували допомогу в релокації (від м'якої (у виборі безпечних маршрутів) до значних втручань – знаходили терапевту можливості легальних і нелегальних виїздів з країни;

б) намагалися допомогти грошима або іншими власними ресурсами (автівками, місцями для життя тощо);

в) пробували брати з терапевтів обіцянки стосовно обов'язкового піклування про власне життя та безпеку (наприклад, щоб терапевт ходив в укриття або переїхав, якщо поруч із місцем, де він проживає, стане зовсім небезпечно).

Деякі аналізанти виявили себе більш адаптованими до умов життя під час війни, ніж їхні психоаналітики. Такі аналізанти на певний час узяли на себе функцію дорослого в терапевтичній парі. Це виглядало, як їх миттєве дорослішання під час війни, яке створило підстави до інверсії стосунків і було схоже на переворот у терапевтичному кабінеті.

Підґрунтям до такого перевороту стало також розчарування у фігурах Великих Інших і пов'язаний із цим їхній перегляд. Згідно з моїм досвідом як керівника проєкту «Психологи на війні», а також звітами психотерапевтів, які були залучені до цього проєкту, цивільні люди під час війни неодноразово змінювали ставлення до символічних батьківських фігур: керівників громад, уряду, президента, Бога. Розчарування, образа, злість, гордість, шана, підозра змінювали одне одного. Не минула зміна ставлення і фігуру психоаналітика.

Виявлення психотерапевтів у вразливій позиції, коли вони потребували захисту, відчували емоції страху, безпорадності, ненависті та любові, про які писали в соціальних мережах, вплинуло на зміст перенесення та на коливання ставлення з боку аналізантів.

Той факт, що аналітики, хоч і не навмисно, знайомили аналізантів зі своїм власним станом, системою цінностей і взагалі внутрішнім світом, позбавив їх нейтральної позиції, завдяки якій тільки і можна формувати безпечний простір і терапевтичну рамку. З одного боку, психотерапевти стали більш відкритими та людяними. А з іншого, саме через цю людяність вони були атаковані клієнтськими почуттями розчарування, образи, злості, гордості, шани та підозри. І ці почуття були викликані не тільки перенесенням, але й актуальними переживаннями у зв'язку з саморозкриттям терапевтів під час війни.

Цікаво, що протилежна позиція аналітиків, де вони протягом воєнного часу зберігали мовчання в соціальних мережах, сприймалася їхніми клієнтами як небезпечна. На групах-контейнерах ми неодноразово стикалися з такими почуттями аналізантів. Вони ділилися тим, що мовчання їхніх терапевтів посеред війни – це теж позиція, і вона лякає своєю невизначеністю. У перші тижні та навіть місяці війни для більшості цивільних людей найважливішим було розрізнення за критерієм «свій-чужий», тому невизначеність деяких терапевтів сприймалася як загроза ціннісній позиції та навіть життю.

Питання, пов'язані з можливістю для аналітиків займати й публічно декларувати свою громадянську позицію, неодноразово обговорювали на численних українських психологічних конференціях і семінарах. Більшість резолюцій таких заходів містила положення стосовно того, що терапевти не тільки можуть, але й мусять бути громадянами своєї країни. А це означає, що вони можуть відкрито займати громадянську позицію. Але треба пам'ятати, що така громадянська позиція впливає в тому числі на зміст перенесення та на самі терапевтичні стосунки.

Наприклад, деякі аналізанти казали нам про сором або почуття провини, пов'язані з тим, що вони перебувають за кордоном, а їхні терапевти активно займаються волонтерською діяльністю (за матеріалами груп-контейнерів). Нам також відомі факти відмови від проходження подальшої терапії у зв'язку з тим, що аналізанти не змогли витримати подібні почуття провини.

Спроби перетворити терапевта на фігуру піклування вплинули також на циркуляцію влади в терапевтичних стосунках. Відчувши одного разу інверсію стосунків, аналізанти зафіксували цю диспозицію на рівні імпринтингу та будуть повертатися до неї після війни. Саме тому важливо враховувати в прийдешньому цей досвід взаємин і не ігнорувати його, а виходити з того, що аналізанти вже бачили своїх терапевтів у дисбалансованій і вразливій позиції.

З іншого боку, знайомство аналізантів із вразливістю аналітика може якісно покращити терапевтичну взаємодію завдяки додаванню людяності та прийняттю кастрації аналітика, а через неї і власних обмежень. Війна каструвала не тільки владу психоаналітика, але і фантазії клієнтів про власну всемогутність. Також війна дала надію, що певна обмеженість не є катастрофічною, а, навпаки, допомагає приймати й долати виклики життя.

Феномен другий. Нові виміри вигорання психотерапевтів. До загальних чинників професійного вигорання терапевтів війна додала фактор, пов'язаний із необхідністю контейнування почуттів, викликаних вторгненням і його наслідками. Особливість цих почуттів у тому, що, по-перше, вони мають значну інтенсивність переживань; по-друге, вони резонують із власними почуттями самих психотерапевтів. Це означає, що терапевтам необхідно контейнувати не тільки переживання клієнтів, а і власні емоції. Таке подвійне контейнування переповнює психіку терапевта, воно є ресурсовитратним і викликає додаткову втому.

Але нові виміри вигорання пов'язані не тільки з цим. Сучасна війна йде в різних площинах: військовій, економічній, політичній, інформаційній тощо. А це означає, що лінії фронту також проходять у різних вимірах. Якщо ми, цивільні, приблизно знаємо, де саме знаходиться лінія зіткнення на військовому фронті, то де пролягають лінії наших особистих інформаційних фронтів, ми можемо навіть не помічати. Тому інші види фронтів відносяться до фронтирів із великими сірими зонами ідеологічних сутичок та конфліктів. І все це має значення для психотерапії.

Терапевт, за родом своєї діяльності, часто знаходиться в подібних сірих зонах інформаційних фронтів. Як ми казали при обговоренні попереднього фактора, війна загострює ідентичність громадянина країни й викликає внутрішні конфлікти між терапевтичною та громадянською ідентичностями. Розв'язування цих конфліктів потребує внутрішніх сил і ресурсів, є виснажливою психічною роботою.

Якщо мова йде про фронт, ми знаємо, що військові не знаходяться весь час на «нулі» – лінії зіткнення армій. Декілька діб – і вони відправляються на ротацію (принаймні, так має відбуватися). Психотерапевти же не помічають, що знаходяться в зоні ідеологічних фронтирів і лінії інформаційного зіткнення постійно. Без передиху та вихідних, уже більше, ніж півтора року. Саме тому психотерапевти виснажуються і вигорають.

На супервізійних групах, у яких ми брали участь з березня 2022 р. по лютий 2023 р., можна було зустріти терапевтів, які були втомлені навіть не від клієнтів, практики або психотерапії загалом, а від самих себе, як людей, які не можуть знайти шляхи вирішення внутрішніх загострених конфліктів. Такі терапевти казали, що не бажають іти до своїх клієнтів тому, що втратили сенс професії, не вірять у її результати та більше не хочуть бути психотерапевтами.

Навіть у навчальних проєктах із психоаналізу за час, який триває війна, частина слухачів залишила навчання. І справа не в тому, що вони зіткнулися з фінансовими або якимось іншими труднощами. Глобальна втома від тривалої війни лишила їх енергійності та викликала внутрішні конфлікти, демотивацію та вигорання. Якщо б ці слухачі були військовими, ми радили б їм піти на ротацію, відпочити та не приймати швидких рішень. Під час війни це цілком доречно. Але терапевти на ротацію не ходять і з березня 2022 року майже не відпочивають. Їх підштовхує подвиг українських військових і почуття провини. І терапевти вигорають, хоча особисто їм здається, що вони наближають перемогу на своєму фронті робіт.

Феномен третій. Перенапруження почуття провини. Почуття провини стало фігурою не тільки в суспільстві, коли різні верстви населення обговорюють те, що саме вони роблять недостатньо. У терапевтичному кабінеті почуття провини теж зайняло одне з центральних місць і вплинуло на всі інші теми. Зокрема, через провину зменшилася частка «звичайних» проблем, які до війни складали основний клієнтський запит. Почуття провини, пов'язане з війною та її наслідками, агресивно витісняє право аналізантів на приватне життя, підштовхує їх мислити з позиції колективного суб'єкта. Така агресивна позиція заважає природній течії психотерапії та перед-

баченому розвитку стосунків між терапевтом і клієнтом. Перенапруження почуття провини населяє простір кабінету очікуваннями звинувачень, засудження, моралізаторства тощо.

У сьогоднішніх умовах почуття провини – це колективна реакція. Її передумови базуються на тому, що суспільство зіткнулося з відсутністю всемогутності та не змогло зупинити вторгнення російської армії, захистити людей у Маріуполі, Бучі, Ізюмі, Лимані, Херсоні, Харкові, Кривому Розі, Вінниці, Покровську, Краматорську, Дніпрі.

Перенапруження почуття провини аналізанта мімікрує:

а) у сором та провину перед терапевтом, який «сидить під обстрілами»;

б) у злість на себе за те, «що не на фронті»;

в) у безпорадність у зв'язку з тим, що скільки б не робив, не можеш позбавитися відчуття, що робиш недостатньо.

Почуття провини підсилює сором та маскує інші почуття (любов, агресію тощо). Також почуття провини вносить додаткову енергію в терапевтичний простір і непередбаченим чином змінює динаміку стосунків.

Цікаво, що подібні процеси більшою мірою стосуються клієнтів, які перебувають за кордоном. Війна стала для них настільки великою фігурою, що закрила собою звичайне життя, а почуття провини почало маскувати буденність. На момент початку війни та ще й зараз деякі аналізанти ніби втратили сенс жити звичайними подіями і тим більше розповідати про них. Їх перестали надихати особисті цілі, а значення почало мати тільки **над-** або **транс**індивідуальне.

Відмітимо ще один феномен. Завдяки значному обсягу, почуття провини може приховувати під своїм покровом і такі почуття, які традиційно відносяться до негативного перенесення: ворожість, агресія, ненависть, відсутність довіри тощо. Але ці почуття, як і окремі прояви негативного перенесення, опиняються ніби під забороною через те, що війна триває і життя не гарантоване. Війна згуртувала не тільки суспільство, але і терапевтичну пару. І це ще одна особливість психотерапевтичних стосунків, яка ще буде мати наслідки в зміні маніфестів негативного перенесення.

Феномен четвертий. Психічний регрес терапевтичної пари. Регрес терапевтичної пари пов'язаний із двома моментами. По-перше, кожен із суб'єктів терапевтичного процесу перебуває в стані певного психічного регресу. Про це ми неодноразово писали та доповідали на конференціях (Dorozhkin, 2023). По-друге, стандартні аналітичні функції, до яких відносять прояснення, аналітичні інтерпретації, конфронтацію, пропрацювання, терапевтичну підтримку та символічне конституювання (Дорожкін, 2019; Foulkes, 1948; Томе, Кехеле, 2021), значною мірою звузилися. Так, за матеріалом супервізійних груп, аналітики в перші місяці війни надавали перевагу проясненню, терапевтичній підтримці, пропрацюванню та символічному конституюванню за рахунок зменшення аналітичних інтерпретацій та конфронтації. Аналітики зайняли, так би мовити, більш підтримуючу та турботливу позицію. Зсув у бік гуманістичного підходу до аналізантів, який до цього моменту не був притаманний психоаналітичному підходу, з одного боку, продиктований нестачею ресурсів психіки учасників терапевтичного процесу, а, з іншого боку, спробами компенсувати ворожі пропагандистські атаки в нарцисичну частину особистості українців. Навіть зараз певна кількість психотерапевтів усе ще обережно ставиться до аналітичного інтерпретування несвідомого клієнтів та дає тлумачення тільки тоді, коли достатньо перевірили готовність аналізантів їх прийняти.

Цікавим аргументом на користь психічного регресу терапевтичної пари стало так зване «свято непослуху», яке теж привнеслося в терапевтичний процес. Аналізанти кажуть про «зменшення почуття самоконтролю», про те, що вони почали «дозволяти собі більше», що «отримали досвід, який раніше забороняли». Імпульси в них переважають над стримуваннями, а принцип задоволення – над принципом реальності. «Свято непослуху» трапилося навіть у деяких психотерапевтів. Перед обличчям смерті такі терапевти дозволили собі так звані «військові романи» з клієнтами-військовими, яких вони консультують за відеозв'язком у різних волонтерських проєктах (за матеріалами супервізій).

Ще одна форма регресу терапевтичної пари проявлена в тому, що емоції почали панувати над когніціями, а роль Я, що спостерігає, у парі зменшилася. Саме такий стан притаманний дитинству. Навіть у соціальних мережах люди діляться тим, що під час війни відчувають емоції безмежної сили та яскравості. І вони не справляються зі своїми психічними станами. Їм залишається тільки бути свідком процесів власної психіки, але можливості керувати цими процесами вони не мають. Зрозуміло, що всі ці емоції учасники терапії приносять у психотерапевтичний простір. Тому пара як груповий суб'єкт переповнюється емоційним змістом і стає більш імпульсивною.

Феномен п'ятий. Руйнація інстанцій Я і Над-Я. Війна підживлює інстинкти, руйнує вибудувану структуру психіки та спонукає несвідоме панувати (Caillois, 1960). Сьогодення відрізняється тим, що: а) події, які раніше були заборонені, зараз є конвенційними; б) над певними внутрішніми імпульсами втрачено контроль, і такі психічні стани є соціально схваленими; в) у житті кожного мешканця України постійно присутня смерть або ідея смерті тощо. Усе це посилює вплив Воно, яке перманентно атакує та руйнує Я та Над-Я.

Руйнація Я пов'язана зі значним навантаженням на внутрішні межі, які мають витримувати тиск імпульсів з Воно. Внутрішні межі не встигають фільтрувати весь психічний матеріал, тому втрачають еластичність, проникність та здатність відмежовувати Я від не-Я і диференціювати інстанції психіки. Саме ці якості відносяться до загальних функцій психічних меж та відповідають за збереження форми Я (Савченко, 2020). При цьому психічні межі стають грубими й перестають пропускати тонкі емоції та пов'язані з ними психічні стани.

Руйнація Над-Я обумовлена інфляцією та переглядом Я-ідеалів і ідеалів-Я (Lacan, 1997). У результаті Над-Я спустошується та починає потребувати нових цінностей і об'єктів ідеалізацій, а вже вони, вторинно, впливають на зміни ставлення до себе та трансформацію Я-ідеального. Описана руйнація змісту Над-Я відбувається настільки динамічно та жваво, що, у свою чергу, перенапружує Я і призводить до дистрофії цієї інстанції. У підсумку Я позбавляється психічних ресурсів і стає не в змозі виконувати свої формоутворюючі функції й підтримувати внутрішні межі. Тому Я додатково виявляється вразливим до інвазії несвідомого.

Саме тут важливо нагадати два факти з історії психоаналізу. Після Першої світової війни з'явився Я-аналіз, а після другої – реляційний та інтерсуб'єктивний психоаналіз. Російське вторгнення теж вплине на трансформацію психоаналітичного підходу до людини. Уже зараз помітно, що відповіддю на підступну війну стало забарвлення терапевтичних стосунків у кольори людяності та теплі підтримуючі відтінки. Аналітики почали більш відверто поводитися зі своїми аналізантами та ведуть таку терапію, що загоює нарцисичні травми.

Нарцисична забарвленість терапевтичної підтримки відновлює справедливість та людяність, які були знищені дегуманізацією в пропаганді росіян та розтоптані війною. І терапевтичний процес усе більше стає не тільки про аналітичну підтримку, але і про повагу до досвіду кожного.

Висновки. Ми розглянули п'ять феноменів, за якими спостерігаються зміни в терапевтичному процесі. Серед них – спроби перетворення терапевта на фігуру піклу-

вання, нові виміри професійного вигорання, перенапруження почуття провини, психічний регрес терапевтичної пари та руйнація інстанцій Я і Над-Я. Усі ці феномени викликані навантаженням, пов'язаним із війною, тривалим стресом, перманентним контактом зі смертю та проблемами з контролем навіть найближчого майбутнього. Із нашої точки зору, усі ці феномени вплинуть на подальші зміни психотерапевтичних стосунків. Останні стануть більш людяними та відкритими. Саме такий стиль стосунків допоможе всім учасникам психотерапевтичного сетингу компенсувати удар у людську гідність, який намагалися здійснити ворожі війська та їхня пропаганда.

Список літератури:

Caillois, R. (1960). *Man and the sacred, trans. Meyer Barash.* Free Press of Glencoe, 192 p.

Dorozhkin, V. (2023). Therapeutic relationships in wartime Ukraine. *Psychoanalytic Psychology*. https://doi.org/10.1037/pap0000482

Foulkes, S.H. (1948). *Introduction to Group-Analytic Psychotherapy.* London: Heinemann Medical Books, 199 p.

Lacan, J. (1991). *The Seminar: Book 1. Freud's Papers on Technique*. W.W. Norton & Company, 326 p.

Lacan, J. (1997). *The Seminar: Book 7. The Ethics of Psychoanalysis*. W.W. Norton & Company, 352 p.

Parr, R. (2022). Interdiscourse Theory and the Analysis of Collective Symbols. *Metropolitan Research. Methods and Approaches*, 299. https://doi.org/10.14361/9783839463109

Дорожкін, В. (2019). Про внутрішнього злочинця. Київ: ПенМен, 224 с.

Савченко, О. (2020). Формування психологічних меж особистості підлітків у сім'ях із різним стилем виховання. Київ. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії, 153 с.

Томе, Г., Кехеле, Ґ. (2021). Психоаналітична терапія. *Теорія і практика, Том 1.* Львів: «Літопис», 720 с.

Анотація. Стаття присвячена впливу сучасної війни на терапевтичні стосунки, а також дослідженню процесів, які пов'язані з цим впливом. У вступі аналізується саморозкриття та мовчання аналітиків у соціальних мережах. Зокрема, ставиться питання, як ціннісне та емоційне оголення психоаналітиків впливає на інверсію стосунків. Мовчання та відсутність відкритої позиції досліджуються як такі, що під час війни породжують недовіру та небезпеку. У меті статті робиться акцент на предметі, зокрема на аналізі терапевтичних стосунків під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Основний матеріал присвячений декільком терапевтичним феноменам, які викликані війною або її наслідками. Серед них аналізуються професійне вигорання, перенапруження почуття провини, психічний регрес терапевтичної пари, руйнація інстанцій «Я» і «Над-Я». Особливу увагу присвячено обговоренню сорому та почуттю провини у зв'язку з військовими діями та викликаними ними переживаннями безпорадності. Окремо в статті досліджуються перетворення терапевта на фігуру піклування та циркуляція влади в терапевтичних стосунках. Також автор розмірковує над регресом терапевтичної пари, «святом непослуху» та зменшенням ролі «Я» пари, що спостерігає. Перегляд у зв'язку з війною Я-ідеалів та ідеалів-Я, який запускає внутрішні процеси руйнації «Над-Я», допомагає з'ясувати, як «Я» позбавляється психічних ресурсів, стає не в змозі виконувати свої формоутворювальні функції та підтримувати внутрішні межі. Увага присвячена й обговоренню громадянської позиції терапевта та її впливу на подальший розвиток терапевтичних стосунків, і феномену перенесення. Окремо проаналізовані перспективи та зміни психотерапевтичних стосунків. За думкою автора, у прийдешньому вони стануть більш людяними та відкритими. Саме такий стиль терапевтичних стосунків допоможе всім учасникам психотерапевтичного сетингу компенсувати той удар у людську гідність, який намагалися здійснити ворожі війська та їхня пропаганда.

Ключові слова: терапевтичні стосунки, феноменологія, російське вторгнення, психоаналітична психотерапія, вигорання психотерапевтів, вплив війни.

Abstract. The article is devoted to the impact of the current war on therapeutic relationships, as well as to the study of the processes associated with this impact. The Introduction analyzes the self-disclosure and silence of analysts in social networks. In particular, the question is raised as to how the value and emotional exposure of psychoanalysts affects the inversion of relationships. The silence and lack of an open position are explored as generating mistrust and danger during wartime. The purpose of the article is to focus on the subject, particularly on the analysis of the therapeutic relationship during a full-scale Russian invasion of Ukraine. The main material is devoted to several therapeutic phenomena that are caused by war or its consequences. Among them are professional burnout, overexertion of feelings of guilt, mental regression of the therapeutic couple, destruction of the instance of ego and superego. Particular attention is devoted to the discussion of shame and guilt in connection with military actions and the feelings of helplessness caused by them. The article also examines the transformation of the therapist into a figure of care and the circulation of power in the therapeutic relationship. The author also reflects on the regression of the therapeutic couple, the holiday of disobedience and the diminishing role of the couple's observing ego. The revision of ego-ideals and Ideal-ego in connection with the war, which triggers internal processes of destruction of the superego, helps to find out how the ego is deprived of mental resources, becomes unable to fulfill its formative functions and maintain internal boundaries. Attention is also devoted to the discussion of the therapist's public position and its impact on the further development of the therapeutic relationship and the phenomenon of transference. The prospects and changes in psychotherapeutic relationships are analyzed separately. According to the author, they will become more human and open in the future. This style of therapeutic relationship will help all participants in a psychotherapeutic setting to compensate for the blow to human dignity that the enemy troops and their propaganda tried to carry out.

Key words: therapeutic relationships, phenomenology, Russian invasion, psychoanalytic psychotherapy, burnout of psychotherapists, impact of war.

УДК 159.964.21
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-7

МІЖПОКОЛІННЕ ПЕРЕДАВАННЯ ТРАВМИ В ХОРВАТІЇ: РЕЛЯЦІЙНИЙ ГНІВ ТА ПРОВИНА В ДІТЕЙ ВЕТЕРАНІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Александр Лупіс, Ph.D.,
приватна практика, м. Вашингтон, Округ Колумбія, США

Кевін Міган, Ph.D.,
Університет Лонг-Айленду, Бруклін, м. Нью Йорк, США

Філіп Вонґ, Ph.D.,
Університет Лонг-Айленду, Бруклін, м. Нью Йорк, США

Сара Геден, Ph.D.,
Університет Лонг-Айленду, Бруклін, м. Нью Йорк, США

Ґордана Кутеровац Яґодич, Ph.D.,
Загребський університет, м. Загреб, Хорватія

INTERGENERATIONAL TRANSMISSION OF TRAUMA IN CROATIA: RELATIONAL ANGER & GUILT IN CHILDREN OF COMBAT VETERANS

Alexander Lupis, Ph.D.,
private practice, Washington, DC, USA
https://orcid.org/0009-0005-6997-8052

Kevin Meehan, Ph.D.,
Long Island University, Brooklyn, New York, USA
https://orcid.org/0000-0002-7764-853X

Philip Wong, Ph.D.,
Long Island University, Brooklyn, New York, USA
https://orcid.org/0000-0002-1079-9587

Sara Haden, Ph.D.,
Long Island University, Brooklyn, New York, USA
https://orcid.org/0000-0002-5631-2658

Gordana Kuterovac Jagodić, Ph.D.,
University of Zagreb, Zagreb, Croatia
https://orcid.org/0000-0001-81865-5046

Вступ. Це дослідження зосереджено на оцінці міжпоколінного передавання травми в дітей ветеранів бойових дій у Хорватії. Теоретично та методологічно воно базується на дослідженнях міжпоколінного передавання травми в дітей тих, хто пережив Голокост, і дітей ветеранів бойових дій. Ці дослідження мали на меті з'ясувати, як батьки, які пережили травматичні події, можуть передавати та/або викликати певні типи посттравматичних симптомів і емоцій у своїх дітей (Ancharoff, Munroe, & Fisher, 1998; Danieli, 1998a). Поточне дослідження має на меті допрацювати початкову модель (рис. 1) того, як гіпотетично передається травма в сім'ях ветеранів війни у В'єтнамі.

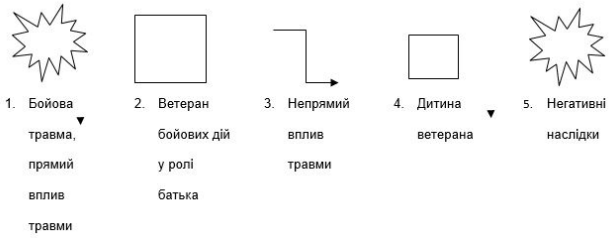

Рис. 1. Передавання травми дітям ветеранів від покоління до покоління – оригінальна модель (Dekel & Goldblatt, 2008)

Більшість дослідників ветеранів використовувала анкети самозвіту посттравматичного стресового розладу для виявлення наявності клінічних рівнів психопатології, пов'язаної з посттравматичним стресовим розладом у дітей ветеранів, незважаючи на те, що ці заходи продемонстрували, що вони недостатньо чутливі, щоб вловити субклінічні, але суб'єктивно дистресові емоції, які частіше з'являлися в дітей, які пережили травму (Dekel & Goldblatt, 2008). Нова обнадійлива емпірично-наративна методологія дослідження, що використовується з дорослими дітьми тих, хто пережив Голокост, – Парадигма розповідей про стосунки (Relationship Anecdotes Paradigm, RAP) – продемонструвала більшу чутливість у з'ясуванні того, як батьківська травма викликає підвищені почуття гніву та провини у стосунках дітей тих, хто пережив Голокост (Baron et al., 1998; Wiseman & Barber, 2004).

Це дослідження усунуло прогалину в літературі про дітей ветеранів за допомогою RAP, щоб перевірити гіпотезу про те, що ці дистресові субклінічні емоції передаються в групі дітей ветеранів частіше, ніж клінічні рівні симптомів травми, які зазвичай оцінюють за допомогою опитувальників ПТСР (Lupis, 2011). На основі досліджень, пов'язаних із Голокостом, було запропоновано гіпотезу про те, що діти ветеранів із високим рівнем травматизації батьків демонструватимуть вищий рівень гніву та почуття провини у своїх близьких стосунках, ніж діти ветеранів із низьким рівнем батьківської травматизації. Модель передавання травми між поколіннями ветеранів

В'єтнаму була переглянута для цього дослідження (рис. 2), щоб інтегрувати додаткові висновки з інших ветеранських досліджень, а також більш методологічно допрацьовані дослідження дітей тих, хто пережили Голокост.

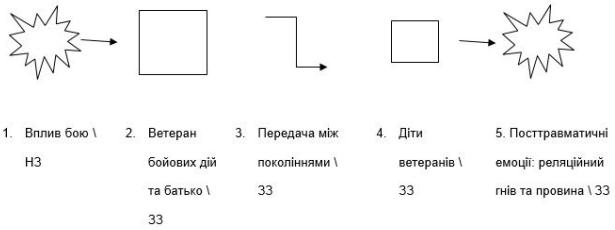

Рис. 2. Передача травми дітям ветеранів від покоління до покоління – переглянута модель

Примітки: НЗ – незалежна змінна, ЗЗ – залежна змінна

Огляд літератури. *Бойова травма*. Участь США у війні у В'єтнамі спричинила бурхливе зростання клінічного досвіду, а також деяких емпіричних досліджень, які мали наслідком включення посттравматичного стресового розладу (ПТСР) як групи симптомів – повторне перепроживання, уникнення, оніміння, гіперзбудження – у 3-є та інші наступні видання Діагностичного та статистичного посібника з психічних розладів, DSM (American Psychiatric Association, 1980). Значна частина досліджень була методологічно обмеженою, і мало було відомо про неклінічну популяцію, оскільки в більшості досліджень використовували єдиний DSM-похідний опитувальник травми для клінічної вибірки ветеранів, залучених через клініки психічного здоров'я Адміністрації Ветеранів.

Деякі дослідники також стверджували, що ветерани бойових дій, які, крім того, були військовополоненими, є унікальною підгрупою через сильний дистрес, який багато з них зазнали в полоні: життя в ізоляції або переповнених приміщеннях, повторювані допити / тортури, недоїдання та позбавлення елементарної гігієни / медичної допомоги, що часто має на меті зламати ідентичність військовополонених і національну лояльність (Bernstein, 1998; Ein-Dor, Doron, Solomon, Mikulincer, & Shaver, 2010; Solomon & Dekel, 2007). Емпіричні дослідження за участю військовополонених страждають від багатьох методологічних обмежень, як і інші дослідження ветеранів, і показали, що військовополонені повідомляють про вищий рівень посттравматичних стресових розладів, депресії, тривоги та зловживання алкоголем порівняно з ветеранами, які не були військовополоненими.

Ветерани бойових дій як батьки. Дослідження ветеранів бойових дій як батьків є обмеженими та ґрунтуються майже винятково на результатах самозвітів ветеранів, а не подружжя та дітей (Creech, Hadley & Borsari, 2014; MacDermid Wadsworth, 2013). Декілька досліджень, у яких використовувалися різні методи оцінки, встановили, що найбільш травмованим ветеранам важко було виконувати свої основні батьківські обов'язки через інтенсивність симптомів ПТСР. Дослідження колишніх ветеранів-військовополонених як батьків показало, що вони повідомили про навіть вищі показники посттравматичного стресового розладу, невдоволення шлюбом та труднощі у вихованні дітей.

Діти ветеранів війни. Дослідження сімей ветеранів В'єтнаму показало, що в багатьох дітей розвинулися психологічні симптоми у відповідь на посттравматичний стиль виховання їхніх батьків – чергування надмірної нав'язливості та дистанційного та замкнутого ставлення до своїх дітей (Boulanger, 1985; Figley, 1985; Kulka et al., 1990; Jurich, 1983; Paulson & Krippner, 2007; Peterson, Prout, & Schwarz, 1991; Rosenheck & Nathan, 1985). Була висунута гіпотеза, що пряме передавання травми відбувається через батьківську проєкцію та ідентифікацію дитини з посттравматичними симптомами та поведінкою батьків. Вважалося, що опосередковане передавання травми відбувалося через порушення батьківських навичок – особливо через батьківську агресію, погані межі та спілкування про батьківську травму, яке було або надто розпливчастим і заплутаним, або тривожним і приголомшливим, – що змусило дітей випрацювати власний стиль подолання (копінгу). Невелика кількість досліджень дітей колишніх ветеранів-військовополонених показала, що ветерани повідомляли про вищий рівень посттравматичного стресового розладу, а їхні дорослі діти – про вищий рівень вторинної травматизації. Але більшість досліджень використовує самозвіт як вимірювання, щоб вузько зосередитися на виявленні клінічно значущого дистресу, припускаючи спрощене «перенесення» посттравматичної психопатології від батьків-ветеранів до дитини, які нехтують більш поширеними субклінічними та суб'єктивно дистресовими емоціями в стосунках, які травмовані батьки частіше викликають у своїх дітей (Bar-On, 1995; Creech, Hadley, & Borsari, 2014; Rosenheck & Fontana, 1998; Wiseman & Barber, 2008). Потрібні методологічні вдосконалення для вивчення гетерогенності дітей ветеранів та їхніх функцій у континуумі психологічного функціонування: не кожна дитина ветерана з діагнозом «посттравматичний стресовий розлад» зазнає негативного впливу, також батькам не обов'язково мати клінічно значущий рівень посттравматичного стресового розладу для того, щоб їх минулий травматичний досвід глибоко вплинув на їхніх дітей.

Дослідження, пов'язані з Голокостом. Дослідження міжпоколінної травми, визначеної як «думки, почуття та поведінка, які є такими ж, як у тих, що пережили травму, породжені переживаннями тих, хто пережив, і які передаються [іншим] від тих, хто пережив», були розпочаті з тих, хто пережив Голокост, і їхніх дітей (Danieli, 1998a; Munroe, Shay, Fisher, Zimering, & Ancharoff, 1993, p. 12). Найпоширенішим копінговим стилем, який застосовували постраждалі, була «мовчазна змова», яка використовувалася адаптивно, щоб захистити дітей від дистресових емоцій і спогадів, а також надмірно уникати визнання минулого травматичного досвіду. Емпірично доведено, що надмірне мовчання є найефективнішим механізмом передавання посттравматичних емоцій і поведінки дітям постраждалих.

Ці дослідження припустили два механізми передавання травми від батьків до дитини. «Нерозголошення» – це ініціатива батьків, спрямована на збереження мовчання в сім'ї щодо минулих травматичних подій і привчання дітей уникати цих питань у відповідь на почуття страждання, вразливості чи потенційних емоційних спалахів батьків (Leiner, 2009). «Надмірне розголошення» полягало в тому, що батьки висловлювали свої переживання наочно та в афективно невідповідних до віку дозах, що приголомшило дітей і спонукало їх засвоїти неорганізований батьківський досвід їхніх минулих травм.

Деякі діти реагували на передавання травми від батьків «безпосередньо», ототожнюючи та інтерналізуючи деякі з батьківських патологічних моделей мислення, почуттів і виховання. Ці «парентифіковані» (від слова "parents", батьки - прим. ред.) діти часто відчували відповідальність за емоційний стрес своїх батьків і намагалися зменшити його, надмірно шукали схвалення та визнання батьків і переймали деяку їхню поведінку, пов'язану з травмою. Інші діти реагували на передавання травми батьками «опосередковано», намагаючись зрозуміти, як толерувати й не бути переповненими посттравматичним вихованням батьків, іноді розвиваючи дистрес у відповідь на їхню ідіосинкратичну реакцію на батьків.

Ці попередні дослідження підкреслили методологічне обмеження використання опитувальників на основі самозвітів для вимірювання динаміки стосунків між батьками та дітьми (Ancharoff, Munroe, & Fisher, 1998; Baranowsky

et al., 1998, p. 253; Motta et al., 1997; Rieck, 1994). Деякі дослідники відмовилися від використання опитувальників для виявлення «психопатології другого покоління» та почали використовувати багато методів оцінювання для виявлення та уточнення «психології другого покоління», тобто впливу загальної сімейної чутливості, яка гальмувала розвиток дітей постраждалих.

Кілька дослідників, які орієнтувалися на стосунки, використовували методологію емпірично-наративного дослідження під назвою «Структуроване інтерв'ю "Парадигма розповідей про стосунки"» (RAP), оскільки воно продемонструвало чутливість у висвітленні – як емпірично, так і якісно – стабільних моделей стосунків у дітей і дорослих (Kellerman, 2001; Luborsky & Christoph, 1998). Метод RAP базується на психодинамічній теорії та дослідженнях, які встановлюють зв'язок між раннім сімейним досвідом і розвитком особистості в підлітковому та дорослому віці. Він виявляє десять детальних епізодів стосунків (ЕС) в учасників дослідження, які оцінюються та використовуються для визначення їхніх моделей внутрішньої / психологічної та міжособистісної динаміки.

Одне інноваційне дослідження з використанням RAP у доклінічній вибірці з 56 дорослих дітей тих, хто пережив Голокост, а також у контрольній групі в Ізраїлі показало, що шаблони сімейного спілкування про травматичний досвід батьків – як правило, надмірне мовчання, рідше надмірне саморозкриття – призвело до того, що багато їхніх дітей відчували сильніший гнів і почуття провини в близьких стосунках (Wiseman & Barber, 2004; Wiseman & Barber, 2008; Wiseman, Metzl, & Barber, 2006). Вони виявили модель «взаємної надмірної опіки» в цих сім'ях, де батьки уникали обговорення свого досвіду, пов'язаного з Голокостом, а дорослі діти відчували провину за страждання своїх батьків і стримували прояви гніву через надмірний контроль з їхнього боку.

Змінні. Незалежною змінною, яка використовувалася в цьому дослідженні, була травматизація батьків. Спочатку це було операціоналізовано вузько, як батьківський статус військовополоненого, оскільки попередні дослідження показали, що статус військовополонених є значущим способом диференціації та порівняння груп ветеранів у дослідженнях. Post hoc аналіз операціоналізував вплив батьківської травмованості ширше, поєднуючи досвід війни, про який вони повідомляють самі, і поточне суб'єктивне відчуття безпеки обох батьків.

Трьома залежними змінними в цьому дослідженні були:

1. Рівень гніву в стосунках вимірювали в дітей ветеранів війни за допомогою структурованого інтерв'ю RAP (Luborsky, 1998).
2. Рівень почуття провини в стосунках вимірювали в дітей ветеранів війни за допомогою структурованого інтерв'ю RAP (Luborsky, 1998).
3. Рівень травматичних симптомів, про які повідомляють діти, вимірювався за допомогою Переліку симптомів травми для дітей – альтернативна версія (TSCC-A) (Briere, 1996; Briere & Elliot, 1997).

Гіпотези:

1. Діти з високим рівнем впливу батьківської травматизації (високий ВТБ) повідомили б про більший рівень гніву в їхніх близьких стосунках, ніж діти з низьким рівнем впливу батьківської травматизації (низький ВБТ).
2. Діти з високим рівнем впливу батьківської травматизації (високий ВБТ) повідомлятимуть про вищі показники провини у своїх близьких стосунках, ніж діти з низьким рівнем впливу батьківської травматизації (низький ВБТ).

Методи. *Учасники*. Підбір 64 учасників у цьому дослідженні зосереджувався на неклінічній вибірці дітей ветеранів війни, яким було 11–16 років і які народилися після війни за незалежність Хорватії 1991–1995 років, тому вони безпосередньо не зазнали жодної травми, пов'язаної з війною. Вибірку спочатку розділили на дві підгрупи залежно від того, чи були батько / матір ветерани військовополоненими. Діти, батьки яких відповіли, що вони не були військовополоненими (n = 40), були класифіковані, як такі, що мають низький рівень впливу батьківської травматизації (низький ВБТ). Діти, батьки яких відповіли, що вони були військовополоненими (n = 24), були класифіковані, як такі, що мають високий рівень впливу батьківської травматизації (високий ВБТ) через допити та катування, які більшість цих ветеранів зазнали під час полону (Matejčić & Kosanović, 2011; Rehak, 2000).

Принаймні один із батьків дітей мав бути ветераном війни з Вуковара, і в усіх 64 учасників батьком-ветераном був батько. У чотирьох дітей також була мати, яка повідомила, що служила в хорватській армії під час війни. Статеві та вікові демографічні показники вибірки наведені в таблиці 1. Відмінності між демографічними змінними не були суттєвими (вік: $t(62) = -1.75$, $p = .09$; стать: Pearson $\chi2$ (1, N = 64) = .95, p = .33).

Таблиця 1

Демографія

			Усі	*Низька травма*	*Висока травма*
			n = 64	*n* = 40	*n* = 24
	%		*n (%)*	*n (%)*	*n (%)*
Стать	54.7	Ч	35 (54.7)	20 (50.0)	15 (62.5)
	45.3	Ж	29 (45.3)	20 (50.0)	9 (37.5)
			Усі	*Низька травма*	*Висока травма*
Вік	Мінімум		11	11	11
	Максимум		15	15	15
	Mean		13.09	12.90	13.42
	SD		1.16	1.10	1.21

Процедура. Головний дослідник відвідав Хорватію в червні-серпні 2011 року, щоб подати заявку на схвалення дослідження етичним комітетом і навчити двох аспірантів із психології набирати учасників, заповнювати анкети, а також проводити та оцінювати структуровані інтерв'ю RAP. Учасників набирали місцеві шкільні психологи, їм пропонували купон на піцу та «Кока-колу» за участь у дослідженні про те, «як психологічний стрес впливає на стосунки дітей ветеранів війни». Місцеві асистенти дослідників проінформували батьків і дітей, які були зацікавлені в участі в дослідженні, щоб перевірити їхню відповідність, і дали їм форми згоди для можливості переглянути, поставити запитання та потенційного підпису.

Анкети та структуроване інтерв'ю проводилися дітям, коли вони знаходилися в окремій кімнаті від батьків чи вчителів, де можна було забезпечити конфіденційність. Жоден із учасників не повідомив про поточне жорстоке поводження.

Методи вимірювання. Три методи, які використовувалися в цьому дослідженні, були перекладені хорватською мовою та зворотно перекладені двома різними професійними перекладачами в Хорватії, а потім шкільний психолог у Вуковарі відредагував їх, щоб покращити точність перекладу.

Демографічний опитувальник. Головний дослідник розробив Демографічну анкету для дітей із 14 запитань і Демографічну анкету для батьків із 11 запитань для збору основних демографічних і соціально-економічних даних у сім'ях ветеранів. Інформація, яку запитували в анкеті для батьків про досвід війни та їх поточне суб'єктивне відчуття безпеки приблизно через двадцять років після облоги, означали потенційний неформальний показник батьківської травматизації.

Парадигма розповідей про стосунки (Relationship Anecdotes Paradigm, RAP; Luborsky, 1998) була розроблена,

щоб спонукати учасників дослідження розповісти про стосунки задля можливості ідентифікувати їхні стереотипні моделі емоцій і конфліктів у стосунках (Luborsky & Barrett, 2007; Luborsky & Crits-Christoph, 1998). Учасників дослідження просили розповісти десять епізодів стосунків (ЕС), які стосуються важливої людини в їхньому житті, кожен триває 3–5 хвилин і містить три компоненти: Бажання (Б) особи, яка дає інтерв'ю, потреба або намір на початку цієї взаємодії; фактична або очікувана Реакція інших (РІ), відповідь іншої особи; і фактична або очікувана Я-відповідь (ЯВ) на відповідь іншого. ЕС потім були транскрибовані, розділені, розбиті на три компоненти та оцінені.

У цьому дослідженні використовувалася німецька система оцінки LU, а не оригінальна система оцінки Люборськи, оскільки систему LU використовував єдиний клініцист, який пройшов навчання RAP, міг розуміти хорватські стенограми та контролював навчання двох наукових співробітників у Вуковарі для оцінки стенограм RAP.

Головний дослідник практикував адміністрування RAP та підрахунок балів шляхом самостійного навчання під керівництвом трьох старших дослідників RAP у США та Німеччині. Головний дослідник переглянув усі 64 інтерв'ю RAP і вибрав 88 із 117 оцінок LU, які виглядали актуальними для дитячої тематики, щоб підвищити надійність кодування між оцінювачами.

Дослідники збирали дані, записували інтерв'ю та оцінювали розповіді RAP у 2011-14 роках. Перевірка гіпотези зосереджена на показниках, отриманих лише з категорії «Я-відповідь» (ЯВ), та міжоцінювальна надійність кодувань ЯВ була такою ж для категорій середнього рівня (.56), як і надійність, продемонстрована розробниками німецької системи оцінки LU (Albini et al., 2002). Після того, як 64 стенограми було закодовано, двоє оцінювачів зустрілися, щоб узгодити бали за фрази, щодо яких вони спочатку не погодилися. Крім того, перевірка гіпотез була зосереджена на показниках, отриманих на основі 23 LU-кодів гніву, які мали Каппа Коена 0,73, і 3 LU-кодів провини, які мали Каппа Коена 0,48. Було прийнято рішення підрахувати, чи є будь-який бал гніву – і окремо будь-який бал провини – у ЯВ у кожному з 10 ЕС, а не підраховувати загальну кількість балів гніву чи провини, оскільки загальна кількість може відображати уточнення або відповіді на запитання інтерв'юера. Таким чином, у кожного учасника теоретично може бути від 0 до 10 епізодів стосунків із почуттям провини та гніву в стосунках.

Результати. *Описова статистика змінних.* Середні значення, стандартні відхилення, асиметрія та ексцес для всіх змінних наведені в таблиці 2, де групи з низьким і високим рівнем травматизації батьків перераховані окремо. Жоден із t-тестів цих середніх відмінностей не був значущим, тому не показаний. Залежні показники почуття провини та гніву в стосунках мали позитивні перекоси та були ексцесними, причому більшість учасників кластеризувалися на нижньому кінці діапазону можливих балів.

Порівняння з іншими дослідженнями. Оскільки в цьому дослідженні використовувалась Парадигма розповідей про стосунки як інноваційна методологія дослідження для усунення кількох прогалин у дослідженнях дітей ветеранів війни, інших досліджень із подібною популяцією чи методологією / системою оцінювання, з якими можна порівняти результати, не було. Середня оцінка гніву та почуття провини в стосунках відображала середню кількість повторень від 0 до 10, які мали такі емоційні оцінки в розповідях дітей.

Кореляції змінних. Кореляції всіх оцінок емоцій у стосунках, а також віку, статі та групи впливу батьківської травматизації представлені в таблиці 3. Як уже зазначалося в таблиці 2, не було суттєвих відмінностей між групами з низьким і високим рівнем впливу батьківської травматизації серед змінних. Крім того, як показано в таблиці 3, хоча група з високою травматизацією батьків, як правило, була старшою та мала більше чоловіків, ці відмінності між демографічними змінними не були значущими.

Таблиця 2

Описова статистика досліджуваних змінних для всієї вибірки, високого та низького рівнів впливу батьківської травматизації (ВБТ)

Змінна	*Mean*	*SD*	*Skewness (SE)*	*Kurtosis (SE)*	*Min.*	*Max.*
Гнів дитини у стосунках (RAP)						
Усього	1.00	1.37	2.07 (0.30)	5.68 (0.59)	0	7
Високий ВБТ	1.13	1.30	1.58 (0.47)	2.79 (0.92)	0	5
Низький ВБТ	0.93	1.42	2.40 (0.37)	7.73 (0.73)	0	7
Почуття провини в дитини у стосунках (RAP)						
Усього	0.73	1.04	1.43 (0.30)	1.53 (0.59)	0	4
Високий ВБТ	0.83	0.96	0.68 (0.47)	-0.88 (0.92)	0	3
Низький ВБТ	0.68	1.10	1.81 (0.37)	2.81 (0.73)	0	4

Примітки: RAP = Парадигма розповідей про стосунки (Luborsky, 1998), метод структурованого інтерв'ю кількістю в 10 епізодів стосунків, які містять бали, пов'язані з гнівом або провиною; ВБТ = рівень впливу батьківської травматизації, з низьким ВБТ (n = 40), що відображає вплив бойових дій, і високим ВБТ (n = 24), що відображає вплив бойових дій і досвід військовополонених. Жоден із t-тестів середніх відмінностей між групами високого та низького впливу батьківської травматизації не був значущим

Показники гніву та провини в стосунках, виражені в ЕС (епізодах стосунків) з RAP, суттєво та позитивно корелюють, вказуючи на те, що ті, хто більш схильний виражати одну з цих емоцій, також більш схильні виражати іншу. Це відображають неофіційні свідчення та клінічні спостереження, зазначені в попередніх дослідженнях, які вказують на те, що переживання як гніву, так і почуття провини є загальним для дітей тих, хто пережив Голокост (Danieli, 1985; Wiseman & Barber, 2008; Wiseman, Metzl, & Barber, 2006), а також у дітей ветеранів війни (Dekel & Goldblatt, 2008; Jurich, 1983; Klain, 1998; Klain & Pavić, 2002).

Перевірка гіпотез. Гіпотези розглядалися за допомогою регресійного аналізу методом найменших квадратів, і для кожної гіпотези один або два випадки відрізнялися від решти вибірки (обговорюватимуться нижче), і були запущені додаткові регресійні моделі, виключаючи ці винятки. Стать і вік не були однаково представлені між групами з низьким і високим рівнем впливу батьківської травматизації (хоча це несуттєво у випадку статі та має тенденцію лише у випадку віку), і обидві змінні були включені як коваріати в тестуванні гіпотез, оскільки вони могли впливати на вираження емоцій.

Аналіз винятків. Подальший аналіз, зосереджений на виявленні та виключенні винятків, дійсно дав деякі відмінності, які варті уваги. Враховуючи невеликий розмір вибірки, було важливо перевірити, чи може невелика кількість крайніх випадків непропорційно впливати на результати. Учасники, які можуть представляти індивідів, які дуже відрізняються від решти населення, були ідентифіковані насамперед через стьюдентизовані видалені залишки. Загалом при дослідженні моделей після видалення дуже відмінних точок результати дещо більше узгоджувалися з гіпотезами (зазвичай у вигляді більшої величини коефіцієнта або розміру ефекту в напрямку предикції, іноді стаючи значним).

Гіпотеза 1. Діти з високим рівнем впливу батьківської травматизації повідомляли б про більший рівень гніву

в стосунках, ніж діти з низьким рівнем впливу батьківської травматизації.

Гнів у стосунках було оцінено регресією щодо предикації змінною впливу батьківської травматизації, а також корегувальних змінних – статі та віку. Загальна модель не пояснила значної дисперсії, R2 = .03, p = .64. Вплив батьківської травматизації, визначений статусом батьків-військовополонених, не був значущим предиктором гніву в стосунках і не підтверджував гіпотезу. Частковий ета-квадрат не відповідає пороговому значенню (0,01) малого розміру ефекту. Цей тест був недостатнім; post hoc аналіз показав, що здатність виявити суттєвий ефект, враховуючи розмір ефекту та розмір вибірки, була нижче 10%.

Два випадки, які були винятками для гіпотези 1 (і, як результат, всіх наступних гіпотез із гнівом у стосунках), також були двома випадками, які мали два найвищі бали гніву в стосунках 7,00 і 5,00 у порівнянні з середнім балом 1,00 (SD = 1.13). Якщо виключити ці два випадки та повторити модель, загальна модель усе ще не буде значною R^2 = .01, p = .92, і також не було засвідчено ефекту впливу батьківської травматизації, хоча коефіцієнт усе ще був у гіпотетичному напрямку (b = .17, SE = .29, p = .56, η2p = .006).

Загалом гіпотеза 1 не підтвердилася.

Гіпотеза 2. Діти з високим рівнем батьківської травматизації повідомлятимуть про вищі показники провини в стосунках, ніж діти з низьким рівнем батьківської травми.

Почуття провини в стосунках було оцінено регресійним аналізом щодо предикції незалежною змінною впливу батьківської травматизації та корегувальними змінними: статтю та віком. Загальна модель не пояснила значної дисперсії, R2 = .03, p = .62. Вплив батьківської травми, визначений статусом батьків-військовополонених, не був значущим предиктором провини в стосунках і не підтверджував гіпотезу. Частковий ета-квадрат не відповідає порогу через малий розмір ефекту. Знову ж таки цей тест був недостатнім; пост-хок аналіз показав, що здатність виявити суттєвий ефект, враховуючи розмір ефекту та розмір вибірки, була нижче 10%.

Два випадки, які були винятками для гіпотези 2 (і, як результат, усіх наступних гіпотез із провиною в стосунках), також були два випадки з найвищими оцінками провини в стосунках, обидва з балами 4,00 порівняно з середнім балом 0,73 (SD = 1.04). Якщо виключити ці два випадки та повторити модель, загальна модель усе ще незначна R2 = .05, p = .40, і також не було засвідчено ефекту впливу батьківської травматизації, хоча коефіцієнт усе ще був у гіпотетичному напрямку, а розмір ефекту був невеликим, але не незначним (b = .28, SE = .24, p = .24, η2p = .024).

Загалом гіпотеза 2 не підтвердилася.

Аналіз альтернативного виміру батьківської травми. Відсутність підтвердження гіпотез припускає, що міра впливу батьківської травматизації, операціоналізована категоріально як статус військовополонених батьків, була надто вузькою. У ній недостатньо відображено діапазон впливу травми та симптомів травми, які зазнали батьки-ветерани. Такий показник також не надає жодної інформації про вплив травми на матір або їхні симптоми травми, які деякі нещодавні дослідження визнали потенційно важливішими, ніж вплив травми на батька (Dekel & Solomon, 2006b; Kaštelan, 2012). Таким чином, подальші дослідницькі аналізи були зосереджені на дослідженні всієї інформації, зібраної в цьому дослідженні, яка могла б масштабно відображати батьківську травму – минулий воєнний досвід і теперішнє відчуття безпеки для батьків і матерів.

І батька, і матір розпитували про інший досвід війни, крім ув'язнення (тобто статус військовополонених), включно з тим, чи були вони вигнані, втекли, поранені, катовані, жили в місті під час окупації та брали участь в обороні Вуковара. В якості міри загального потенційного травматичного досвіду було підраховано суму всіх цих семи потенційних переживань для батьків (M = 2.42, SD = 1.46; діапазон від 1 до 6) та матерів (M = 1,05, SD = 0,66; діапазон від 0 до 3). Батьки мали значно більший досвід війни, ніж матері (залежна вибірка t-критерій: t(62) = 6.76, p < .01). Ці оцінки обох батьків кожної дитини були усереднені (M = 1.74, SD = 0.80). (Для однієї дитини не було даних про досвід війни для матері, тому лише оцінка батька була використана для визначення середнього значення батьків, щоб зберегти цього учасника для аналізу).

Таблиця 3

Кореляції Пірсона між основними змінними дослідження

	1.	2.	3.	4.	5.
1. ВТБ – Високий	-	.12	.22	.07	.07
2. Стать дитини – Жіноча	-	.03	-.12	-.01	
3. Вік дитини			-	-.12	-.01
4. Гнів дитини у стосунках (RAP)				-	.27*
5. Почуття провини в дитини у стосунках (RAP)					-

*Примітки: p < 0,05 (двосторонній); ** p < 0,01 (двосторонній). RAP = Парадигма розповідей про стосунки (Luborsky, 1998), метод структурованого інтерв'ю, кількістю в 10 епізодів стосунків, пов'язаних із гнівом або провиною; Високий вплив батьківської травматизації (ВБТ) – мали досвід бойових дій та полону (n = 24); Низький вплив батьківської травматизації (ВБТ) – мали лише бойовий досвід (n = 40). ВБТ було закодовано, як 0 = низький вплив батьківської травматизації та 1 = високий рівень впливу батьківської травматизації. Стать була закодована, як 0 = чоловіча та 1 = жіноча*

І батькові, і матері було поставлено три запитання про те, наскільки безпечно вони почуваються у своєму домі, у Вуковарі та в Хорватії. Сума всіх трьох відповідей – дуже (=1), певною мірою (=2) або взагалі ні (=3) – дає можливий діапазон від 3 до 9, з вищими цифрами, що вказують на відчуття більшої небезпеки. Суми були підраховані для кожної дитини для обох їхніх батьків (M = 3.91, SD = 1.17, діапазон від 3 до 7) та їхні матерів (M = 4,28, SD = 1,31, діапазон від 3 до 7). Матері відчували себе значно небезпечніше, ніж батьки (t-тест для залежних вибірок: t(63) = -2.76, p = .01). Ці оцінки обох батьків були усереднені (M = 4.10, SD = 1.13).

Усі ці запитання були поставлені в цьому дослідженні, оскільки вважалося, що вони оцінюють різні аспекти переживання або відчуття наслідків травми. Таким чином, вони були об'єднані в один показник батьківської травми через перетворення спершу в z-бали (через їх різні шкали) і усереднення цих результатів (M = .00, SD = 0.66, діапазон від -1.26 до 1.63). Ці показники батьківського досвіду війни та батьківського почуття небезпеки суттєво не корелювали (r = -.14, p = .28), але вони представляють різні аспекти травми – минулий досвід і поточні симптоми. Вони об'єднані, тому що разом представляють усю інформацію, зібрану в цьому дослідженні про травми та симптоми від обох батьків.

Цією новою комбінованою неперервною змінною, Комплексною батьківською травмою, було замінено попередню категоріальну змінну батьківської травми на основі військового полону, і були досліджені регресійні моделі методом найменших квадратів щодо гіпотези 1 і 2. Для пост-хок тесту гіпотези 1 із цим вимірюванням комплексної батьківської травми гнів у стосунках було оцінено регресією щодо предикації альтернативним показником батьківської травми та коригувальними змінними – статтю та віком, як показано в таблиці 4. Загальна модель пояснювала значну кількість дисперсії, R2 = .16, p = .01. Цей новий альтернативний показник батьківської травми був значним предиктором гніву в стосунках і підтверджував прогнози

гіпотези 1 про те, що діти, батьки яких отримали більшу травму, виявлятимуть більший рівень гніву в стосунках. Частковий ета-квадрат вказує на середній розмір ефекту.

Для post hoc тесту гіпотези 2 із новим вимірюванням комплексної батьківської травми почуття провини в стосунках було оцінене регресією щодо предикації змінною альтернативного показника батьківської травми та коригуючими змінними статі та віку, як показано в таблиці 5. Загальна модель пояснювала значну кількість відхилень, $R2 = .12$, $p < .05$. Цей новий показник батьківської травми був значним предиктором почуття провини в стосунках і підтверджував прогнози гіпотези 2 про те, що діти, батьки яких отримали більшу травму, виражатимуть більший рівень провини в стосунках. Частковий ета-квадрат вказує на невеликий, але не незначний розмір ефекту.

Таким чином, є деякі вказівки на підставі тестів, які свідчать про те, що батьківська травма може призвести до посилення гніву та провини в стосунках серед дітей, якщо використовувати комплексні показники впливу батьківської травматизації, які охоплюють обох батьків.

Таблиця 4

Регресійний аналіз прогнозування гніву в стосунках на основі комплексного вимірювання батьківської травми (гіпотеза 1)

Predictors	b	SE	p	95% CI	Partial η^2
Intercept	1.06	0.22	<.01	[0.62, 1.50]	0.282
Child Gender – Female	-0.13	0.33	.69	[-0.79, 0.52]	0.003
Child Age	0.00	0.15	.98	[-0.29, 0.29]	0.000
Alternative Parental Trauma	0.81	0.26	<.01	[0.29, 1.34]	0.139

Примітки: N = 64. Залежна змінна – гнів у стосунках, середнє число з 10 епізодів стосунків у структурованому інтерв'ю, яке містило бали, пов'язані з гнівом. OLS регресія. ДІ = довірчий інтервал. Усі тести були двосторонніми. Альтернативна батьківська травма є показником воєнного досвіду батьків і матерів та почуття небезпеки

Таблиця 5

Регресійний аналіз прогнозування провини в стосунках на основі всебічного вимірювання батьківської травми (гіпотеза 2)

Predictors	b	SE	p	95% CI	Partial η^2
Intercept	0.69	0.17	<.01	[0.35, 1.03]	0.213
Child Gender – Female	0.09	0.26	.72	[-0.42, 0.60]	0.002
Child Age	0.07	0.11	.57	[-0.16, 0.29]	0.005
Alternative Parental Trauma	0.52	0.20	.01	[0.11, 0.93]	0.097

Примітки: N = 64. Залежна змінна – почуття провини в стосунках, середнє число з 10 епізодів стосунків у структурованому інтерв'ю, яке містило бали, пов'язані з гнівом. OLS регресія. ДІ = довірчий інтервал. Усі тести були двосторонніми. Альтернативна батьківська травма є показником воєнного досвіду батьків і матерів та почуття небезпеки

Обговорення. Діти постраждалих від травми можуть боротися з гнівом і почуттям провини в стосунках, тому що вони, як правило, мають схожі типи заплутаних сімейних стосунків, які характеризуються занадто близькими та надмірно захищеними, а також віддаленими та замкнутими стосунками між батьками та дітьми (Bernstein, 1998; Danieli, 1985; Jurich, 1983; Klain, 1998; Klain & Pavić, 2002). Вони можуть боротися з гнівом у стосунках, який визначається, як «емоція, яка характеризується напругою та ворожістю, що виникає внаслідок розчарування, реальної чи уявної травми іншою людиною або через сприйняту несправедливість» – у зв'язку з розчаруванням через емоційну вразливість їхніх батьків, інтрузивне виховання та труднощі їхніх батьків регулювати свій гнів. Вони також можуть бути схильні до боротьби з почуттям провини в стосунках, що визначається, як «усвідомлена емоція, яка характеризується болісним відчуттям того, що ви зробили або подумали щось неправильне, і часто готовністю вжити заходів, спрямованих на скасування або пом'якшення цієї помилки», оскільки можливо вони інтерналізували провину свої батьків, які вижили, і тому, що вони почуваються винними за страждання своїх батьків, навіть якщо не несуть за це відповідальності.

У нашому дослідженні передачу міжпоколінної травми було досліджено за допомогою чутливого методу структурованого інтерв'ю для оцінки гніву та провини в стосунках у нового покоління – дітей ветеранів війни в хорватському місті Вуковар. Дві основні гіпотези цього дослідження полягали в тому, що діти, батьки яких зазнали сильнішої травми, виявлятимуть більший рівень гніву та провини в стосунках. Початкове тестування не підтвердило гіпотези 1 і 2, оскільки більша батьківська травматизація не була суттєво пов'язаною з більшим гнівом і почуттям провини в стосунках. Однак, у тестах обох гіпотез вплив батьківської травматизації було операціоналізовано категоріально як статус військовополонених батьків. Але у вибірці, де всі батьки є ветеранами, а більшість матерів також мали певний досвід війни, розрізнення виключно на основі статусу батьків-військовополонених може не точно відображати відносний рівень травми чи наслідків, які все ще відчувають батьки, і не відображав жодної інформації про матерів.

У подальшому дослідницькому аналізі використовувався більш комплексний вимір батьківської травми, який поєднував два конструкти від обох батьків. Один конструкт категорично оцінював вплив семи різних типів травматичного досвіду, який батьки мали під час війни 1991–1995 років (вигнання, втеча, поранення, ув'язнення, катування, під час окупації проживали в місті, брали участь в обороні міста) без вимірювання інтенсивності або тривалості кожного з цих травматичних переживань. Другий конструкт оцінював суб'єктивний рівень поточного відчуття безпеки в трьох різних контекстах (вдома, у Вуковарі та в Хорватії), які можна розглядати як поєднання сприйняття особистої безпеки в їхньому зовнішньому середовищі разом із залишковими посттравматичними симптомами чи почуттями, а саме надмірною настороженістю та міжособистісною недовірою. Використовуючи цей комплексний вимір батьківської травми, який об'єднав дані про досвід батьків під час війни та почуття їхньої безпеки, результати підтвердили гіпотезу 1 і 2 про те, що посилення батьківської травми було значно пов'язане зі збільшенням гніву та провини в стосунках, що вказує на те, що гнів і провина в стосунках можуть мати прямий зв'язок із травмою батьків. Хоча результати дослідження вимагатимуть подальшого аналізу та повторення, вони забезпечують надійну підтримку основних гіпотез дослідження.

Обмеження. Відбір учасників у двох із семи початкових шкіл Вуковара, а також прийняті лише сім'ї без загиблих, ймовірно, упередили результати дослідження. Кодування RAP страждало через те обмеження, що більша частина підготовки дослідників для двох асистентів проводилася дистанційно через Skype, телефон та електронну пошту. Конструкція та внутрішня валідність цього дослідження не допускають приписування причинно-наслідкового зв'язку, оскільки воно було кореляційним і не передбачало випадкового розподілу незалежної змінної – впливу бойових дій на батьків-ветеранів. Зовнішня вірогідність і можливість узагальнення цього дослідження були б більш застосовними до громад, подібних до Вуковара, де

сім'я є важливим джерелом підтримки; жителі пережили численні потрясіння війни та переміщення; консервативна та патріархальна культура заохочує слухняність на противагу самовираженню та пізнанню. Клінічні значення дослідження полягають у тому, що клініцисти можуть допомогти родинам ветеранів побороти потенційно обмежену обізнаність і обмежувальні стратегії подолання, які вони, можливо, розробили у відповідь на травму батьків. Діти можуть неохоче говорити про сімейне життя через культурно-нормативну ідеалізацію батьків-ветеранів як героїчних, але психологічно вразливих жертв, які потребують захисту. Після встановлення робочого альянсу терапевти можуть допомогти дітям дослідити поєднання цікавості та тривоги, які вони можуть відчувати щодо минулого травматичного досвіду своїх батьків, а також посттравматичний світогляд і міжособистісні стилі, які вони, можливо, перейняли від своїх батьків.

Майбутнім дослідженням було б корисно відтворити це дослідження з іншими неклінічними зразками осіб, які пережили травму, і більшим розміром вибірки, одночасно оцінюючи вплив батьківської травми рівномірно.

Це дослідження також виявило дві важливі проблеми, які не були належним чином розглянуті в дослідженні: оцінка того, як пов'язані з травмою хронічні хвороби та біль впливають на стиль виховання ветеранів і розвиток їхніх дітей; та оцінка потенційного впливу матерів і сімейної динаміки на модерування / опосередкування впливу батьківської травми на дітей.

Список літератури:

Albini, C., Pokorny, D., Blaser, G., Grüninger, S., König, S., Marschke, F., Geissler, I., Koerner, A., Geyer, M., & Kächele, H. (2002). Reformulation of the Core Conflictual Relationship Theme (CCRT) categories: The CCRT-LU category system. *Psychotherapy Research, 12*(3), 319–338.

Albani, C., Pokorny, D., Blaser, G., & Kächele, H. (2008). *Beziehungsmuster und beziehungskonflikte: Thoerie, klinik und forschung* [Relationship patterns and relationship conflicts: Theory, clinical, research]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

American Psychiatric Association (1980). *The Diagnostic and Statistical Manual of the American Psychiatric Association, 3rd ed*. Washington, DC: American Psychiatric Association.

Ancharoff, M.R., Munroe, J.F., & Fisher, L.M. (1998). The legacy of combat trauma: Clinical implications of intergenerational transmission. In Y. Danieli (Ed.) *International handbook of multigenerational legacies of trauma*, 257–276. New York: Plenum.

Aničić, L., Butigan, S., Kusik, H. Radošević M., & Kadić, S. (2013, October 23). Suicid branitelja u najboljim godinama bit će sve vise [There will be even more suicides of veterans in their best years]. *Glas Slavonije* [The Voice of Slavonia]. Retrieved January 8, 2015, from source.

Auerhahn, N.C., & Laud, D. (1998). Intergenerational memories of the Holocaust. In Y. Danieli (Ed.) *International handbook of multigenerational legacies of trauma,* 21–42. New York: Plenum Press.

Bar-On, D. (1995). *Fear and hope: Three generations of five Israeli families of Holocaust survivors*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Bar-On, D., Eland, J., Kleber, R.J., Krell, R., Moore, Y., Sagi, A., Soriano, E., Suedfeld, P., van der Velden, P.G., & van Ijzendoorn, M.H. (1998). Multigenerational perspectives on coping with the Holocaust experience: An attachment perspective for understanding the developmental sequelae of trauma across generations. *International Journal of Behavioral Development, 22*, 315–338.

Baranowsky, A., Young, M., Johnson-Douglas, S., Williams-Keeler, L., McCarrey, M. (1998). PTSD transmission: A review of secondary traumatization in Holocaust survivor families. *Canadian Psychology, 39*(4), 247–256.

Batten, S.V., Drapalski, A.L., Decker, M., DeViva, J.C., Morris, L.J., Mann, M.A., & Dixon, L.B. (2009). Veteran interest in family involvement in PTSD treatment. Psychological Services, *6*(3), 184–189.

Begić, D., & Jokić-Begić, N. (2007). Heterogeneity of posttraumatic stress disorder symptoms in Croatian war veterans: Retrospective study. *Croatian Medical Journal, 48*, 133–139.

Bernstein, M.M. (1998). Conflicts in Adjustment: World War II Prisoners of War and Their Families. In Y. Danieli (Ed.) *International handbook of multigenerational legacies of trauma*, 119–124. New York: Plenum Press.

Bobanović, M. (2012, September 9). Ne mogu se svi suicide branitelja povezati s PTSP-om, mnogi su povezani s nepravom u društvu [Not all veterans' suicides are related to PTSD, many are related to injustices in society]. *Dnevno.hr*. Retreived from: http://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/ne-mogu-se-svi-suicidi-branitelja-povezivati-s-ptsp-om-mnogi-su-povezani-s-nepravdom-u-drustvu-66017

Boberiene, L.V., & Hornback, B.J. (2014). How can policy strengthen community support for children in military families? *American Journal of Orthopsychiatry, 84*(5), 439–446.

Boričević Maršanić, V., Aukst Margetić, B., Jukić, V., Matko, V., & Grgić, V. (2014a). Self-reported emotional and behavioral symptoms, parent-adolescent bonding and family functioning in clinically referred adolescent offspring of Croatian PTSD war veterans. *European Child Adolescent Psychiatry, 23*(5), 295–306.

Boričević Maršanić, V., Aukst Margetić, B., Ozanic Bulic, S., Duretic, I., Kneiwald, H., Jukić, T., & Paradžik, L. (2014b). Non-suicidal self-injury among psychiatric outpatient adolescent offspring of Croatian posttraumatic stress disorder male war veterans: Prevalence and psychosocial correlates. *International Journal of Social Psychiatry*, e-published July 9. Retrieved from: http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25008331

Boričević Maršanić, V., Margetić, B. A., Zečević, I., Herceg, M. (2014c). The prevalence and psychosocial correlates of suicide attempts among inpatient adolescent offspring of Croatian PTSD male war veterans. *Child Psychiatry and Human Development, 45*(5), 577–587.

Boričević Maršanić, V., Paradžik, L., Kapapetrić Bolfan, L., Zečević, I., & Grgić, V. (2014d). Sekundarna traumatizacija djece veteran oboljeljih of posttraumatskog stresnog poremećaja [Secondary traumatization of offspring of war veterans with posttraumatic stress disorder]. *Socijalna Psihijatrija, 42*, 155–161.

Boulanger, G. (1985). Post-Traumatic Stress Disorder: An Old Problem with a New Name. In S.M. Sonnenberg, A.S. Blanck, & J.A. Talbott (Eds.), *The trauma of war: Stress and recovery in Vietnam veterans*, 14–29. Washington, DC: American Psychiatric Press.

Bradarić, B. (2014). Bivši logoraši ne dočekaju starost [Former POWs don't survive until old age]. *Aljazeera Balkans*. Retrieved from: http://balkans.aljazeera.net/vijesti/bivsi-logorasi-ne-docekaju-starost

Brenner, L.A., Betthauser, L.M., Bahraini, N., Lusk, J.L., Terrio, H., Scher, A.I., & Schwab, K.A. (2015, July 6). Soldiers returning from deployment: A qualitative study regarding exposure, coping, and reintegration. *Rehabilitation Psychology*. Advance online publication. http://dx.doi.org/10.1037/rep0000048

Brewin, C. (2007). *Posttraumatic stress disorder: Malady or myth*. New Haven: Yale University Press.

Briere, J. (1996). *Trauma Symptom Checklist for Children (TSCC) professional manual*. Odesa, FL: Psychological Assessment Resources.

Briere, J., & Elliot, D.M. (1997). Psychological assessment and relational victimization effects in adults and children. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training, 34*(4), 353–364.

Briere, J., Klatman S., & Green, B.L. (2008). Accumulated childhood trauma and symptoms complexity. *Journal of Traumatic Stress, 21*(2), 223–226.

Britvić, D., Radelić, N., & Urlić, I. (2006). Long-term dynamic-oriented group psychotherapy of posttraumatic stress disorder in war veterans: Prospective study of five-year treatment. *Croatian Medical Journal, 47*, 76–84.

Bryant, A.B., & Harvey, A.G. (2000). *Acute Stress Disorder: A Handbook of Theory, Assessment and Treatment*. Washington, DC: American Psychological Association.

Caselli, L.T., & Motta, R.W. (1995). The effect of PTSD and combat level on Vietnam veterans' perceptions of child behavior and marital adjustment. *Journal of Clinical Psychology, 51*(1), 4–12.

Cohen, E., Zerach, G., & Solomon, Z. (2011). The implications of combat-induced stress reaction, PTSD, and attachment in parenting among war veterans. *Journal of Family Psychology, 25*(5), 688–698.

Creech, S.K., Hadley W., & Borsari, B. (2014). The Impact of Military Deployent and Reintegration on Children and Parenting. *Professional Psychology: Research & Practice, 45*(6), 452–464.

Danieli, Y. (1998a). *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. New York: Plenum Press.

Danieli, Y. (1998b). Introduction: History and conceptual foundations. In Y. Danieli (Ed.), *International handbook of multigenerational legacies of trauma*, 1–20. New York: Plenum Press.

Danieli, Y. (1998c). Conclusion and future directions. In Y. Danieli (Ed.). *International handbook of multigenerational legacies of trauma*, 669–690. New York: Plenum Press.

Danieli, Y. (2007). Assessing trauma across cultures from a multigenerational perspective. In J.P. Wilson & C.S. Tang (Eds.). *Cross-cultural Assessment of Psychological Trauma and PTSD*, 65–88. New York: Springer.

Davidson, J., Smith, R., Kudler, T.K. (1989). Validity and reliability of the DSM-III criteria for posttraumatic stress disorder: Experience with a structured interview. *Journal of Nervous and Mental Diseases, 177*(5), 336–441.

Dekel, R. (2007). Posttraumatic distress and growth among wives of prisoners of war: The contribution of husband's posttraumatic stress disorder and wives' own attachment. *American Journal of Orthopsychiatry, 77*(3), 419–426.

Dekel, R., & Goldblatt, H. (2008). Is there inter-generational transmission of trauma? The case of combat veteran's children. *American Journal of Orthopsychiatry, 78*(3), 281–289.

Dekel, R., & Solomon, Z. (2006a). Marital relations among former prisoners of war: Contributions of posttraumatic stress disorder, aggression, and sexual satisfaction. *Journal of Family Psychology, 20*(4), 709–712.

Dekel, R., & Solomon, Z. (2006b). Secondary traumatization among wives of Israeli POWs: the role of POWs' distress. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 40*, 27–33.

Elin-Dor, T., Doron, G., Solomon, Z., Mikulincer, M., & Shaver, P. (2010). Together in pain: Attachment-related dyadic processes and posttraumatic stress disorder. *Journal of Counseling Psychology, 57*(3), 317–327.

Felson, I. (1998). Trans-generational transmission of effects of the Holocaust: The North American research perspective. In Y. Danieli (Ed.), *International handbook of multigenerational legacies of trauma*, 43–68. New York: Plenum Press.

Field, N.P., Muong, S., & Sochanvimean, V. (2013). Parental style in the intergenerational transmission of trauma stemming from the Khmer Rouge regime in Cambodia. *American Journal of Orthopsychiatry*, *83*(4), 83–94.

Figley, C.R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. New York: Brunner-Mazel.

Frančišković, T., Stevanović, A., Lelušić, I., Roganović, B., Klarić, M., & Grković, J. (2008). Secondary traumatization of wives of war veterans with post-traumatic stress disorder. *Croatian Medical Journal, 49*, 177–184.

Franić, T., Dodig, G., Kardum, G., Marčinko, D., Ujević, A., Bilušić, M. (2011). Early adolescence and suicide in Croatia: Socio-demographic, behavioral, and psychometric correlates. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention, 32*(6), 334–345.

Franić, T., Kardum, G., Marin Prižmić, I., Pavletić, N., & Marčinko, D. (2012). Parental involvement in the war in Croatia 1991–1995 and suicidality in Croatian male adolescents. *Croatian Medical Journal, 53*, 244–253.

Gewirtz, A., Forgatch, M., & Wieling, E. (2008). Parenting practices as potential mechanisms for child adjustment following mass trauma. *Journal of Marital and Family Therapy, 34*(2), 177–192.

Johnson, D.R., Fontana, A., Lubin, H., Corn, B., & Rosenheck, R. (2004). Long-term course of treatment-seeking Vietnam veterans with posttraumatic stress disorder: Mortality, clinical condition and life satisfaction. *Journal of Mental & Nervous Diseases, 192*(1), 35–41.

Jones, L., Rrutemi, A., Shahini, M., & Uka, A. (2003). Mental health services for war-affected children: Report of survey in Kosovo. *British Journal of Psychiatry, 183*(6), 540–546.

Jucovy, M.E. (1992). Psychoanalytic contributions to Holocaust studies. *The International Journal of Psychoanalysis, 73*, 267–282.

Jurich, A.P. (1983). The Saigon of the family's mind: Family therapy with families of Vietnam veterans. *Journal of Marital and Family Therapy*, 9(4), 355–363.

Kashdan, T.B., Morina, N., & Priebe, S. (2009). Post-traumatic stress disorder, social anxiety disorder, and depression in survivors of the Kosovo War: Experiential avoidance as a contributor to distress and quality of life. *Journal of Anxiety Disorders, 23*(2), 185–196.

Kaštelan, A. (2012). Psihičke smetnje djece iz obitelji veterana oboljeljih od posttraumatskog stresnog poremećaja [Psychiatric disturbance in children in families of war veterans suffering from posttraumatic stress disorder] (Doctoral dissertation). Hrvatska Znanstvena Bibliografija [Croatian Academic Bibliography]. Retrieved from: https://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=587679

Kaštelan, A., Frančišković, T., Moro, L., Roncević-Grzeta, I., Grković, J., Jurčan, V., Lesica, T., Graovac, M., & Girotta, I., (2007). Psychotic symptoms in combat-related post-traumatic stress disorder. *Military Medicine, 172*(3), 273–277.

Keane, T., Fairbank, J., Caddell, J., Zimering, R., Taylor, K., & Mora, C. (1989). Clinical evaluation of a measure to assess combat exposure. *Psychological Assessment, 1*, 53–55.

Kellermann, N. (2001). Transmission of Holocaust trauma: An integrative review. *Psychiatry, 64*(3), 256–267.

Kidron, C.A. (2009). Toward an ethnography of silence: The lived presence of the past in the everyday life of Holocaust trauma survivors and their descendants in Israel. *Current Anthropology, 50*(1), 5–27.

Klain, E. (1998). Intergenerational aspects of the conflict in the former Yugoslavia. In Y. Danieli (Ed.). *International handbook of multigenerational legacies of trauma*, 279–296. New York: Plenum Press.

Klain, E., & Pavić, L (2002). Psychotrauma and reconciliation. *Croatian Medical Journal, 42*, 126–137.

Klarić, M., Frančišković, T., Klarić, B., Kvesić, A., Kaštelan, A., Graovac, M., & Lisica, I.D. (2008). Psychological problems in children of war veterans with post-traumatic stress disorder in Bosnia: A cross sectional study. *Croatian Medical Journal, 49*, 491–508.

Klarić, M., Frančišković, T., & Salčin Satriano, A. (2010). Family and psychotrauma. *Medicina Fluminensis, 46*(3), 309–317.

Klein, H. (1980). The survivor's search of meaning and identity. *Proceedings of the Fourth Yad Vashem International Historical Conference: The Nazi Concentration Camps*, 543–553. Jerusalem, Israel: Yad Vashem.

Klonoff, H., McDougall, G., Clark, C., Kramer, P., & Horgan, J. (1976). The neuropsychological, psychiatric and physical effects of prolongued and severe stress: 30 years later. *Journal of Nervous and Mental Disease, 163*, 246–252.

Kluznick, J.C., Speed, N., VanValkenburg, C., & Magraw, R. (1986). Forty-year follow-up of United States prisoners of war. *American Journal of Psychiatry, 143*, 1443–1446.

Koić, E., Frančišković, T., Mužininić-Masle, L., Đorđević, V., Vondraček, S., & Prpić, J. (2002). Chronic pain and secondary traumatization in wives of Croatian war veterans treated for traumatic stress disorder. *Acta Clinica Croatica, 41*, 295–306.

Kozarić-Kovačić, D., Marušić, A., & Ljubin, T. (1999). Combat-experienced soldiers and tortured prisoners of war differ in clinical presentation of post-traumatic stress disorder. *Nordic Journal of Psychiatry, 53*, 11–15.

Krile, D. (2014, November 16). Polovina Hrvata sumnja u drugu polovicu [Half of Croatian are suspicious of the other half]. *Slobodna Dalmacija*. Retrieved from: http://slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/264534/Default.aspx

Kulka, R.A., Schlenger, W.E., Fairbank, J.A., Hough, R.L., Jordan, B.K., Marmar, C.R., Weiss, D.S. (1990). *Trauma and the Vietnam War Generation: Report of Findings From the National Vietnam Veterans Readjustment Study*. New York: Brunner Mazel.

Leiner, B. (2009). The legacy of war: An intergenerational perspective. *Smith College Studies in Social Work, 79*, 375–391.

Lifton, R.J. (2001). Legacy of trauma and loss. In J.D. Lindy & R.J. Lifton (Eds.). *Beyond invisible walls: The psychological legacy of Soviet trauma; East European therapists and Their patients*, 13–32. New York: Taylor & Francis.

Lipton, M.I. (1994). *Posttraumatic Stress Disorder: Additional Perspectives*. Springfield, IL: Charles Thomas.

Luborsky, L. (1998). The Relationship Anecdotes Paradigm (RAP) interview as a versatile source of narratives. In Luborsky, L., Crits-Christof, P. (Eds.). *Understanding transference: The Core Conflictual Relationship Theme method* (2nd ed.), 233–251. Washington, DC: American Psychological Association.

Luborsky, L., & Crits-Christof, P. (1998). *Understanding transference: The Core Conflictual Relationship Theme method*. Washington, DC: American Psychological Association.

Luborsky, L., & Diguer, L. (1998). The reliability of the CCRT measure: Results from eight samples. In Luborsky, L., Crits-ChristofIO P. (Eds.). *Understanding transference: The Core Conflictual Relationship Theme method* (2nd ed.), 97–108. Washington, DC: American Psychological Association.

Luborsky, L., Diguer, L., Schmidt, K., Dengler, D., Faude, J., Morris, M., Schaffler, P., Buchsbaum, H., & Emde, R. (1998). Stability of the CCRT from age 3 to 5. In Luborsky, L., Crits-Christof, P. (Eds.) *Understanding transference: The Core Conflictual Relationship Theme method* (2nd ed.), 233–251. Washington, DC: American Psychological Association.

Luborsky, L., & Barrett, M.S. (2007). The Core Confictual Relationship Theme: A basic case formulation method. In T.D. Eels (Ed.) *Handbook of psychotherapy case formulation,* 105–135). New York: Guilford Press.

Lupis, A.A. (2011). *Intergenerational transmission of trauma in Croatia: Veteran's families 20 years after the siege of Vukovar*. Washington, DC: IREX.

MacDermaid Wadesworth, S. (2013). Understanding and supporting the resilience of a new generation of combat-exposed military families and their children. *Clinical Child & Family Psychology Review, 16*, 415–420.

Matejčić, B., & Kosanović, Z. (2011, January 27). Vukovar Croats were tortured in Niš, Serbia. *Balkan Insight: Investigation*. Retreived from: http://www.balkaninsight.com/en/article/revealed-vukovar-croats-were-tortured-in-nis-serbia

McFarlane, A.C. (2010). The long-term cost of traumatic stress: Intertwined physical and psychological consequences. *World Psychiatry, 9*(1), 3–10.

Miller, M.W., Greif, J.L., & Smith, A.A. (2003). Multidimensional personality questionnaire profiles of veterans with traumatic combat exposure: Externalizing and internalizing subtypes. *Psychological Assessment, 15*(2), 205–215.

Morina, N., & Ford, J.D. (2008). Complex sequelae of psychological trauma qmong Kosovar civilian war victims. *International Journal of Social Psychiatry, 54*(5), 425–436.

Motta, R.W., Joseph, J.M., Rose, R.D., Suozzi, J.M., & Leiderman, L.J. (1997). Secondary trauma: Assessing intergenerational transmission of war experiences with a modified Stroop procedure. *Journal of Clinical Psychology, 53*(8), 895–903.

Munroe, J., Shay, J., Fisher, L., Zimering, R., & Ancharoff, M. (1993). *Preventing traumatized therapists: Coping with survivor engagement patterns*. Workshop conducted at the 9th Annual Meeting of the International Society of Traumatic Stress, San Antonio, TX.

Nader, K. (2007). Culture and the assessment of trauma in youths. In J.P. Wilson & C.S. Tang (Eds.). *Cross-cultural Assessment of Psychological Trauma and PTSD*, 169–196. New York: Springer.

Nadler, A., Kav-Vaneki, S., & Gleitman, B. (1985). Trans-generational effects of the Holocaust: Externalization of aggression in second generation of holocaust survivors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 53*, 365–369.

Nash, W.P., & Litz, B.T. (2013). Moral injury: A mechanism for war-related psychological trauma in military family members. *Clinical Child & Family Psychology Review, 16*(4), 365–375.

Obrenović, M. (2012, February 27). U godinu dana više od 3,500 oboljelih od PTSP-a [In over a year 3,500 new patients with PTSD]. Tportal.hr. Retreived from: http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/178918/U-godinu-dana-vise-od-3-500-oboljelih-od-PTSP-a.html

Okazaki, S., & Sue, S. (2003). Methodological issues in assessment research with ethnic minorities. In A.E. Kazdin (Ed.), *Methodological Issues & Strategies in Clinical Research*, 349–368. Washington, DC: American Psychological Association.

Okey, J.L., McWhirter, J.J., & Delaney, M.K. (2000). The Central Relationship Pattern of male veterans with posttraumatic stress disorder: A descriptive study. *Psychotherapy, 37*(2), 171–179.

Paulson, D.S., & Krippner, S. (2007). *Haunted by combat: Understanding PTSD in war veterans*. Westport, CT: Praeger.

Pemberton, J.R., Kramer, T.L., Borrego, J., & Owen, R.R. (2013). Kids at the VA? A call for evidence-based parenting interventions for returning veterans. *Psychological Services, 10*(2), 194–202.

Peterson, K.C., Prout, M.F., & Schwarz, R.A. (1991). *Post-traumatic stress disorder: A clinician's guide*. New York: Plenum Press.

Price, J.L., & Stevens, S.P. (2014). *Partners of veterans with PTSD: The research findings*. National Center for PTSD, e-published January 3, 2014. Retrieved from: http://www.ptsd.va.gov/professional/treatment/family/partners_of_vets_research_findings.asp

Priebe, S., Matanov, A., Janković Gavrilović, J., McCrone, P., Ljubotina, D. Knežević, G., Kučukalić, A., Frančišković, T., & Schützwohl, M. (2009). Consequences of untreated posttraumatic stress disorder in former Yugoslavia following war: Morbidity, Subjective Quality of Life and Care Costs. *Croatian Medical Journal, 50*(5), 465–475.

Priebe, S., Bogić, M., Ajduković, D., Frančišković, T., Galeazzi, G.M., Kučukalić, A., Lečić-Tosevski, D., Morina, N., Popovski, M., Wang, D., & Schützwohl, M. (2010). Mental disorders following war in the Balkans: A study in 5 countries. *Archives of General Psychiatry, 67*(5), 518.

Ray, S.L., & Vanstone, M. (2009). The impact of PTSD on veterans' family relationships: An interpretive phenomenological inquiry. *International Journal of Nursing Studies, 46*(6), 838–847.

Rehak, D. (2000). *The roads of hell: Through Serbian concentration camps in 1991…and into the 21st century*. Zagreb: HDLSKL.

Rieck, M. (1994). The psychological state of Holocaust survivor's offspring: An epidemiological and psycho-diagnostic study. *International Journal of Behavioral Development, 17*, 649–667.

Rosenheck, R., & Fontana, A. (1998). Trans-generational effects of abusive violence on the children of Vietnam combat veterans. *Journal of Traumatic Stress, 11*(4), 731–741.

Rosenheck, R., & Nathan, P. (1985). Secondary traumatization in the children of Vietnam veterans w post-traumatic stress disorder. *Hospital & Community Psychiatry, 36*, 538–539.

Ruscio, A.M., Weathers, F.W., King, L.A., King, D.W. (2002). Male war veterans' perceived relationships with their children: The importance of emotional numbing. *Journal of Traumatic Stress, 15*(5), 351–357.

Sagi, A., Grossman, K.E., Joels, T., Scharf, M., & Van IJzendoorn, M.H. (1999, April). *The Holocaust child survivor study: Attachment across generations, Part 1: some theoretical and methodological considerations*. Paper presented at the Society for Research in Child Development Biennial Meeting, Albuquerque, NM.

Sarajlić Vuković, I., Borisević Maršanić, V., Aukst Margetić, B., Paradžik, L., Vidović, D., & Buljan Flander, G. (2015). Self-reported emotional and behavioral problems, family functioning and parental bonding among psychiatric outpatient adolescent offspring of Croatian male veterans with partial PTSD. *Child & Youth Care Forum*, e-published 2015 January 15. Retrieved from: http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10566-015-9299-9

Schick, M., Morina, N., Klaghofer, R., Schnyder, U., & Muller, J. (2013). Trauma, mental health, and intergenerational associations in Kosovar families 11 years after the war. *European Journal of Psychotraumatology, 4*, 1–10.

Schwerdtfeger, K.I., Larzelere, R.E., Werner, D., Peters, C., & Oliver, M. (2013). Intergenerational transmission of trauma: The mediating role of parenting style on toddlers' DSM-related symptoms. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 22*, 211–229.

Shalev, R., & Ben-Asher, S. (2011). Ambiguous Loss: The long-term effects of the children of POWs. *Journal of Loss and Trauma, 16*, 511–528.

Solkoff, N. (1992). Children of Survivors of the Nazi Holocaust: A Critical Review of the Literature. *American Journal of Orthopsychiatry, 62*(3), 342–358.

Solomon, Z. (1998). Trans-generational effects of the Holocaust: The Israeli research perspective. Published in Y. Danieli (Ed.). *International handbook of multigenerational legacies of trauma*, 85–96. New York: Plenum Press.

Solomon, Z., & Dekel, R. (2007). Posttraumatic stress disorder and posttraumatic growth among Israeli ex-POWs. *Journal of Traumatic Stress, 20*(3), 303–312.

Solomon, Z., & Mikulincer, M. (2007). Posttraumatic intrusion, avoidance, and social functioning: A 20-year longitudinal study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 75*(2), 316–324.

Solomon, Z., Dekel, R., & Zerach, G. (2008). The relationships between posttraumatic stress symptom clusters and marital intimacy among war veterans. *Journal of Family Psychology, 22*(5), 659–666.

Solomon, Z., Dekel, R., Zerach, G., & Horesh, D. (2009). Differentiation of the self and posttraumatic symptomatology among ex-POWs and their wives. *Journal of Marital and Family Therapy, 35*(1), 60–73.

Stevanović, A., Kuterovac Jagodić, G., & Frančišković, T. (2012). Sekundarna traumatizacija supruga veteran oboljelih od posttraumatskog stresnog poromećaja [Secondary traumatization of wives of veterans suffering from posttraumatic stress disorder]. (Unpublished conference paper). Mental Health Europe. Retrieved from: http://old.mhe-sme.org/assets/files/MHE%20Conference%202012/stefanovic.pdf

Suozzi, J.M., & Motta, R.W. (2004). The relationship between combat exposure and the transference of trauma-like symptoms to offspring of veterans. *Traumatology, 10*(1), 17–37.

Sutker, P.B., & Allain, A.N. (1996). Assessment of PTSD and other mental disorders in World War II and Korean conflict POW survivors and combat veterans. *Psychological Assessment, 8*(1), 18–25.

Sutker, P.B., Winstead, D.K., Galina, Z.H., & Allain, A.N. (1990). Assessment of long-term psychosocial sequelae among POW survivors of the Korean conflict. *Journal of Personality Assessment, 54*(1/2), 170–180.

Tomčić, L. (2012, December 26). Lažnog branitelja, baš kao i pljačkaša, prijavite policiji [False veterans, just like with robbers, report them to the police]. *Glas Slavonije* [*The Voice of Slavonia*]. Retrieved from:

http://www.glas-slavonije.hr/185402/1/Laznog-branitelja-bas-kao-i-pljackasa-prijavite-policiji

Van de Vijver, F. & Leung, K. (1997). *Methods and data analysis for cross-cultural research*. London: Sage.

Van der Kolk, B.A., Roth, S., Pelcovitz, D., Sunday, S., & Spinazzola, J. (2005). Disorders of extreme stress: The empricial foundation of a complex adaptation to trauma. *Journal of Traumatic Stress, 18*(5), 389–399.

VandenBos, G.R. (2007). *APA dictionary of psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.

Waldinger, R.J., Diguer, L., Guastella, F., Lefebvre, R., Allen, J.P., Luborsky, L., & Hauser, S.T. (2002). The Same old song: Stability and change in relationship schemas from adolescence to young adulthood. *Journal of Youth and Adolescence, 31*(1), 17–29.

Wilcox, S. (2010). Social relationships and PTSD symptomatology in combat veterans. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy, 2*(3), 175–182.

Wilson, J.P., & So-Kum Tang, C. (2007). *Cross-cultural assessment of psychological trauma and PTSD*. New York: Springer.

Wiseman, H. (2008). On failed intersubjectivity: Recollections of loneliness experiences in offpsring of Holocaust survivors. *American Journal of Orthopsychiatry, 78*(3), 350–358.

Wiseman, H., Barber, J.P., Raz, A., Yam, I., Foltz, C., & Livne-Snir, S. (2002). Parental communication of Holocaust experiences and relational patterns of offspring of Holocaust survivors. *International Journal of Behavioral Development, 26*, 371–381.

Wiseman, H., & Barber, J. (2004). The core conflictual relationship theme approach to relational narratives: Relational themes in the context of intergenerational communication of trauma. In A. Lieblich, D. P. McAddams, & R. Josselson (Eds.). *Healing plots: The narrative basis of psychotherapy*, 151–170. Washington, DC: American Psychological Association.

Wiseman, H., Metzl, E., & Barber, J. (2006). Anger, guilt, and intergenerational communication of trauma in the relational narratives of second-generation Holocaust survivors. *American Journal of Orthopsychatry*, 76(2), 176–184.

Wiseman, H., & Barber, J. (2008). *Echoes of trauma: Relational themes and emotions in children of Holocaust survivors*. New York: Cambridge University Press.

Zeiss, R.A., & Dickman, H.R. (1989). PTSD 40 years later: Incidence and person-situation correlates in former POWs. *Journal of Clinical Psychology, 45*(1), 80–87.

Zerach, G. (2015a). Secondary traumatization among ex-POWs' adult children: The mediating role of differentiation of the self. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice & Policy, 7*(2), 187–194.

Zerach, G. (2014). Secondary growth among former prisoners of war's adult children: The result of exposure to stress, secondary traumatization, or personality traits? *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice & Policy, 7*(4), 313–323.

Zerach, G., Greene, T., Elin-Dor, T., & Solomon, Z. (2012). The relationship between pottraumatic stress disorder symptoms and paternal parenting of adult children among ex-prisoners of war: A longitudinal study. *Journal of Family Psychology, 26*(2), 274–284.

Анотація. У цьому дослідженні було вивчено міжпоколінне передавання травми від хорватських ветеранів війни їхнім дітям, які народилися після війни. Це було зроблено шляхом вимірювання частоти гніву та провини в стосунках, висловлених дітьми хорватських ветеранів війни в структурованих інтерв'ю. Дітям було проведено демографічне анкетування; застосовано Перелік симптомів травми для дітей (TSCC) та структуроване інтерв'ю «Реляційно-подієва парадигма» (RAP). Порівняння дітей із високим і низьким впливом батьківської бойової травми було спершу визначено вузько через статус ветерана в батька – колишній військовополонений чи не колишній військовополонений. Результати не підтвердили гіпотезу про те, що більший вплив війни на батьків буде пов'язаним із тим, що діти частіше виявлятимуть гнів і почуття провини в стосунках. Тоді було розроблено альтернативний і більш комплексний метод вимірювання батьківської травми, який поєднував самооцінку досвіду війни та поточне почуття безпеки обома батьками. Це ширше вимірювання травми виявило, що діти, які виражали більше гніву та провини в стосунках, мали батьків із вищим рівнем впливу воєнної травми. Результати свідчать про важливість комплексного оцінювання впливу травми на батьків – обох батьків за допомогою вимірюваних, а не категоріальних показників впливу травми – для того, щоб краще ідентифікувати дітей, які можуть боротися зі складними, хоча й субклінічними посттравматичними емоціями, такими як гнів і провина. Клінічні результати дослідження полягають у тому, що клініцисти можуть допомогти дітям ветеранів подолати потенційно недостатню обізнаність і обмежувальні стратегії подолання, які вони, можливо, розробили у відповідь на травму батьків. Терапевти можуть допомогти дітям дослідити поєднання цікавості та тривоги, які вони можуть відчувати щодо минулого травматичного досвіду своїх батьків, а також посттравматичний світогляд і стилі міжособистісного спілкування, які вони, можливо, засвоїли від своїх батьків. Українською мовою текст переклала Катерина Баган.

Ключові слова: травма, між поколіннями, дитина, ветеран, Хорватія.

Abstract. This study investigated the intergenerational transmission of trauma from Croatian war veterans to their children who were born after the war. This was done by measuring the frequency of relational anger and relational guilt expressed by children of Croatian war veterans in structured interviews. Children were administered: a demographic questionnaire; the Trauma Symptom Checklist for Children (TSCC); and the Relationship Anecdotes Paradigm (RAP) structured interview. Comparing children with high and low paternal exposure to combat trauma was defined narrowly as the father's veterans' status–former POW or non-former POW. The results did not support the hypotheses that greater parental exposure to war trauma would be related to children expressing relational anger and relational guilt more frequently. An alternative and more comprehensive measure of parental trauma was then developed that combined self-reports of wartime experiences and current sense of safety by both parents. This broader and more comprehensive measure of trauma did find that children who expressed more relational anger and guilt had parents with higher rates of exposure to war trauma. The results suggested the importance of assessing parental exposure to trauma comprehensively – both parents with dimensional rather than categorical measures of trauma exposure – in order to better identify children who may be struggling with difficult though sub-clinical posttraumatic emotions like relational anger and guilt. The clinical implications of the study are that clinicians can help veterans' families overcome the potentially limited awareness and restrictive coping strategies they may have developed in response to parental trauma. Therapists can help children explore the combination of curiosity and anxiety they may feel about their parents' past traumatic experiences, and the post-traumatic worldviews and interpersonal styles they may have internalized from their parents. Ukrainian translation of the paper was provided by Kateryna Bagan.

Key words: trauma, intergenerational, child, veteran, Croatia.

УДК 159.964.26
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-8

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Мар'яна Великодна, Ph.D. із психології, доцентка,
кафедра практичної психології,
Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., Україна,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна

RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE AND SOME ISSUES OF PSYCHOANALYTIC TRAINING

Mariana Velykodna, Ph.D. in Psychology, Associate Professor,
Practical Psychology Department,
Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine,
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-6269-793X
velykodna@kdpu.edu.ua

Вступ. Ескалація війни росії проти України, початої в 2014 році анексією Криму та вторгненням у Донецьку та Луганську області, у 2022 році створила нову хвилю викликів виживанню і функціонуванню українського суспільства (Kurapov et al., 2023). Дослідники констатували ще напередодні повномасштабного вторгнення, що запит на психологічну та психотерапевтичну допомогу в Україні (зокрема, серед внутрішньо переміщених осіб) перевищував потужності наявної системи охорони психічного здоров'я (Klymchuk, Vysotska & Gorbunova, 2022; Ramachandran et al., 2019). Нове велике вторгнення, крім загрози життю та фізичному здоров'ю, відкрило «ахіллесову п'яту» в організації роботи з травмою (Matiashova et al., 2022), що потребувало розробки та впровадження швидких і ефективних рішень із надання допомоги та запобіганню розвитку хронічних наслідків війни (Frankova et al., 2022; Palii et al., 2023; Pinchuk et al., 2022).

Українські психоаналітичні фахівці також навели чимало свідчень про виклики війни, пов'язані зі змістом та перебігом їхньої практики (Bagan, 2023; Danylevska & Haber, 2023; Esse-Chukanova & Haber, 2023; Fedorets, 2023; Filts & Haber, 2023; Ilyukhina, 2023; Kechur & Haber, 2023; Lashko, 2023; Lazos, 2023; Lushyn, 2023; Mirza & Romanov, 2022; Ostashova, 2023; Symulyk & Haber, 2023; Velykodna et al., 2022; Zaitseva, 2023). Узагальнюючи, можна сказати, що українським практикам довелося мати справу з психологічними наслідками повномасштабного вторгнення росії у 2022 році щонайменше в трьох вимірах (Velykodna, 2023; перші два див. також у Romanov, 2023):

- власна реакція на травму (напр., Solano, Vargiu, & Zaitseva, 2023);
- реакція на травму в поточних аналізантів з урахуванням того, що роботу довелося продовжити в нових умовах, тимчасово призупинити чи зовсім обірвати (напр., Pavlovska, 2023);
- реакція на травму як каталізатор зростання кількості звернень до фахівця від нових чи колишніх аналізантів, з якими робота вже була припинена.

За спостереженнями авторки цієї статті, переважна більшість українських психоаналітичних практиків доклала зусиль, аби зберегти аналітичний чи терапевтичний процес, коли це було можливо. Іноді це потребувало серйозної модифікації техніки та сетинґу (Fedorets, 2023; Nalyvaiko, 2023; Rudenko, 2023) і часто – додаткового навчання в психоаналітичному та непсихоаналітичному підходах, включаючи кризові та травма-фокусовані інтервенції (Palii et al., 2023). Коли йшлося про кандидатів, їм часто доводилося розпочинати практику раніше та в іншому сетинґу, ніж вони до цього планували (наприклад, у межах соціального проєкту для роботи з жертвами злочинів війни (Dorozhkin, 2023) чи онлайн у статусі біженців у іншій країні). Іноді це відбувалося на фоні призупинення освітніх психоаналітичних проєктів, коли формальне завершення підготовки фактично було відкладене, однак суспільний запит вимагав розпочати практичну роботу. Досвідчені фахівці потребували груп підтримки та супервізійного супроводу не менше за початківців (Yevlanova, 2023). Відомими також стали випадки, коли фахівці без супервізорського статусу фактично розпочали супервізорську підтримку менш досвідчених колег під час війни через підвищений запит на професійну підтримку та брак вільних годин у супервізорів фахових асоціацій.

Відповідно йшлося про визнану практиками нестачу знань, умінь, навичок роботи в умовах війни, яка шукала свого заповнення. Це, у свою чергу, створило підґрунтя для більш детальних спостережень і подальших осмислень того, які сильні сторони та прогалини звичної психоаналітичної підготовки підкреслила війна, та які уроки ми могли б винести з цього. **Метою статті** є обговорення спостережених викликів до психоаналітичної підготовки фахівців під час війни росії проти України та пропозиція поточних і сталих шляхів відповіді на них.

Аналіз останніх публікацій варто розпочати зі згадки того, що в класичному розумінні передбачає психоаналітична підготовка в її формальному та змістовому вираженні. За З. Фройдом психоаналітична підготовка робила головний акцент на проходженні власного аналізу та мала на меті реалізацію кількох завдань: дати майбутньому психоаналітику змогу переконатися, що несвідоме існує; допомогти йому чи їй подолати свій спротив вивченню несвідомого матеріалу; опрацювати власні «сліпі плями», у тому числі для мінімізації контрперенесених почуттів до пацієнта (Schachter, 2018). До перерахованих цілей психоаналітичної підготовки, яка, можливо, не була зафіксована на папері, однак помітно інвестувалась самим З. Фройдом, варто додати очікування розвитку дослідницької позиції та внеску в розвиток спільноти кожним підготованим ним аналітиком.

На основі Фройдового бачення та за його схвалення було закладено першу модель психоаналітичної підготовки, запропоновану Максом Ейтинґтоном (Thomä, 2013). Вона включала (і досі включає) тривалий навчальний аналіз, теоретичну освіту та практику під супервізорським наставництвом досвідченого чи досвідченої колеги. Ця модель зараз не є єдиною (див., напр., французьку модель, François-Poncet, 2009; інтегративну модель, Novick & Novick, 2022), однак залишається найбільш поширеною та варіює в обсягах і послідовності кожного компонента в межах різних психоаналітичних спільнот.

Накопичення досвіду здобуття психоаналітичної освіти за різними моделями, з одного боку (Busch, 2020),

та розвиток і розгалуження психоаналітичних знань з іншого, дозволили в подальшому рефлексувати над тим, яка мета, завдання та очікувані результати стоять перед психоаналітичною підготовкою в нинішній час. Іншими словами, чи маємо ми щось додати до початкових цілей, окреслених З. Фройдом. І, якщо маємо, то яких змін має зазнати психоаналітична підготовка зараз.

Так, стосовно завдання сучасної психоаналітичної підготовки К. Айсолд пише, що воно дуже просте: допомогти натхненному кандидату стати компетентним практиком, здобувши необхідні знання та навички для роботи (Eisold, 2004). Дж. Корнер конкретизує, що психоаналітичному фахівцеві слід сформувати знання, техніку роботи та розвинути «психоаналітичну позицію» як готовність шукати та розпізнавати несвідомі елементи (Körner, 2002). Для спроби осмислення конкретних навичок ілюстративними є результати 10-річного «Проєкту оцінки завершення навчання» (“End of Training Evaluation Project”), оприлюднені А. Гінцем (Hinze, 2015). Цей проєкт шукав універсальні навички, яким вчаться психоаналітики в різних навчальних інституціях, і виокремив такі одностайні 5:

- розуміти емоційні потреби пацієнта під час кожного сеансу та емоційну бурю, яка часто виникає;
- цінувати та розуміти значення вільних асоціацій;
- зберігати нейтральну позицію до сторін невротичного конфлікту;
- мислити категоріями перенесення та контрперенесення;
- концептуалізувати у своєму мисленні те, що відбувається з аналізантом і що аналітик робить на сеансі.

Уточнення змісту та цілей психоаналітичної освіти зробило актуальною оцінку самих освітніх програм щодо того, наскільки успішно вони дозволяють кандидатам сформувати зазначені знання та навички. Зокрема, відомою стала критика класичної психоаналітичної підготовки Американською психоаналітичною асоціацією, систематично формульована О. Кернберґом, починаючи з 1986 року й донині (напр., Kernberg, 1996; Kernberg, 2016). Зокрема, автор наголошує на непрозорості багатьох освітніх процесів та на шкоді такої непрозорості для розвитку творчості, автономності та упевненості кандидатів у тому, що вони здатні зробити власний внесок у психоаналітичну теорію та практику. Найбільш дискусійним питанням у різних моделях психоаналітичної освіти стало те, чи варто навчальний аналіз проводити в межах певного психоаналітичного інституту, беручи до уваги неуникні перетини з власним аналітиком, які при цьому виникають, або напругу довкола спроб не перетинатися (Reeder, 2004). Останні опитування свідчать, що психоаналітики наголошують на важливості розділити теоретичний компонент психоаналітичної підготовки та навчальний аналіз (Stefana et al., 2023).

Важливий критичний аналіз шведського досвіду психоаналітичної підготовки виконано І. Шесоді (Szecsödy, 2003). Автор встановив, що літератури з системним аналізом і дослідженнями в галузі психоаналітичної підготовки вкрай мало, тож складається враження, що формат підготовки в основному продиктований традицією, яка містить відбір на різних етапах, а не спирається на докази ефективності навчання. До ключових проблем, встановлених наявними дослідженнями, автор відносить те, що:

1) кандидати та викладачі часто не мають повної картини процесу підготовки у своїх же інститутах чи асоціаціях;

2) кандидати та викладачі згодні, що підсумком стає формування *психоаналітичної ідентичності*, але їм важко сформулювати, що саме її складає;

3) складність проходження процесу підготовки в підсумку дає фахівцю почуття обраності, а психоаналіз переживається як надцінний, тож важливою є глибока залученість у групу, яка цю надцінність поділяє;

4) надмірна зосередженість на психоаналітичній етиці, відданість психоаналізу та культ вдячності інституту служать підтримці ідеалізації психоаналізу та фантазії, що психоаналітики є винятковими людьми.

На противагу розвитку ідентичності, Д. Такет (Tuckett, 2005) вважає, що важливою є прозора оцінка компетентностей, здобутих кандидатом у процесі психоаналітичного навчання, що, у свою чергу, включає чітке розуміння 1) цих компетентностей та 2) способів їх оцінки.

Насамкінець варто згадати й те, чому важливому, на думку дослідників, психоаналітики, на жаль, зазвичай не вчаться в ході основної програми, на відміну від інших психотерапевтів. Так, Д. Боескі наголошує на тому, що програми психоаналітичної підготовки здебільшого оминають питання оцінки доказовості втручань, у той час як іншим підходам більш притаманна увага до цієї теми (Boesky, 2002). Недавнє опитування 62 видатних психоаналітиків сучасності підтвердило поширеність цієї проблеми; лише кілька з них змогли аргументовано відповісти на питання, які психоаналітичні поняття підтвердили свою емпіричну валідність (Stefana et al., 2021), хоча фахова література містить багато публікацій із цієї теми (див. напр., Luborsky & Barrett, 2006). О. Кернберґ також наголосив, що психоаналітичним освітнім програмам бракує серйозного вивчення оцінки ризику суїциду (Kernberg, 2012). Це питання є особливо важливим, враховуючи останні дані про поширеність суїцидальних думок у 11% та самопошкоджень серед 3% пацієнтів психодинамічних психотерапій у Німеччині (Singer et al., 2023). Новік та Новік вважають доречним ширше розповсюдження інтегративної моделі психоаналітичної підготовки, натхненної А. Фройд, за якою готують психоаналітиків для всього життєвого циклу суб’єкта, а не окремо для дорослих чи дітей (Novick, J., & Novick, 2022).

Загалом психоаналітична підготовка залишається актуальним предметом аналізу, рефлексій та досліджень, що впливає також на появу та подальшу оцінку нових моделей і освітніх практик у різних країнах. Із цікавих новинок можна ознайомитися з позитивним досвідом психоаналітичної підготовки, яка проходила спільно з університетами, у Фінляндії (Johansson, 2023).

Виклад основного змісту. Війна в Україні, за моїми враженнями, підкреслила певні сильні та слабкі сторони психоаналітичної підготовки фахівців, які я маю намір описати та прокоментувати. Важливо одразу сказати, що ця стаття зосередиться на українському контексті, хоча й загальносвітова специфіка психоаналітичної освіти варта окремого коментаря. Так, мало хто з нас під час війни не зустрівся з тим, як психоаналітики з різних країн світу часом демонстрували брак знань про психічні процеси поза межами невротичного конфлікту чи критики капіталістичного устрою, нерозуміння психології насильства загалом і психопатичного функціонування зокрема, а також недостатність навичок спілкування з людьми в гострому стресі та травмі. Часом здавалося, що розуміння війни в психоаналізі зупинилось між теорією З. Фройда про нарцисизм малих відмінностей (справедливу критику якої надали багато авторів, напр. Kolstø, 2007) та концепцією М. Кляйн про розщеплення та позиції (Klien, 1960), і все, що можна зробити для українських колег, – це переповідати їх. На контрасті з цим досвідом багато хто з нас у ці тяжкі часи зустрів в іноземних колегах справжнє співчуття, розуміння чи бажання зрозуміти, готовність до спільних дій та втілення важливих проєктів. Втім, це є темою для окремої статті.

Наведені нижче спостереження мають на меті окреслити деякі суб’єктивно сприйняті тенденції та не претендують на об’єктивний опис усіх фахівців та освітніх програм України. Втім, цей матеріал було обговорено на конференції «Етика психоаналітичної терапії під час війни» (м. Київ, 22–23 квітня 2023 року), і частина учасни-

ків підтвердила, що має такі ж чи подібні спостереження.

+1. Передусім, на мій погляд, українські психоаналітичні фахівці масово продемонстрували, що в термінах Ж. Лакана (Lacan, 1975) здатні визнавати свою нестачу, кастрованість (як брак знань, навичок, підтримки) і вміють звертатися до інших по допомогу через неї. Це отримало своє вираження в різний спосіб: нові звернення до супервізорів та в групи підтримки, включаючи не-аналітичні, готовність навчатися іншим методам, які зарекомендували себе як більш короткотривалі й дієві в роботі з актуальною травмою, відкритість опануванню нових форматів роботи, включаючи кризові інтервенції «у полях» чи на телефонній лінії. Припускаю, що це може свідчити і про стійкі результати пройденого навчального аналізу, у якому вдалося опрацювати свою нарцисичну вразливість і відмовитися від фантазій про всемогутність через психоаналіз-який-все-пояснить, про розуміння меж своєї компетентності та повагу до іншого, інакшого, третього (до якого можна звернутися), як наслідок отриманої теоретичної та практичної освіти.

+2. Українські психоаналітичні фахівці здебільшого показали гарні навички самопіклування (self-care) та гнучко використовували їх у час війни. Це важливо, оскільки робота з травмівним досвідом на додачу до власних межових переживань через війну створює ризик вікарної травматизації, пом'якшення чи профілактику якої пов'язують із практикою навичок самопіклування (Flint, 2018). Йдеться як про готовність діяти в інтересах збереження життя та психічного здоров'я себе, своїх близьких та аналізантів, так і про здатність не піддаватися спокусі потягу смерті, активованого хаосом та руйнівною силою війни (Dorozhkin, 2023). Попередній досвід дослідження несвідомих та свідомих явищ і процесів своєї психіки, включаючи потужні садомазохістичні та меланхолійні реакції, у підсумку зробив фахівців доволі уважними до власного психічного життя та готовими до відмови від самодеструктивної поведінки перед лицем реальної загрози. Мені відомо про низку випадків, де самоспостереження за власним психічним здоров'ям у час війни дозволило аналітикам виразніше побачити динамічну гру своїх потягів, попередніх травм і несвідомих фантазій, а також показало резерви вітальності та сили Я протистояти цим процесам. Це, у свою чергу, може підтримувати вимір надії в роботі з іншими.

+3. Психоаналітичні фахівці в час панування *логіки невідкладності та зламу часу,* заданої жахом війни, виявилися здатними зберігати *логіку своєчасності й відкладеної дії,* а також інвестувати в майбутнє. Йдеться про можливість контейнувати нестерпні переживання та термінову вимогу аналізанта на полегшення і, враховуючи множину контекстів певного випадку, попередніх і поточної зустрічей, а також окремого моменту, гнучко приймати рішення про негайне чи відкладене втручання. Такий підхід, що є напрочуд психоаналітичним, оскільки задіює і зустріч аналітика з реальністю «тепер», і мріяння психоаналітика про майбутнє (Ogden, 2010), у якому інтервенція може мати місце колись пізніше, фактично повертає рух часу туди, де час зазнав невдачі. Здатність інвестувати майбутнє на додачу до полегшення травмівних переживань, у свою чергу, підтримує лібідинальність аналітичної пари (Elise, 2019) і стає запрошенням користуватися простором цього контейнера до відновлення власної здатності інвестувати та менталізувати свій досвід (Sharma & Fowler, 2018).

+4. І останнє суттєве. На мій погляд, українські психоаналітичні фахівці переважно показали, що інтерес і допитливість до психічних процесів і явищ, спровокованих війною, вищі за надцінність психоаналізу в його теоретичному та практичному розумінні (Szecsödy, 2003). Йдеться про продемонстровану відкритість до пошуку модифікацій психоаналітичної техніки та сетингу у відповідь на змінені війною страждання та життєві обставини аналізантів, а також про готовність вивчати та практикувати інші методи чи техніки, включаючи згоду на поєднання методів, працюючи в парі чи команді з іншими фахівцями. Прикладом може стати використання технік стабілізації, арт-терапії чи мистецьких об'єктів для терапевтичної медіації в розумінні французьких психоаналітиків (Vives & Vinot, 2014) або одночасне ведення випадку психоаналітичним психотерапевтом та іншим фахівцем, як-от EMDR-терапевтом. Цей досвід може зробити значний внесок у психоаналітичне розуміння терапевтичних процесів під час війни та пов'язаних із ними психологічних явищ, тож потребує подальшого опису й осмислення.

Хочу також окреслити ті моменти, які, за моїм припущенням, можуть вказувати на слабкі місця чи прогалини в поточній психоаналітичній підготовці в Україні, підкреслені практикою в час війни.

-1. Склалося враження, що етика є більш відомою психоаналітичним фахівцям як вимір психоаналітичного методу (тобто як асиметрична позиція, як апеляція до суб'єкта несвідомого, як роль того, хто нібито знає, але не втручається, як особлива конструкція бажання тощо), а не як чіткі, переважно узаконені вимоги до практики в галузі психічного здоров'я в цілком конкретній країні. До зони «сліпих плям», підсвічених війною, увійшли: вимоги до збереження та обов'язку порушення конфіденційності згідно із законодавством України та Етичними кодексами асоціацій; умови необхідності отримання обов'язкової подвійної батьківської згоди на роботу з неповнолітньою дитиною, а також згоди на роботу від самої дитини, якщо їй виповнилося 14 років; місця та форми можливого оприлюднення деперсоналізованого випадку роботи тощо. Другою хвилею питань постали теми легального ведення практики (у тому числі через можливість співпрацювати з фондами та громадськими організаціями), включаючи необхідність офіційного укладання угод із клієнтами, що також має прямий стосунок до етичних питань, адже підтверджує ту цілком реальну частину відповідальності, яку бере на себе фахівець. Для багатьох цей досвід став першим саме в час війни, і ця важлива тенденція може бути слушно використана для доповнення наявних освітніх програм.

-2. Здалося, що підготовка українських фахівців іноді також, подібно до того, як писав І. Шесоді (Szecsödy, 2003), зосереджується на здобутті *ідентичності*, а не професійної *компетентності*. На противагу компетентності, яка має конкретні галузі та межі свого застосування й передбачає звірку власних знань і навичок із наявними робочими завданнями професійної діяльності, ідентичність як уявна конструкція, уявлювана ідентифікація, ніби суб'єкт *є* психоаналітиком (причому психоаналітиком 24/7, а не під час практичного застосування методу в кабінетній роботі, подібно до «Я і є сюрреалізм» словами Сальвадора Далі), може не лише обкрадати самого суб'єкта у свободі свого самовираження в інших ролях, але й шкодити професії в різних сенсах. По-перше, дуже складно вільно критично міркувати про щось, ставити під сумнів, підтверджувати у власний спосіб, шукати нові грані, коли це щось стало частиною ідентичності (коротку психоаналітичну дискусію про виклики до розвитку критичного мислення в кандидатів можна прочитати в San Martino, 2003). По-друге, уявлювана тотожність вимагає постійної підтримки в обидві сторони, і ті аспекти Я, якими воно, скажімо, захищається від натиску внутрішніх і зовнішніх сил, поступово можуть раціоналізуватися в термінах певної психоаналітичної теорії як притаманні професійній ролі. У час війни, коли кожен зіткнувся з особливо сильною бурею відгуку власного несвідомого, «звична» ідентичність фахівців також потребувала або визнання свого зламу та скорботи, або зусиль зі збереження уявної тотожності. У деяких випадках власні реакції на стрес і травму не визнавалися як особисті психічні процеси, а маскувалися під «психоаналітичну позицію». Наприклад, особистий паралізуючий

страх через вторгнення та потенційне швидке захоплення територій ворогом (страх, на який кожен має право) маніфестувався як теоретично підкріплене наполягання на збереженні психоаналітичної нейтральності навіть по відношенню до війни, адресоване також і іншим психоаналітикам (адже ворог спитає за кожне сказане слово). Інший приклад: особистий страх, гнів і реакція бою у відповідь на стрес війни була раціонально переформульована як професійний психоаналітичний обов'язок боротися за правду, що виражалося в спонуканні колег довести, що вони достатньо патріотично реагують на вторгнення. Слідом за Р. Віле (Wille, 2017) я припускаю, що існують такі форми професійної психоаналітичної ідентичності, які зберігають психоаналіз як інтерналізований достатньо хороший і депресивний об'єкт, а не екстатично ідеалізований чи переслідуваний. Тоді така інтерналізація навряд чи завдасть шкоди фахівцю, компетентному мати справу зі спостереженням та осмисленням свого несвідомого, його виваженим використанням на службі професії у визнаних межах, і тільки підтримає необхідний рівень оптимізму й надії в роботі. Проте, мій поточний досвід підкреслює більш важливу роль звільнення від уявних ідентифікацій як одну з вагомих цілей психоаналітичного процесу, підкреслену Ж. Лаканом (Lacan, 2011). Користуючись моделлю переходу до дорослості через турнікет підлітковості (Lesourd, 2012), можна сказати, що в аспекті психоаналітичної підготовки йдеться про перехід від опрацювання питань Первинного Едипу (фалос у «батька», і все, на що залишається сподіватися, – це правдивість едипальної обіцянки: я маю ідентифікуватися з ним, і за це я, коли виросту, теж буду, зможу, стану <психоаналітиком>) – через підлітковий бунт Вторинного Едипу (фалос не в «батька», а в інших, тож тепер я ідентифікуюся з ними, значно кращими за «батька», <супервізорами, авторами, іншими аналітиками, не-аналітиками>) – до дорослого визнання, що ніхто *не є* психоаналітиком насправді (не володіє цим фалосом, як і сам З. Фройд, див. Lynn & Vaillant, 1998), проте є багато фахівців, чиї ідеї варті уваги, є метод, який довів свою дієвість, і такий стан речей не заважає виконувати цю роботу достатньо добре.

-3. Схоже, що принаймні іноді в ході психоаналітичної підготовки імпліцитно пропагується неемпатійність і зверхність, зокрема відносно інших підходів у психологічній та психотерапевтичній роботі. Так, у час війни багато психоаналітичних фахівців повідомляли про те, що почали виражати більше співчуття, емоційного відгуку та підтримки своїм аналізантам, а також іноді використовували інші методи (техніки стабілізації, першу психологічну допомогу, арт-терапевтичні прийоми), через що почували сором і провину, адже нібито зраджували психоаналітичному стандарту. Колеги згадують, що в освітньому процесі час від часу наводяться приклади з життя видатних психоаналітиків минулого, які ідеалізують емоційну непроникність та відданість певній психоаналітичній ідеї на противагу побудові та підтримці сталих довірчих стосунків. Наприклад, некритично переповідаються історії про те, як Ж. Лакан знецінив свого аналізанта після 10-річної роботи з ним, іронізуючи «А хіба Ви проходите в мене аналіз?», чи як дозволяв собі доволі принизливі коментарі стосовно представників его-психології. Або ж згадується, як Ф. Дольто відмовилася вчити колегу, бо він необачно сказав, що хоче вивчати «дитячий психоаналіз», а не «психоаналіз дитини» чи «психоаналіз юного суб'єкта». Фактично вона вдала, що не розуміє його запиту на навчання, відповівши, що «не існує ніякого дитячого психоаналізу». Із певної теми часом наводяться лише вибіркові цитати З. Фройда, які виглядають безапеляційно в той час, як ігнорується його подальша зміна думки чи поліфонія думок, скажімо в питанні психоаналізу як терапії та як частини психології. Багато подібних за емоційним наповненням історій, які часто втрачають авторство й перетворюються на анонімні анекдоти, описуючи, як хтось когось вигнав з аналізу або навчання чи різко підвищив вартість роботи, задають особливий відтінок того, як виглядає пропонований психоаналітичний ідеал для кандидата. Такі історії з натиском, що аналітик працює «без страху і жалості» (вислів, який приписують Ж. Лакану), можуть мати наслідком речі, яких, я певна, ніхто свідомо не прагнув: 1) запрошують на навчання і в саму професію осіб із певним психологічним профілем (як-от, зі злоякісними формами опрацювання свого нарцисичного дефіциту чи пригніченим садизмом); 2) навчають психоаналітичних фахівців маніпуляції замість аргументованої дискусії; 3) транслюють сором тим численним емпатійним і чуйним колегам, які працюють з більшою повагою та співчуттям і, звісно, не менш ефективно. Подібне сум'яття переживали й деякі фахівці, які відчули під час війни, що психоаналізу недостатньо, і почали вивчати та застосовувати інші психологічні чи психотерапевтичні методи. Якщо в психоаналітичній програмі невпинно говорять про «золото психоаналізу», «мідь психоаналітичної психотерапії» та мало не «пил» інших підходів, на моє переконання, йдеться не лише про неетичну експлуатацію нарцисичних потреб своїх кандидатів, але й просто про невідповідність реальності.

У якості **висновку** до представленого матеріалу хочу запропонувати кілька позицій, які можуть бути у фокусі уваги щодо психоаналітичної підготовки в Україні. Як нещодавно підкреслила Н. МакВільямс, для сьогодення та майбутнього психоаналізу важливим є переформулювання його визначення З. Фройдом таким чином, щоб підкреслити три аспекти: психоаналіз є видом терапії, базою знань та *етикою* (McWilliams, 2020). Розвиваючи цю думку, пропоную уточнити, про які саме аспекти етики йдеться, на додачу до тих, які, на мій погляд, уже достатньо добре реалізовані.

1. *Етика цілей психоаналітичної освіти*. Передусім я переконана, що психоаналітична підготовка має працювати на розвиток компетенцій, а не ідентичності. У формуванні професійних компетенцій важливим є сприяння у вивченні всіх наявних теорій, підходів, концепцій, шкіл, у тому числі конкуруючих, які роблять свій помічний внесок у безпосередню практичну та дослідну психоаналітичну роботу, *як рівноцінних*, що відображує останні тенденції і в міжнародному психоаналітичному поступі (Stefana et al., 2021). Я припускаю, що помічним може бути поставити питання про те, кого навчає психоаналітична освітня програма: істориків психоаналізу, затятих прихильників З. Фройда або інших психоаналітиків, чи автономного упевненого фахівця, компетентного провести необхідну діагностичну оцінку, спланувати та вести певний випадок, а також концептуалізувати його в достатніх для розуміння колегами поняттях, включно з правом на пропозицію нової термінології.

2. *Етика наукової дискусії*. Монолітно складена психоаналітична програма, покликана висвітлити несуперечливі концепції певної психоаналітичної школи та лише побіжно познайомити з її опонентами, практично не залишає простору для розвитку дискусії та навичок наукового дискутування. Важливим є створення умов та простору для етичного обговорення різних питань теорії та практики, з опорою на докази, практичне застосування та обмеження певних теоретичних моделей, а не з апелюванням до традиції чи зверхнього знецінення. Важливою є повага до колег, які практикують інші підходи, моделі, методи, у їхній спробі осмислити та передати іншим своє бачення щодо свідомих і несвідомих психічних явищ та роботи з ними. Одним із можливих організаційних вирішень такого завдання могло б стати заохочення кандидатів до участі в освітніх заходах інших психоаналітичних інститутів та спільнот із визнанням цих годин як складових загальної підготовки.

3. *Етика психоаналітичної практики*. На перший погляд, цей пункт може здатися самоочевидним психоаналітичному фахівцеві, адже етичні питання щодо практичної роботи, як правило, посідають провідне місце в ході психоаналітичної підготовки. Більше того, значне поширення отримав погляд, що психоаналіз і є етикою (Lacan, 2014; Orange, 2015). Втім, важливо мати на увазі, що це не має бути етика-в-собі чи, як сказав С. Бенвенуто, «на Місяці» (Benvenuto, 2022), відірвана від реального контексту практики, зокрема правового. На моє переконання, важливою є трансляція ієрархії етичних настанов, на які слід звертати увагу практику, щоб полегшити вибір дій у ситуації етичної дилеми. У порядку від найголовнішого до другорядного сюди входять: 1) правила країни та міжнародні домовленості про етику (Конституція, закони та нормативно-правові акти до них, Міжнародна декларація прав людини, Гельсінська декларація); 2) правила професії (закони, спеціальні постанови й регламенти, етичні кодекси професійних асоціацій); і лише наостанок – 3) правила методу (етичні кодекси практиків методу). Важливим є забезпечення вивчення всіх трьох, а не лише останнього, компонентів етики практичної роботи в ході психоаналітичної підготовки з визнанням верховенства законодавства України, що може потребувати також залучення правознавців до освітнього процесу. Адже освітня програма, згідно з якою кандидатів знайомлять із психоаналітичною етикою (як етикою методу), без знань чинного законодавства чи навіть всупереч чинному законодавству створює цілком реальну ризикову ситуацію для всіх учасників. Для фахівців, у свою чергу, недостатня обізнаність у питанні законодавчого регулювання діяльності обертається кількома труднощами. По-перше, вони можуть зіштовхуватися з етичними дилемами в питаннях, для яких уже розроблене регулювання на рівні законів чи інших офіційних документів (як-от у питанні про те, що входить до конфіденційної інформації, розголошення якої передбачає адміністративну відповідальність, а що забезпечене конфіденційністю як аспектом лікарської таємниці чи етичним принципом психологічної або суто психоаналітичної діяльності). По-друге, вони можуть не помічати інших ситуацій, де мала би місце етична дилема, але вона не виникла через необізнаність у наявності певної вимоги (дуже часто йдеться про згоду на участь у дослідженні чи згоду на публікацію випадку в статті або книзі). І по-третє, у фахівців тоді немає можливості виявити розбіжності та суперечності між перерахованими етичними компонентами та ініціювати чи взяти участь у їх вирішенні.

У прикладному сенсі вважаю важливим готувати психоаналітичного фахівця також і до коректного оформлення та ведення легальної приватної практики, включаючи необхідну для цього документацію (як-от угоди про надання послуг, які враховують психоаналітичну специфіку), сплату податків, коректне використання реклами, а також розуміння етичних та неетичних форм співпраці з третьою стороною (посередниками, фондами, корпоративними замовниками тощо).

Список літератури:

Bagan, K. (2023). Loneliness in times of war. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 401–406. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2209610

Benvenuto, S. (2022). Psychoanalysis in the War. A debate with Russian colleagues. *European Journal of Psychoanalysis*. Issue ‘Lights Ablaze from Ukraine and Russia’. https://www.journal-psychoanalysis.eu/article s/psychoanalysis-in-the-war-a-debate-with-russian-colleagues/

Boesky, D. (2002). Why don’t our institutes teach the methodology of clinical psychoanalytic evidence? *The Psychoanalytic Quarterly*, *71*(3), 445–475. https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2002.tb00521.x

Busch, F. (2020). *Dear Candidate: Analysts from around the World Offer Personal Reflections on Psychoanalytic Training, Education, and the Profession*. Routledge.

Danylevska, K. & Haber, D. (2023). Interview with Kateryna Danylevska by Darren Haber: Speaking through the sirens. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 407–411. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2202084

Dorozhkin, V. (2023). Therapeutic Relationships in Wartime Ukraine. *Psychoanalytic Psychology*, *40*(4). http://doi.org/10.1037/pap0000482

Eisold, K. (2004). Psychoanalytic training: the “faculty system”. *Psychoanalytic Inquiry*, *24*(1), 51–70.

Elise, D. (2019). *Creativity and the erotic dimensions of the analytic field*. Routledge.

Esse-Chukanova, A., & Haber, D. (2023). A dialogue with Alyona Esse-Chukanova: “We have to continue”. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 339–344. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2202082

Fedorets, O. (2023). Counseling on the front line: Insights from a Ukrainian doctor. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 345–351. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2209129

Filts, O. & Haber, D. (2023). Discussion with Oleksandr Filts: Trauma, digression, and detoxification. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 427–436. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2203027

Flint, S.M. (2018). Preventing vicarious trauma in counselors through the implementation of self-care practices. *Alabama Counseling Association Journal*, *42*(1), 111–127.

François Poncet, C.M. (2009). The French model of psychoanalytic training: Ethical conflicts. *The International Journal of Psychoanalysis*, *90*(6), 1419–1433.

Frankova, I., Vermetten, E., Shalev, A.Y., Sijbrandij, M., Holmes, E.A., Ursano, R., Zohar, J. (2022). Digital psychological first aid for Ukraine. *The Lancet Psychiatry*. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(22)00147-X

Hinze, E. (2015). What do we learn in psychoanalytic training? *The International Journal of Psychoanalysis*, *96*(3), 755–771.

Ilyukhina, A. (2023). Siblings in wartime treatment: A Ukrainian perspective. *Psychoanalysis, Self and Context*, 18(3), 412–415. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2209612

Johansson, J. (2023, July). Does it still taste like psychoanalysis? Experiences of collaborating with universities in psychoanalytic training. *International Forum of Psychoanalysis*, 1–8. Routledge.

Kechur, R., & Haber, D. (2023). An exchange with Roman Kechur: Preserving thinking during wartime. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 364–378. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2203028

Kernberg, O.F. (1996). Thirty methods to destroy the creativity of psychoanalytic candidates. *The International Journal of Psycho-Analysis*, *77*(5), 1031.

Kernberg, O.F. (2012). Suicide prevention for psychoanalytic institutes and societies. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, *60*(4), 707–719. https://doi.org/10.1177/0003065112449861

Kernberg, O.F. (2016). *Psychoanalytic education at the crossroads: Reformation, change and the future of psychoanalytic training*. Routledge.

Klein, M. (1960). A note on depression in the schizophrenic. *The International Journal of Psycho-Analysis*, *41*, 509.

Klymchuk, V., Vysotska, K., & Gorbunova, V.V. (2022). Decentralisation and community stakeholders' engagement for better mental health services development in the conflict-affected regions of Ukraine, *Journal of Public Mental Health*, *21*(4), 288–302. https://doi.org/10.1108/JPMH-06-2022-0054

Kolstø, P. (2007). The 'Narcissism of Minor Differences' - Theory. Can It Explain Ethnic Conflict? *Filozofija i društvo*, 33, 153–173.

Körner, J. (2002). The didactics of psychoanalytic education. *The International Journal of Psychoanalysis*, *83*(6), 1395–1405.

Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: a first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*, *14*, 1190465. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1190465

Lacan, J. (1975). La troisième. *Lettres de l'École freudienne*, 16, 177–203.

Lacan, J. (2011). *The seminar of Jacques Lacan: Book IX: Identification*, 1961–1962.

Lacan, J. (2013). *The ethics of psychoanalysis 1959-1960: The seminar of Jacques Lacan*. Routledge.

Lashko, O. (2023). View from Ukraine: Bearing witness under assault. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 352–354. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2203718

Lazos, G. (2023). Transformation of psychotherapeutic relationships during the war. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 382–387. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2203158

Lesourd, S. (2012). Une grande personne n'est pas un adulte. *La lettre de l'enfance et de l'adolescence*, 2, 139–144.

Luborsky, L., & Barrett, M.S. (2006). The history and empirical status of key psychoanalytic concepts. *Annual Review of Clinical Psychology*, *2*, 1–19. https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.2.022305.095328

Lushyn, P. (2023). Constructing the future during wartime adversity: Exile notes of a Ukrainian Psychologist. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 437–443. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2209139

Lynn, D.J., & Vaillant, G.E. (1998). Anonymity, neutrality, and confidentiality in the actual methods of Sigmund Freud: A review of 43 cases, 1907–1939. *American Journal of Psychiatry*, *155*(2), 163–171.

Matiashova, L., Tsagkaris, C., Essar, M.Y., Romash, I.B. & Vus, V.I. (2022). Achilles in Ukraine: Concerns and priorities over the long-term implications of trauma. *The International Journal of Health Planning and Management*, *37*(6), 3369–3371. https://doi.org/10.1002/hpm.3562

McWilliams, N. (2020). The future of psychoanalysis: Preserving Jeremy Safran's integrative vision. *Psychoanalytic Psychology*, *37*(2), 98–107. https://doi.org/10.1037/pap0000275

Mirza, O., & Romanov, I. (2022). Letter from the Ukrainian Psychoanalytic Society. *The International Journal of Psychoanalysis*, *103*(3), 427–430. https://doi.org/10.1080/00207578.2022.2066275

Nalyvaiko, N. (2023). Borders and Psychoanalysis in a Time of War. *Psychoanalytic Psychology*, *40*(4). http://doi.org/10.1037/pap0000485

Novick, J., & Novick, K.K. (2022). Training life-cycle psychoanalysts: Integrated psychoanalytic education. *The Psychoanalytic Study of the Child*, *75*(1), 343–351. https://doi.org/10.1080/00797308.2021.2006555

Ogden, T.H. (2010). On three forms of thinking: Magical thinking, dream thinking, and transformative thinking. *The Psychoanalytic Quarterly*, *79*(2), 317–347. https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2010.tb00450.x

Orange, D.M. (2015). *Nourishing the inner life of clinicians and humanitarians: The ethical turn in psychoanalysis*. Routledge.

Ostashova, K. (2023). Letter from Lviv: Symbolic thinking in the face of tragedy. *Psychoanalysis, Self and Context*, *18*(3), 379–381. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2205783

Palii, V., Velykodna, M., Pereira, M., McElvaney, R., Bernard, S., Klymchuk, V. …, Gómez-Maquet, Y. (2023). The experience of launching a psychological hotline across 21 countries to support Ukrainians in wartime. *Mental Health and Social Inclusion*, *27*. https://doi.org/10.1108/MHSI-04-2023-0040

Pavlovska, O. (2023). Psychoanalytic Work with Losses During the War: The Ukrainian Experience. *Psychoanalytic Psychology*, *40*(4). http://doi.org/10.1037/pap0000479

Pinchuk, I., Goto, R., Pimenova, N., Kolodezhny, O., Guerrero, A., and Skokauskas, N. (2022). "Mental health of helpline staff in Ukraine during the 2022 Russian invasion". *European Psychiatry*, *65*(1), E45. https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.2306

Ramachandran A., Makhashvili N., Javakhishvili J., Karachevskyy A., Kharchenko N., Shpiker M., Ezard N., Fuhr D.C., Roberts B. (2019). Alcohol use among conflict-affected persons in Ukraine: Risk factors, coping and access to mental health services. *European Journal of Public Health*, *29*(6), 1141–1146. https://doi.org/10.1093/eurpub/ckz117

Reeder, J. (2004). *Hate and Love in Pyschoanalytical Institutions*. Other Press, LLC.

Romanov, I. (2023). The war inside: Unconscious experience of war in a patient and an analyst. *KnotGarden*, 2, 67–85.

Rudenko, R. (2023). Traveling through the worlds: new challenges in therapy with children, adolescents and their families during the war. *Psychoanalytic Psychology*, *40*(4). http://doi.org/10.1037/pap0000481

San Martino, M. (2003). Problems in psychoanalytic education. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, *51*(1), 301–309.

Singer, S. Sievers, L., Scholz, I., Taylor, K., Blanck, J. & Maier, L. (2023). Who seeks psychodynamic psychotherapy in community-based practices? Patient characteristics examined in a large sample of applications for reimbursement of psychotherapy in Germany, *Psychodynamic Practice*, *29*(2), 117–135. DOI: https://doi.org/10.1080/14753634.2023.2182702

Schachter, J. (2018). Free association: From Freud to current use – the effects of training analysis on the use of free association. *Psychoanalytic Inquiry*, *38*(6), 457–467.

Sharma, S., & Fowler, J.C. (2018). Restoring hope for the future: Mentalization-based therapy in the treatment of a suicidal adolescent. *The Psychoanalytic Study of the Child*, *71*(1), 55–75.

Solano, P., Vargiu, M., & Zaitseva, K. (2023). Voices from the war: Some notes on the emotional experience of the war in Ukraine told by two Ukrainian psychoanalysts. *International Forum of Psychoanalysis*, 1–6. Routledge.

Stefana, A., Celentani, B., Dimitrijevic, A., Migone, P., & Albasi, C. (2021). Where is psychoanalysis today? Sixty-two psychoanalysts share their subjective perspectives on the state of the art of psychoanalysis: A qualitative thematic analysis. *International Forum of Psychoanalysis*, *30*(4), 234–246. https://doi.org/10.1080/0803706X.2021.1991594

Symulyk, V., & Haber, D. (2023). Feeling human again: An exchange between Viktoria Symulyk and Darren Haber. *Psychoanalysis, Self and Context*, 18(3), 388–400. https://doi.org/10.1080/24720038.2023.2205785

Szecsödy, I. (2003). To become or be made a psychoanalyst. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, *26*(2), 141–150.

Thomä, H. (2013). Training analysis and psychoanalytic education: Proposals for reform. *The Annual of Psychoanalysis*, *21*, 3–75. Routledge.

Tuckett, D. (2005). Does anything go? Towards a framework for the more transparent assessment of psychoanalytic competence. *The International Journal of Psychoanalysis*, *86*(1), 31–49.

Velykodna, M., Dorozhkin, V., Nalyvaiko, N., Yevlanova, E. & Lunov, V. (2022). Life and death of psychoanalytic societies – Lessons from history and new prospects for unions: Conference Report, Kyiv, Ukraine. *Psychodynamic Practice*, *3*. http://doi.org/10.1080/14753634.2022.2064351

Velykodna, M. (2023). A Psychoanalyst's Experience of Working in Wartime: On Choosing Between Bad Options. *Psychoanalytic Psychology*, *40*(4). http://doi.org/10.1037/pap0000480

Vives, J.M., & Vinot, F. (2014). *Les médiations thérapeutiques par l'art: Le Réel en jeu*. Eres.

Wille, R.S.G. (2008). Psychoanalytic Identity: Psychoanalysis as an Internal Object. *The Psychoanalytic Quarterly*, *77*(4), 1193–1229. DOI: 10.1002/j.2167-4086.2008.tb00380.x

Yevlanova, E. (2023). Professional Supervision as Therapists' Self-Care during Wartime. *Psychoanalytic Psychology*, *30*(4). http://doi.org/10.1037/pap0000486

Zaitseva, K. (2023). The war in Ukraine. The suffering and the losses, the hope and the struggle for freedom. In Leo, G. (Ed.) *Why War In Ukraine and Europe? Psychoanalysis, Trauma and Resiliency*, 121–134. Frenis Zero publishing house.

Анотація. Статтю присвячено обговоренню спостережених викликів до психоаналітичної підготовки фахівців під час війни росії проти України та пропозиції поточних і сталих шляхів відповіді на них.

Спершу авторкою було зроблено короткий теоретичний огляд цілей і завдань класичної та сучасної психоаналітичної освіти, а також проаналізовано її вразливі місця та прогалини, наведені у фаховій психоаналітичній літературі. На підставі власних спостережень у час війни росії проти України авторкою наведено 4 сильні та 3 слабкі позиції, які ймовірно є похідними психоаналітичної підготовки. До позитивних аспектів, які посилили практику психоаналітичних фахівців в умовах воєнного вторгнення, авторка відносить: 1) здатність фахівців визначати нестачу знань, навичок, сил і звертатися по допомогу; 2) сформовані навички самопіклування як попередження розвитку вікарної травми; 3) здатність підтримувати логіку своєчасності та відкладеної дії, а також інвестувати в майбутнє, на противагу логіці невідкладності та зламу часу, заданої жахом війни; 4) інтерес і допитливість щодо психічних процесів, спровокованих війною, виявились вагомішими за «відданість» психоаналізу. Серед слабких моментів, які можуть стосуватися психоаналітичної підготовки, було зазначено: 1) прогалини в знаннях етичних вимог країни та професії, зокрема щодо провадження легальної практики; 2) тяжіння до формування професійної ідентичності замість професійної компетентності; 3) імпліцитне пропагування неемпатійності та зверхності.

За підсумками здійсненого обговорення та аналізу спостережених викликів до психоаналітичної підготовки фахівців авторка запропонувала 3 аспекти, які можуть бути у фокусі уваги для подальшого покращення: 1) етика цілей психоаналітичної освіти; 2) етика наукової дискусії; 3) етика психоаналітичної практики.

Ключові слова: війна, психоаналітична освіта, психоаналітична підготовка, російське вторгнення, Україна.

Abstract. The article discusses the observed challenges to the psychoanalytic training of specialists during Russia's war against Ukraine and the proposal of current and permanent ways to respond to them.

First, the author made a brief theoretical overview of the goals and objectives of classical and modern psychoanalytic education and analyzed its vulnerabilities and disadvantages described in professional psychoanalytic literature. Based on her own observations during the war between Russia and Ukraine, the author discusses four strong and three weak positions, which are considered the consequences of psychoanalytic training. To the positive aspects that strengthened the practice of psychoanalytic specialists in the conditions of military invasion, the author attributes 1) the ability of specialists to determine the lack of knowledge, skills, and strength and to ask for help; 2) formed self-care skills as prevention or mitigating of the development of vicarious trauma; 3) the ability to maintain the logic of timeliness and delayed action, as well as to invest in the future, as opposed to the logic of urgency and the breaking of time, given by the horror of war; 4) interest and curiosity about the mental processes provoked by the war turned out to be more important than the "devotion" to psychoanalysis. Among the weak points that sometimes occur in psychoanalytic training programs, she noted: 1) gaps in knowledge of the ethical requirements of the country and the profession, in particular regarding the conduct of legal practice; 2) a tendency to form a professional identity instead of professional competence; 3) implicit promotion of lack of empathy and arrogance.

Based on the results of the discussion and analysis of the observed challenges to the psychoanalytic training of specialists, the author proposed three aspects that can be the focus of attention for further improvement: 1) ethics of the goals of psychoanalytic education; 2) ethics of scientific discussion; 3) ethics of psychoanalytic practice.

Key words: psychoanalytic education, psychoanalytic training, Russian invasion, Ukraine, war.

УДК 159.964.21
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-9

НАРИС ПСИХОАНАЛІЗУ. ЧАСТИНА 1. ПРИРОДА ПСИХІЧНОГО

Зиґмунд Фройд

AN OUTLINE OF PSYCHOANALYSIS. PART 1. THE NATURE OF PSYCHE

Sigmund Freud

Переклав з німецької – Єгор Буцикін

Розділ 1. Психічний апарат

Психоаналіз спирається на засадниче припущення, яке належить обговорювати філософам, але обґрунтування полягає у результатах. Про те, що ми називаємо психікою (або нашим душевним життям), нам відомо дві речі. По-перше, це її тілесний орган і подієва сцена – мозок (чи нервова система). По-друге, акти свідомості, які дані безпосередньо і які неможливо пояснити за допомогою опису. Усе, що посередині, нам невідоме, і між цими двома прикінцевими точками нашого знання немає прямого зв'язку. Якби ж він був, то щонайбільше забезпечив би точну локалізацію процесів свідомості, але не їхнє розуміння.

Обидві наші гіпотези рушатимуть із цих кінців або початків нашого знання. Перша стосується локалізації. Ми припускаємо, що психічне життя є функцією певного апарату, і приписуємо йому просторову протяжність та структуру, складену з кількох частин, яку ми, отже, уявляємо собі як телескоп, мікроскоп тощо. Попри деякі вже наявні спроби, справді послідовне опрацювання такого уявлення є новим для науки.

Наше розуміння психічного апарату ми дістали шляхом вивчення індивідуального розвитку людської істоти. Найдавнішу з-поміж психічних провінцій чи інстанцій ми називаємо *Воно*. Його змістом є все, що успадковується (наявне від народження та конституційно закріплене). Передусім це потяги[1] (Triebe): їхнім джерелом є тілесна організація, і вони надибують тут [у Воно] свій перший психічний вираз у невідомих нам формах[2].

Під впливом реального зовнішнього світу довкола нас одна з-поміж частин Воно зазнала особливого розвитку. З того, що відпочатково було кортикальною верствою, обладнаною органами сприймання стимулів (Reizaufnahme) і засобами захисту від подразників (Reizschutz), постала особлива організація, яка відтепер є посередником між Воно та зовнішнім світом. Цю ділянку психічного життя ми називаємо *Я*.

Засадничі особливості Я. Завдяки наперед установленому зв'язку між чуттєвим сприйманням і м'язовою дією Я контролює довільні рухи. Виконує завдання із самозбереження: з одного боку, розпізнає зовнішні стимули, накопичує досвід про них (у пам'яті), уникає надто сильних подразників (утікаючи), дає собі раду з помірними стимулами (пристосовуючись) і врешті навчається цілеспрямовано змінювати зовнішній світ собі на користь (активність). З другого боку, всупереч Воно Я панує над вимогами потягів, постановляє, чи варто їх задовольнити, чи відкласти задоволення до сприятливішого часу й умов у зовнішньому світі, або ж цілком пригнічує (unterdrückt[3]) їхнє збудження. У своїй діяльності Я керується або вже наявним у ньому самому стимульним напруженням, або ж таким, що привнесене ззовні. Його підвищення [напруження] зазвичай відчувається як *невтіха* (Unlust), а пониження – як *втіха* (Lust). Імовірно, як втіху чи невтіху ми відчуваємо не абсолютну висоту стимульного напруження, а щось у ритмі її переміни. Я прагне втіхи й уникає невтіхи. На очікуване, передбачуване зростання невтіхи відповідає *сигнал тривоги* (Angstsignal), а його причину – байдуже, внутрішню чи зовнішню – ми називаємо *небезпекою*. Час від часу Я втрачає зв'язок із зовнішнім світом і переходить у стан сну, у якому значною мірою змінює свою організацію. Зваживши на стан сну, можна зробити висновок, що ця організація полягає на особливому розподілі психічної енергії.

Як осад тривалого періоду дитинства, коли життя майбутньої людини залежить від батьків, у її Я виникає особлива інстанція, яка цей батьківський вплив зберігає. Вона дістала назву *Над-Я*. Тією мірою, якою Над-Я відокремлюється від Я чи йому протиставляється, це є третя сила, що її тепер Я має враховувати.

Дія Я є правильною, якщо вона водночас відповідає на запити Воно, Над-Я та реальності, тобто знає, як узгодити їхні вимоги між собою. Зрозуміти подробиці наявного зв'язку між Я і Над-Я можна, звернувшись до стосунків між дитиною та її батьками. Звісно, дія цього батьківського впливу залежить не лише від характеру особистості конкретних батьків, а й від впливу родинних, расових та народних традицій, а також від вимог відповідного соціального середовища, що вони його представляють. Так само й Над-Я під час свого індивідуального розвитку поглинає здобутки послідовників і персон – замінників (Ersatzpersonen) батьків, наприклад педагогів чи громадських взірців для наслідування суспільних ідеалів. Попри всі фундаментальні відмінності, Воно і Над-Я мають одну спільність – вони обоє репрезентують впливи минулого. Воно – спадкові, а Над-Я – по суті, запозичені в інших, тоді як Я переважно представлене самопережитим (selbst Erlebte), тобто його визначають випадкові й актуальні події.

Ця загальна схема психічного апарату також застосовна до вищих тварин, психічно схожих на людину. Над-Я слід припускати всюди, де, так само як у людини, спостерігається тривалий період дитячої залежності. Обов'язково ж маємо припускати наявність Я і Воно. Психологія тварин досі не підступилася до цікавого питання, яке тут постає.

Розділ 2. Вчення про потяги

Могутність (Macht) Воно виражає справжній життєвий намір індивіда, що полягає у вдоволенні пов'язаних з ним потреб. Намір зберігати життя й захищатися від небезпек за допомогою тривоги приписувати Воно не випадає. Це завдання Я, яке також має відшукати найсприятливіший

[1] Тут і далі я перекладатиму німецьке слово Trieb, а також усі похідні форми українським словом «потяг». Це зумовлено тим, що в українських перекладах психологічної та психоаналітичної літератури переміг саме цей варіант. Утім, такий переклад спричиняється до труднощів розуміння, особливо в психоаналізі. Аж надто стосовно інтерпретації засадничих понять так званої пізньої психоаналітичної теорії, що її почасти стосується і ця книжка. Річ у тому, що німецький іменник Trieb походить від дієслова treiben (гнати), тож, на мою думку, це слово варто перекладати українським словом «гін», позаяк такий переклад адекватніше відображає Фройдові ідеї. Яскравим прикладом цього слугує Фройдове Todestriebe і два ймовірні його переклади – «потяги смерті» й «гони смерті». У першому разі йдеться про те, що ніби нас щось тягне до смерті, а в другому, навпаки, сама смерть є гоном до стану цілковитого спокою. – Прим. пер.

[2] Ця найдавніша частина психічного апарату є найважливішою впродовж усього життя. Саме вона була першим предметом дослідницької роботи психоаналітиків.

[3] Це слово має поняттєві ознаки у вченні Фройда й здебільшого стосується активної та свідомої діяльності нашого Я проти цілком несвідомої активності Воно, що її Фройд здебільшого позначає словом Verdrängung (витискання).

і найбезпечніший спосіб задоволення, беручи до уваги зовнішній світ. Над-Я може накидати нові потреби, але його головний здобуток – обмеження задоволення.

Сили (Kräfte), що, як ми припускаємо, стоять за напруженням потреб у Воно, ми називаємо *потягами*. Вони репрезентують тілесні вимоги до душевного життя. Попри те що це остання причина всякої активності, їхня природа – консервативна. Щойно істота втрачає будь-який досягнений стан, у неї виникає прагнення відновити його. Можна, звісно, виокремити незліченну кількість потягів, і за звичайної практики так, власне, і робиться. Для нас важить лише одне: чи не можна все це багатоманіття звести до кількох засадничих потягів (Grundtriebe). Ми виявили, що потяги можуть змінювати свою мету (шляхом зміщення), а також замінювати один одного (передаючи енергію одного потягу іншому). Останній процес досі недостатньо зрозумілий. Після тривалих вагань ми ухвалили рішення визнати лише два засадничі потяги – *ерос* і *деструктивний потяг*. Суперечності між потягами самозбереження і збереження виду, так само як диспозиція любові до себе (Ichliebe) та об'єктної любові (Objektliebe), однаково підпадають під визначення еросу. Мета першого – створювати всякчас більші одиниці, у такий спосіб їх зберігаючи, тобто формувати зв'язок. Мета другого, навпаки, – розчиняти сполуки, руйнуючи речі. Можна сказати, що прикінцева мета деструктивного потягу – перевести живе в неорганічний стан. Тому ми також називаємо його *потягом смерті*. Якщо припустити, що живе виникло пізніше за неживе, а також із нього постало, то потяг смерті узгоджується із запропонованою формулою – що цей потяг спонукає повернутися до попереднього стану. До еросу (чи потягу любові) така формула незастосовна, адже це передбачало б, що жива субстанція колись була одиницею, невдовзі розірваною і такою, що прагне відновити втрачену цілісність[4].

Під час біологічного функціонування обидва засадничі потяги працюють один проти одного чи в комбінації. Тож акт харчування є руйнуванням об'єкту з прикінцевою метою інкорпорації (Einverleibung), а статевий акт – агресією з наміром утворити найтіснішу злуку. Ця співдія та протиборство обох засадничих потягів формує все розмаїття життєвих явищ. Наша аналогія з двома засадничими потягами, поза цариною живого, поширюється на пару протилежностей – притягування (Anziehung) і відштовхування (Abstoßung), які переважають у неорганічному світі[5].

Найвідчутніші наслідки мають зміни у відношенні змішуваних потягів. Сильна домішка сексуальної агресії перетворює коханця на вбивцю через хіть, а виразне послаблення агресивних чинників – на несміливця чи імпотента.

Не може бути й мови про зведення засадничих потягів до однієї з душевних провінцій. Вони мусять траплятися геть усюди. А початковий стан ми уявляємо так, що вся вільна (verfügbare) енергія еросу, яку ми відтепер називатимемо *лібідо*, наявна в недиференційованому Я-Воно й водночас нейтралізує наявні деструктивні тенденції. Для енергії деструктивних потягів нам бракує терміна аналогічного лібідо. Пізніше нам буде відносно легко відстежити долю лібідо, а з деструктивним потягом куди складніше.

Цей потяг лишається німим, поки він діє всередині як потяг смерті, і привертає нашу увагу лише тоді, коли проявляється зовні як деструктивний потяг. Така закономірність важлива для збереження індивіда. Цій меті також слугує м'язова система. З постанням Над-Я значна кількість агресивних потягів закріплюється всередині Я і чинить там саморуйнівні впливи. Це одна з гігієнічних небезпек на шляху культурного розвитку людини. Стримування агресії загалом нездорове й має хвороботворну дію. Перехід від агресії, якій запобігли, до саморуйнування через обернення агресії проти самої особи часто демонструє особа в пориві гніву, коли рве на собі волосся, гатить по обличчю кулаками, вочевидь, бажаючи такі дії спрямувати на когось іншого. Частина саморуйнівних сил залишається всередині за будь-яких обставин, поки їм врешті не вдасться вбити індивіда, скажімо, якщо його лібідо виснажене чи зафіксоване в несприятливий спосіб. Загалом можна припустити, що індивід гине від своїх внутрішніх конфліктів, а вид – унаслідок безуспішної боротьби проти зовнішнього світу, коли цей світ, змінюючись, набуває такого вигляду, що вид не здатен пристосуватися до нього.

Складно щось сказати про поведінку лібідо у Воно чи Над-Я. Усе, що ми про це знаємо, стосується Я, у якому відпочатково зберігається вільна кількість лібідо. Ми називаємо цей стан абсолютним первинним *нарцисизмом*. Він триває, допоки Я не починає інвестувати (besetzen) лібідо в уявлення об'єктів, перетворюючи нарцистичне лібідо на *об'єктне лібідо*. Упродовж усього життя Я лишається найбільшим резервуаром, з якого інвестиції лібідо (Libidobesetzungen) направляються на об'єкти й до якого знову повертаються, так само як протоплазмове тіло поводиться із псевдоподіями. Основна частина лібідо переноситься на об'єкт лише в стані цілковитої закоханості, коли об'єкт, сказати б, посідає місце Я. Життєво важливою характеристикою лібідо є його *рухливість* (Beweglichkeit) – легкість, з якою воно переходить від об'єкта до об'єкта. Її протилежністю є *фіксація* лібідо на визначеному об'єкті, яка часто зберігається все життя.

Поза сумнівом, лібідо має соматичні джерела – воно тече до Я від різних органів і частин тіла. Найвиразніше це помітно в тій частині лібідо, яка з огляду на мету свого потягу називається сексуальним збудженням. Частини тіла, що з них лібідо випливає в найочевидніший спосіб, заведено називати *ерогенними зонами*. Утім, усе тіло є однією ерогенною зоною. Найліпше, що ми знаємо про ерос, тобто його експоненту – лібідо, отримано завдяки вивченню сексуальної функції. Згідно з поширеним уявленням, але не в нашій теорії, вона збігається з еросом. Ми ж спромоглися уявити, як сексуальний потяг (Sexualstreben), якому призначено рішуче впливати на наше життя, поступово виникає з послідовних внесків (Beiträgen) часткових потягів (Partialtrieben), що вони представляють певні ерогенні зони.

Розділ 3. Розвиток сексуальної функції

За поширеним уявленням, сексуальне життя людини, по суті, становить прагнення привести свої геніталії в контакт зі статевими органами особи протилежної статті. Поцілунки, погляди на чуже тіло й дотики до нього з'являються як побічні явища та вступні дії. Це прагнення має виникати в пубертаті, тобто у віці статевого дозрівання, і мати на меті розмноження. Однак завжди були відомі факти, що не вкладаються у вузькі рамки цього уявлення: 1) є люди, яких приваблюють лише індивіди власної статі та їхні геніталії; 2) є люди, чиї хотіння (Gelüste) цілком собі видаються сексуальними, але повністю ігнорують статеві органи чи їхнє нормальне використання. Таких людей називають збоченцями (Perverse); 3) деякі діти надто рано проявляють інтерес до своїх геніталій та ознак їхнього збудження, і через це їх вважають дегенеративними.

Ясна річ, що психоаналіз спричинив метушню й суперечки, коли ми, почасти спираючись на ці три знехтувані факти, підважили всі поширені уявлення про сексуальність. Наші головні результати такі:

а) сексуальне життя не виникає в пубертаті, натомість виразно проявляється відразу після народження;

б) важливо чітко бачити різницю між поняттями сексуального й генітального. Перше є ширшим поняттям і міс-

[4] Про щось схоже фантазували поети – утім, сама історія живої субстанції таких аналогій не виявляє

[5] З уявленням про засадничі сили чи потяги, якому й досі часто опираються аналітики, уже був ознайомлений філософ Емпедокл з Агрідженто.

тить чимало активностей, які не мають нічого спільного з геніталіями;

в) сексуальне життя містить функцію здобування втіхи від тілесних зон, яка згодом пристає на службу репродукції. Часто ці обидві функції накладаються неповністю.

Головний інтерес, звісно, викликає перше твердження – найнеочікуваніше з усіх. Ми показали, що вже в ранньому дитинстві наявні ознаки тілесної активності, яку назвати сексуальною заважають лише застарілі упередження і яка пов'язана з тими психічними феноменами, що їх ми пізніше виявляємо в дорослому любовному житті, як-от фіксування на конкретному об'єкті, ревнощі тощо. Утім, ми також показали, що ці феномени в ранньому віці дитини належать до нормального перебігу розвитку, є частиною звичайного дорослішання й сягають свого піка в п'ятирічному віці, після чого виникає пауза, упродовж якої цей поступ припиняється, чимало забувається й знову регресує (rückgebildet). Після завершення цього так званого латентного періоду статеве життя продовжується в пубертаті – можна сказати, що воно навіть наново розквітає. І тут ми стикаємося з *двоступеневим підходом* до статевого життя – незнаним поза межами людського світу й, вочевидь, надважливим для антропогенезу[6] (Menschwerdung). Невипадково, що події цього раннього періоду розвитку сексуальності, за винятком деяких пережитків, стали жертвою *інфантильної амнезії.* Наші погляди на етіологію неврозів, а також техніка аналітичної терапії пов'язані з цими уявленнями. Дослідження розвиткових процесів раннього періоду також надало докази правдивості інших тверджень.

Першим органом, що від народження проявляється як ерогенна зона й висуває душі лібідну вимогу, є вуста. Спершу вся психічна активність спрямована на задоволення потреб цієї зони. І передусім, звісно, це слугує меті самозбереження через харчування. Утім, не варто плутати фізіологію з психологією. Настійливе ссання дитини в ранньому віці свідчить про наявність потреби в задоволенні, що вона, хоча й спирається на споживання їжі та нею стимулюється, прагне здобути втіху (Lustgewinn), яка не залежить на харчуванні, тому, може, і має називатися *сексуальною*.

Під час цієї оральної фази водночас із появою зубів уже виникають садистські імпульси. Але в значно більшому обсязі це відбувається під час другої фази, яку ми називаємо садистично-анальною, позаяк тут задоволення шукають в агресії та у функції екскреції. Наше право зводити агресивні прагнення до лібідо спирається на уявлення, що садизм є мішанкою потягів (Triebmischung) – чисто лібідних і чисто деструктивних прагнень – мішанкою безнастанною[7].

Третя, так звана фалічна фаза як предтеча вже доволі схожа на прикінцевий кшталт (Endgestaltung) сексуального життя. Прикметно, що тут не відіграють ролі геніталії обох статей, натомість лише чоловічі (фалос). Жіночі геніталії тривалий час лишаються невідомими, а дитина під час своїх спроб зрозуміти сексуальні процеси віддає належне хвальній теорії клоаки, яка має своє генетичне виправдання[8].

З початком і під час фалічної фази сексуальність раннього дитинства сягає піка й наближається до присмерку. Відтепер хлопчик і дівчинка мають різні долі. Обоє ставлять свою інтелектуальну активність на службу досліджуванням сексуальності, обоє відштовхуються від припущення про загальну наявність пеніса. Але тепер шляхи в статей розходяться. Хлопчик переходить у фазу Едипа, починає займати свій пеніс і водночас фантазує про якийсь сексуальний стосунок з матір'ю, поки, завдяки взаємодії уявлення постраху кастрації (Kastrationsdrohung) й вигляду відсутності пенісу в жінок, не переживає найбільшу травму свого життя, що вона зачинає латентний період з усіма його наслідками. Дівчинка після марних спроб наслідувати хлопців дізнається про відсутність у неї прутня (Penismangels), чи, ліпше сказати, усвідомлює клітерну неповноцінність, і це має довготривалі наслідки для розвитку її характеру. Це відбувається внаслідок першого розчарування в суперництві й часто разом з першим відвертанням від сексуального життя взагалі.

Хибно було б думати, що ці три фази послідовно заступають одна одну. Натомість одна додається до іншої, одна на одну накладається, одна з одною співіснують. Під час ранніх фаз окремі часткові потяги, спрямовані на наживання втіхи (Lusterwerb) незалежно одне від одного, у фалічній фазі беруть початок засади тієї організації, яка пізніше підпорядкує інші прагнення примату геніталій та означатиме впорядкування загального прагнення втіхи (Luststrebens) сексуальній функції. Цілісна організація виникає лише впродовж пубертату, під час четвертої, генітальної фази. Тоді виникає стан, за якого: 1) деякі попередні інвестиції лібідо (Libidobesetzungen) зберігаються; 2) інші залучаються до сексуальної функції як підготовчі, підтримувальні акти, задоволення яких спричиняється до так званої передвтіхи (Vorlust); 3) інші прагнення вилучаються з організації або взагалі пригнічуються (витискаються) чи набувають нового використання в Я – формують риси характеру, сублімуються зі зміщенням цілей.

Цей процес не завжди завершується вдало. Гальмування його розвитку проявляються в багатоманітних порушеннях сексуального життя. Це стається, якщо наявна фіксація лібідо на станах більш ранніх фаз, прагнення яких, коли вони незалежні від нормальної сексуальної мети, називають *збоченням* (Perversion). Таким гальмуванням розвитку є, наприклад, гомосексуальність, якщо вона проявилася. Аналіз показує, що гомосексуальний зв'язок з об'єктом наявний у всіх випадках, і в більшості з них він лишається *латентним.* Ситуація ускладнюється ще тим, що зазвичай процеси, необхідні для створення нормального виходу (Ausgang), не цілком відсутні чи цілком наявні, натомість відбуваються лише частково так, що прикінцевий кшталт залежить від їхніх *кількісних* відношень. У цьому разі таки встановлюється генітальна організація, але послаблена частинами лібідо, які з нею не пов'язані й залишаються фіксованими на передгенітальних об'єктах і цілях. Це послаблення відображається в схильності лібідо повертатися до попередніх передгенітальних інвестицій у разі генітального незадоволення (Nichtbefriedigung) чи наявності реальних перешкод *(регресія).*

Під час вивчення сексуальних функцій нам удалося сформувати попереднє судження чи, правильніше сказати, два вбачання (Einsichten), які пізніше виявляться важливими для всієї нашої царини. По-перше, нормальні й ненормальні явища, які ми спостерігаємо, тобто феноменологія, вимагають описів з погляду динаміки й економіки (у нашому разі кількісного розподілу лібідо). По-друге, етіологія порушень, що ми вивчаємо, наявна в історії розвитку, тобто належить до раннього періоду становлення індивіда.

Розділ 4. Психічні якості

Ми описали будову психічного апарату, енергії чи сили, що в ньому діють, і на чудовому прикладі відстежили, як ці енергії, головно лібідо, організовуються у фізіологічну функцію, яка слугує збереженню виду. Тут нема нічого, що виявляло б особливий характер психічного, крім, звісно, емпіричного факту, що цей апарат і ці енергії становлять основу функцій – наше душевне життя. Звер-

[6] Порівняйте припущення, що людина походить від ссавця, який сягає статевої зрілості у віці 5 років. Але потому трапився значний вплив на вид, що порушив прямолінійний розвиток сексуальності. Імовірно, це пов'язано з іншими перетвореннями статевого життя людини, як порівняти з твариною, наприклад скасування (Aufhebung) періодичності лібідо й використання ролі менструації в статевих стосунках.

[7] Виникає питання, чи може задоволення чисто деструктивних імпульсів потягів (Triebregungen) переживатися як втіха, чи чиста деструкція постає без лібідних домішок. Задоволення потягу смерті, що лишається в Я, здається, не породжує відчуття втіхи (Lustempfindungen), хоча мазохізм представляє суміш доволі аналогічну садизмові.

[8] Часто наголошують на ранньому вагінальному збудженні – утім, цілком імовірно, що тут збуджується клітор (орган, аналогічний пенісу), що не скасовує виправданого використання поняття «фалічна фаза».

німося до того, що є особливо характерним для психічного і що, згідно із загальним уявленням, збігається з ним, виключаючи все інше.

Відправною точкою цього дослідження є унікальний факт свідомості, який неможливо ні пояснити, ні описати. Коли говорять про свідомість, то безпосередньо, з власного досвіду, знають, про що саме йдеться[9]. Для більшості людей як усередині, так і поза наукою достатньо припустити, що свідомість є всім психічним. Отже, психологам не залишається нічого іншого, як розрізняти сприйняття, почуття, мисленнєві процеси й вольові акти всередині психічної феноменології. За загальною згодою ці свідомі процеси не утворюють неперервних, замкнених у собі рядів, тож не лишається нічого іншого, як припустити наявність фізичних чи соматичних супровідних процесів. Фізичні та соматичні процеси є повнішими, ніж свідомі психічні ряди, оскільки деякі з них мають паралельні свідомі процеси, а деякі – ні. Отже, цілком очевидно, що психологам належить робити в психології наголос на цих соматичних процесах, розпізнавати в них властиво психічне і в такий спосіб шукати нових оцінок для свідомих процесів. Попри це, більшість філософів, як і чимало інших учених, опираються цьому та стверджують, що гадка про несвідоме психічне є абсурдною (Widersinn).

Утім, саме це має стверджувати психоаналітик, і це наше друге фундаментальне припущення. У психоаналізі гадані соматичні супровідні процеси властиво психічного спершу пояснюють, не беручи до уваги якість свідомості. Психоаналітики не самі в цьому прагненні. Деякі мислителі, наприклад Теодор Ліпс, висловлюють те саме й тими самими словами, до того ж загальне невдоволення звичною концепцією психічного спричинилося до появи дедалі жорсткіших вимог включити до психологічного мислення поняття несвідомого – однак ці вимоги були такими непевними й неясними, що вони не мали змоги вплинути на науку[10]. Нині ця відмінність між психоаналізом і філософією, здається, є лише нерелевантним питанням дефініції – треба дати назву психічного одному чи другому ряду. Насправді цей крок став надзвичайно значущим. Тоді як психологія свідомості ніколи не виходила за межі цих неповних рядів, вочевидь залежних від чогось ще, інакша концепція – що психічне саме по собі є несвідомим – надала психології форми природничої науки, зрівнявши її з іншими природничими науками. Процеси, з якими вона має справу, так само непізнавані, як і процеси в інших науках (хімічні чи фізичні), але можна встановити закони, підпорядковані їм, відстежити взаємозв'язки й залежності на великих відтинках і без жодних прогалин. Коротко кажучи, отримати те, що можна назвати розумінням царини залучених природних явищ. Це неможливо зробити без нових припущень і створення нових понять, але це не варто зневажати як доказ нашої розгубленості. Натомість треба цінувати як збагачення науки, що претендує на приблизно таку саму цінність, як і відповідні інтелектуальні допоміжні конструкції в інших природничих науках. Треба очікувати нових модифікацій, виправлень і більш тонкого визначення завдяки накопиченню та просіюванню досвіду. І якщо засадничі поняття цієї нової науки та її принципи (потяг, нервова енергія тощо) лишатимуться тривалий час такими ж невизначеними, як і поняття старших наук (сила, маса, тяжіння), тоді це цілком відповідатиме нашим очікуванням.

Усі науки основані на спостереженні й досвідах, опосередкованих нашим психічним апаратом. Але, оскільки об'єктом нашої науки є самий цей апарат, на цьому наша аналогія завершується. Ми робимо спостереження через той самий апарат сприйняття, використовуючи прогалини в психічному, водночас доповнюючи випущене очевидними висновками й переводимо це у свідомий матеріал. Так ми немовби створюємо свідомий ряд доповнень до несвідомого психічного. Вірогідність нашої психічної науки полягає на обов'язковості її висновків. Кожен, хто заглибиться в цю роботу, побачить, що наша техніка витримає будь-яку критику.

Під час цієї роботи ми стикаємося з розрізненнями, які називаємо психічними якостями. Нам не треба характеризувати те, що ми називаємо свідомим, бо це поняття однакове і для філософів, і для народної гадки. Усе інше психічне є для нас несвідомим. Невдовзі ми зрозуміли важливе розрізнення в самому несвідомому. Деякі процеси легко стають свідомими, потім перестають бути такими, але потім без особливих труднощів знову можуть бути відтвореними чи запам'ятованими. Це нагадує нам, що свідомість взагалі є швидкоплинним станом. Те, що свідоме, – свідоме лише одну мить. Якщо наші відчуття не підтверджують цього, то це лише позірна суперечність. Це випливає з того, що подразники сприймання зберігаються тривалий час так, що їхнє сприйняття може бути повтореним. Загальний стан речей стане зрозуміліший, якщо поглянути на свідоме сприйняття мисленнєвих процесів, яке також насправді може утримуватися, але так само легко зникнути в одну мить. Тому все несвідоме, що так поводиться (легко може змінювати несвідомий стан на свідомий), гадаємо, ліпше називати здатним до усвідомлення (bewusstseinsfähig) чи *передсвідомим* (vorbewusst). Досвід навчив нас, що навряд чи знайдеться якийсь психічний процес, хоч би яким складним він був, що не міг би іноді лишатися передсвідомим, хоча, як кажуть, зазвичай він проникає у свідомість.

Інші психічні процеси й змісти не мають такого легкого доступу до усвідомлення (Bewusstwerden), натомість мусять бути розкриті, вгадані й перекладені на мову свідомих виразів у той спосіб, що ми його описуємо. Для них ми лишаємо назву – властиво несвідомого (eigentlich Unbewussten). Отже, психічним процесам приписуємо такі три якості: вони бувають свідомими, передсвідомими або несвідомими. Розрізнення між трьома класами змістів, котрі є носіями цих якостей, не є ані абсолютними,

---

[9] Такий радикальний (американський) рух, як бігевіоризм вірить, що можна побудувати психологію, вилучивши цей засадничий факт.

[10] Прим. ред. Іншу версію міркувань на цю саму тему знаходимо в спадщині (від 1938 року), яку ми тут частково відтворюємо: І тепер відбувається дивна річ – всі, чи майже всі, погоджуються, що психічне справді має загальний характер, у якому виражається його сутність. Це унікальний, неописовний, але й такий, що не потребує опису, характер свідомості (Bewusstheit). Усе свідоме є психічним і також навпаки – усе психічне є свідомим. Це твердження є самоочевидним і суперечити йому – нонсенс. Крім того, не можна стверджувати, що це судження бодай якось висвітлило природу психічного, тому що дослідник свідомості, одного із засадничих фактів нашого життя, опиняється тут перед муром. І він не може знайти обхідний шлях. Прирівнювання душевного до свідомого призвело до того сумного наслідку, що тепер психічні процеси вирвали з контексту світових подій і протиставили їх усьому іншому в чужий спосіб. Це було неприпустимо, оскільки не можна було довго не помічати того, що психічні феномени, з одного боку, значною мірою залежать від тілесних впливів, а з другого боку, мають найсильніший вплив на соматичні процеси. Якщо людська думка бодай колись і заходила в глухий кут, то це було тут. Аби відшукати вихід, філософи принаймні мали припустити існування органічних паралельних – свідомому психічному – процесів, приписуваних йому в складно пояснюваний спосіб, які опосередковують взаємодію між живим тілом (Leib) та душею, і в такий спосіб реінтегрувати психічне в структуру життя. Але це рішення залишилося незадовільним. У психоаналізі ми уникаємо таких труднощів, рішуче заперечуючи ототожнення психічного зі свідомим. Ні, свідомість не може бути сутністю психічного, – це лише її якість, і насправді дуже нестала якість, яка найчастіше відсутня, ніж наявна. Психічне само по собі, хоч би якою була його природа, є несвідомим і, ймовірно, такого самого виду, що й усі інші відомі нам природні процеси. Тепер ми вважаємо, що питання стосунку свідомого та психічного розв'язане: свідомість є лише якістю (властивістю) психічного, до того ж несталою. Нам ще треба буде захиститися від заперечення, мовляв, попри згадані факти, немає необхідності відмовлятися від ототожнення свідомого й психічного. Так звані несвідомі психічні процеси є давно встановленими органічними, паралельними (душевному) процесами. Утім, це лише, здається, зводить нашу проблему до незначного питання дефініції. Наша відповідь полягає в тому, що було б неправильно й надто недоцільно порушувати єдність душевного життя на користь такої дефініції, якщо для нас очевидно, що свідомість дає нам лише неповний і такий, що рясніє прогалинами, ряд явищ. Навряд чи є випадковим, що лише після зміни дефініції психічного виникла змога створити цілісну й узгоджену теорію душевного життя. Певна річ, ця інша концепція психічного не є інновацією, якою ми завдячуємо психоаналізу. Німецький філософ Теодор Ліпс виразно стверджує, що психічне є саме по собі несвідомим, а несвідоме і є насправді психічним. Поняття несвідомого вже давно стукає у ворота психології. З ним доволі часто загравали у філософії та літературі, але науковці не знали, як його використовувати. У психоаналізі ми поставилися до цього поняття серйозно, оволоділи ним і надали йому нового змісту. Наші дослідження привели до пізнання досі неочікуваних особливостей несвідомого психічного, а також відкриття законів, які ним керують. Але все це не означає, що якість свідомості втратила для нас своє значення. Вона лишається тим одиноким світлом, що освітлює і веде нас у темряві душевного життя. Внаслідок особливої природи нашого знання наукова робота психоаналітика в психології полягатиме в перетворенні несвідомих процесів на свідомі, у такий спосіб заповнюючи прогалини у свідомому сприйнятті.

ані перманентними. Як бачимо, те, що є передсвідомим, стає свідомим без нашої участі. Несвідоме можна зробити свідомим, якщо докласти зусиль, упродовж чого ми можемо відчувати, що часто долаємо сильні спротиви. Якщо ж ми проводимо дослід з іншою людиною, маємо не забувати, що свідоме заповнення прогалин у її сприйманні, конструкції, які ми пропонуємо, не означають, що ми робимо шуканий несвідомий зміст свідомим для неї. Цей зміст буде радше наявний у неї як подвійна фіксація: спершу як запропонована свідома реконструкція, а потім як первинний (ursprünglichen) несвідомий стан. Наші тривалі зусилля здебільшого роблять це несвідоме свідомим самого себе, завдяки чому обидві фіксації збігаються. Обсяг наших зусиль для оцінки спротиву усвідомленню варіюється від випадку до випадку. Те, що, наприклад, в аналітичному лікуванні є результатом наших зусиль, також може виникати спонтанно – зміст, що зазвичай є несвідомим, може перетвориться на передсвідоме й згодом стати свідомим, як це значною мірою відбувається під час психотичних станів. Тож ми стверджуємо, що підтримування певних внутрішніх спротивів є умовою нормальності. Таке послаблення спротивів регулярно виникає водночас із вислідним просуванням несвідомого змісту в стан сну, у такий спосіб утворюючи умови для побудови сновидінь. Передсвідомий зміст, навпаки, може бути тимчасово недоступним, заблокованим спротивами, як це буває в разі тимчасового забування (випадання, Entfallen) або сама передсвідома думка може бути тимчасово повернена до несвідомого стану, що, вочевидь, є умовою виникнення дотепу. Тут ми побачимо, що така ретрансформація (Rückverwandlung) передсвідомих змістів (або процесів) у несвідомий стан відіграє значну роль у зумовленні невротичних порушень.

Змальована з такою загальністю та спрощенням теорія про три якості психічного видається радше джерелом очевидної плутанини, ніж проясненням. Утім, не варто забувати, що це насправді не теорія, а перший звіт про факти, які є результатом наших спостережень, що він якнайближче намагається триматися цих фактів, а не пробує їх пояснити. Складності, які розкриває звіт, можуть бути поясненими з огляду на особливі труднощі в нашому дослідженні. Однак, імовірно, це вчення стане яснішим, якщо відстежимо зв'язки між психічними якостями й провінціями чи інстанціями психічного апарату, існування яких ми припустили. Але ці зв'язки також непрості.

Усвідомлення передовсім пов'язане зі сприйняттям, яке наші органи чуття дістають від зовнішнього світу. З топічного погляду це феномен, спостережуваний у найбільш зовнішній кортикальній верстві Я. Утім, ми також отримуємо свідомі повідомлення зсередини тіла, тобто почуття, які впливають на наше душевне життя навіть у більш імперативний спосіб, ніж зовнішні сприйняття, і за певних обставин органи чуття, крім свого специфічного сприйняття, також передають почуття, больові відчуття. Але оскільки ці відчуття, як ми їх називаємо, на відміну від свідомих сприйняттів, також виходять з нервових закінчень (Endorganen) і ми всі їх розглядаємо як продовження чи відгалуження кортикальної верстви, то однаково можемо підтримати щойно згадане твердження. Лише з тією відмінністю, що для нервових закінчень відчуттів і почуттів зовнішній світ заміняло б саме тіло.

Свідомі процеси відбуваються на периферії Я, усе інше в Я – несвідоме, це найпростіший стан речей, який можна було б припустити. Так справді відбувається у тварин. А в людини є додаткові ускладнення, і завдяки їм внутрішні процеси в Я можуть набути якість свідомості. Це робота мовленнєвої функції, що забезпечує міцний зв'язок змістів Я і візуальних, а особливо акустичних залишків у пам'яті. Відтак сприймальна периферія кортикальної верстви також може збуджуватися зсередини (значно більшою мірою), внутрішні процеси, такі як перебіги уявлень (Vorstellungsabläufe) та мислення, можуть стати свідомими, і потрібен особливий пристрій, щоб відрізнити ці дві можливості, – так званий *тест реальності*. Тотожність між сприйняттям і реальністю (зовнішнім світом) більше не певна. Помилки, які легко виникають регулярно під час сновидінь, називаються *галюцинаціями*.

Внутрішня частина Я, яка передусім містить мисленнєві процеси, має якість передсвідомого. Це характерно для Я і належить лише йому. Утім, було б неправильно вважати зв'язок із залишками мови в пам'яті підставою для передсвідомого стану, який радше незалежний від них, навіть якщо зв'язок з мовою дає змогу зробити надійний висновок про передсвідому природу процесу. Передсвідомий стан визначається, з одного боку, доступом до свідомості, а з другого – зв'язком із залишками мови. Це особливий стан, природа якого не вичерпується цими двома характеристиками. Доказом цього є те, що значна частина Я і передусім Над-Я (передсвідомий характер якого не можна заперечити) у феноменологічному сенсі лишаються здебільшого несвідомими. Ми не знаємо, чому це має бути саме так. І пізніше спробуємо розглянути проблему, що стосується реальної природи передсвідомого.

Несвідоме – єдина панівна якість Воно. Воно і несвідоме так само тісно пов'язані між собою, як Я і передсвідоме. Насправді тут зв'язки навіть винятковіші. Поглянувши на історію розвитку особи та її психічного апарату, натрапляємо на значливе розрізнення у Воно. Спершу все було Воно. Я ж розвинулося з Воно – завдяки тривалому впливу зовнішнього світу. Упродовж цього повільного розвитку певні змісти Воно перейшли в передсвідомий стан і таким чином були поглинуті Я. Інші залишилися незміненими у Воно як його важкодоступне ядро. Але під час цього розвитку молоде й безсиле Я знову повертає певні отримані змісти до несвідомого стану, відкидає їх і в такий самий спосіб поводиться з новими враженнями (які воно могло б поглинути) так, що ці відкинуті враження можуть залишити сліди лише у Воно. Ці пізніші частини Воно з огляду на їхнє походження ми називаємо витиснутими (Verdrängte). Байдуже, що ми не завжди можемо виразно розрізнити ці дві категорії Воно. Вони приблизно збігаються з поділом на те, що було наявним від самого народження, і на те, що виникло впродовж розвитку Я.

Утім, якщо ми вирішили вдатися до топічного розчленування психічного апарату на Я і Воно, з яким паралельно прямує розрізнення між передсвідомою та несвідомою якістю, і прийняти цю якість лише як ознаку відмінності, а не її сутність, то з чого складається справжня природа стану, який у Воно проявляється через якість несвідомого, у Я – передсвідомого, й у чому полягає відмінність між ними?

Що ж, про це ми нічого не знаємо, і на темному тлі цього незнання наші скудні вбачання видаються достатньо жалюгідними. Тут ми наблизилися до ще не розкритої справжньої таїни психічного. Ми припускаємо, як це звично робити в інших природничих науках, що в душевному житті діє певний вид енергії, проте нам бракує всіх підказок, щоб за допомогою аналогії з іншими формами енергії наблизити знання про нього. Ми переконані, що нервова чи психічна енергія наявна у двох формах – одна легко рухлива, а інша радше зв'язана, тому ми говоримо про інвестиції (Besetzungen) та надінвестиції (Überbesetzungen) енергії у зміст і навіть маємо сміливість припустити, що надінвестиції створюють своєрідний синтез різних процесів, де вільна енергія перетворюється на зв'язану. Далі ми не пішли, але принаймні твердо тримаємося гадки, що відмінність між несвідомим та передсвідомим станами також полягає в динамічних зв'язках, з яких можна зрозуміти, як – спонтанно чи з нашою допомогою – один стан перетворюється на інший.

За всіма цими сумнівами ховається, однак, новий факт, відкриттям якого ми завдячуємо психоаналітичному дослідженню. Ми з'ясували, що процеси в несвідо-

мому чи у Воно підпорядковуються іншим законам, ніж процеси, що перебігають у передсвідомому Я. Ці закони в їхній сукупності ми називаємо *первинним процесом,* на відміну від *вторинного процесу,* що керує перебігом подій у передсвідомому – у Я. Тому, врешті, вивчення психічних якостей не виявилося безплідним.

Розділ 5. Роз'яснення щодо тлумачення сновидінь

Дослідження нормальних, стабільних станів, у яких границі Я оберігаються від Воно спротивами (контрінвестиціями, Gegenbesetzungen) і лишаються нерухомими, а Над-Я не відрізняється від Я, бо працюють в унісон, мало що пояснюють. Нам можуть прислужитися лише стани конфлікту й збурення, коли змісти несвідомого Воно мають нагоду увірватися до Я і свідомості, а Я знову опирається цьому вторгненню. Лише за цих умов ми можемо робити спостереження, що вони підтверджують чи виправляють наші судження. Таким станом є нічний сон, і тому психічна діяльність під час сну, яку ми сприймаємо як сновидіння, є найсприятливішим об'єктом вивчення. У такий спосіб ми також уникаємо звинувачень у тому, що конструюємо нормальне душевне життя на основі патологічних знахідок, адже сновидіння є звичайним явищем життя нормальної людини, хоч би наскільки їхній характер відрізнявся від продукції нашого притямного життя. Сновидіння, як всім відомо, може бути заплутаним, незрозумілим, цілком безглуздим, його твердження можуть суперечити всьому нашому знанню про реальність, і ми поводимося, як душевно хворі, адже, поки снимо, приписуємо змістам сновидіння об'єктивну реальність.

Ми стаємо на шлях розуміння (тлумачення) сновидіння, припустивши, що те, що ми пригадуємо як сновидіння після пробудження, насправді є не процесом сновидіння, а лише його фасадом, за яким цей процес приховано. Таким чином ми провадимо розрізнення між *явним* змістом сновидіння і *латентними* думками сновидіння. Процес, завдяки якому перше виникає з другого, ми називаємо *роботою сновидіння.* Вивчення роботи сновидіння дає нам чудовий приклад того, як несвідомий матеріал Воно, первісний і витиснений, вдирається (aufdrängt) у Я, стає передсвідомим і завдяки збундюченню Я зазнає тих змін, що ми їх знаємо як *викривлення сновидіння.* Немає такого сновидіння, що його не можна було б пояснити в такий спосіб.

Найліпше почати з твердження, що існує дві причини утворення сновидінь. Або під час сну інакше пригнічений імпульс потягу (несвідоме бажання) віднаходить у собі сили проявитися в Я, або прагнення (Strebung), що стало зайвим за неспання – передсвідомий лет думок, – з усіма пов'язаними з ним конфліктними імпульсами підсилюється вві сні завдяки несвідомому елементу. Отже, сни походять або з Воно, або з Я. Механізм утворення сновидінь в обох випадках однаковий, як і їхній динамічний стан. Я виказує своє пізніше походження з Воно, тимчасово припиняючи функціонувати, давши змогу повернутися до попереднього стану. Це відбувається за допомогою розривання зв'язків із зовнішнім світом і відбирання його інвестиції від органів чуття. Можна справедливо сказати, що під час народження виникає потяг повернутися до покинутого внутрішньоутробного життя – потяг сну. Сон є одним з таких повернень в утробу. Оскільки притямне Я контролює моторику, ця функція паралізована в стані сну, і значна частина гальмувань, накладених на несвідоме Воно, стає зайвою. Витребування чи зменшення цих контрінвестицій тепер надає Воно, яке вже безпечне, певний ступінь свободи. Доказів участі несвідомого Воно у формуванні сновидінь чимало, і вони переконливі:

а) пам'ять сновидінь куди повніша за пам'ять у притямному стані. Сновидіння викликає спогади, які сновидець забув і які недоступні, коли він притямний;

б) сновидіння необмежено використовує мовні символи, значення яких зазвичай сновидець не знає. Але ми можемо встановити їхнє значення завдяки нашому досвіду. Вони, імовірно, походять з більш ранніх фаз розвитку мови;

в) пам'ять сновидіння дуже часто відтворює враження раннього дитячого віку сновидця, про які можна сказати з певністю, що вони не лише були забуті, а й стали несвідомими через витискання. На цьому покоїться найнеобхідніша допомога сновидіння в реконструкції минувшини сновидця, що ми її намагаємося зробити під час аналітичної роботи з неврозами;

г) крім цього, сновидіння виявляє змісти, які не можуть походи ані від зрілого життя, ані від забутого дитинства сновидця. Ми вимушені розглядати їх як частину *архаїчного* спадку, які дитина під впливом досвіду предків приносить із собою у світ раніше за будь-який власний досвід. Відповідники цього філогенетичного матеріалу надибуємо в найдавніших сагах людства й у звичаях, що збереглися. У такий спосіб сновидіння постає джерелом людської передісторії, якою не можна знехтувати.

Сновидіння таким неоціненим для нашого розуміння робить та обставина, що несвідомий матеріал, коли він проникає в Я, приносить із собою свою роботу. Інакше кажучи, передсвідомі думки, у яких він виразився під час роботи сновидіння, розглядаються так, немовби вони несвідомі частини Воно, а в другому випадку формування сновидіння передсвідомі думки, підсилені несвідомим імпульсом потягу, повертаються до несвідомого стану. Лише в такий спосіб ми можемо дізнатися закони перебігу несвідомих процесів і чим вони відрізняються від відомих нам правил притямного мислення. Отже, сновидіння, по суті, є випадком несвідомого оброблення передсвідомих мисленнєвих процесів. Якщо вдатися до історичних аналогій, то завойовники поводяться із завойованими землями не за тими законами, на які вони там натрапили, а за своїми. Але безумовно, що результатом роботи сновидіння є компроміс. Вплив ще не паралізованої Я-організації можна побачити у викривленнях тканини несвідомого та в часто надто неадекватних спробах надати їй цілісної форми – все ще прийнятної для Я (вторинна обробка, sekundäre Bearbeitung). У нашій аналогії це вираз наполегливого спротиву підкорених.

Виявлені в такий спосіб закони несвідомих процесів достатньо незвичайні й задовільні, щоби пояснити більшу частину того, що нам видається дивним (fremdartig) у сновидіннях. Передовсім ідеться про прикметну тенденцію до *згущення* (Verdichtung), схильність утворювати нові єдності з елементів, що їх ми, безперечно, розділили б у притямному мисленні. Вислідом цього є, що один елемент явного (manifesten) сновидіння часто представляє цілу низку латентних думок сновидіння так, якби це був загальний натяк. І взагалі обсяг явного сновидіння надзвичайно малий проти того багатого матеріалу (Stoff), з якого воно походить. Ще одна, не геть незалежна від попередньої, особливість роботи сновидіння – це легкість, з якою можна *зміщувати* психічні інтенсивності (інвестиції) з одного елементу на інший, тож часто в явному сновидінні якийсь один елемент, що в думках сновидіння був другорядним, постає як найясніший, а отже, і найважливіший. І навпаки, істотний елемент думок сновидіння представлений у явному сновидінні лише завдяки незначним натякам. Крім цього, для роботи сновидіння здебільшого достатньо геть непомітних подібностей, щоб замінити в усіх дальших операціях один елемент на інший. Легко зрозуміти, як через дію цих механізмів згущення й зміщення можна складно тлумачити сновидіння та виявляти зв'язок між явним сновидінням і прихованими думками сновидіння. Спираючись на ці дві тенденції до згущення й зміщення, ми робимо теоретичний висновок, що в несвідомому Воно енергія перебуває у вільному рухливому стані, а також що Воно понад усе переймається можливістю розрядити кількість збудження[11],

[11] За аналогією все відбувається так, якби унтерофіцер, який щойно отримав зауваження від свого начальника, зганяв гнів на черговому невинному простаку.

тож у своїх теоретичних побудовах ми використовуємо ці дві особливості, коли визначаємо характер первинного процесу, який приписуємо Воно.

Завдяки вивченню роботи сновидінь ми дізналися про чимало інших особливостей процесів у несвідомому – як незвичайних, так і важливих, – з-поміж яких тут варто згадати лише кілька. Керівні правила логіки не діють у несвідомому, можна навіть сказати, що несвідоме є царством нелогічності. Прагнення з геть різними цілями можуть існувати в несвідомому поряд одне з одним без жодної потреби в узгодженні. Вони або взагалі не впливають одне на одне, або якщо й впливають, то не ухвалюється жодного рішення, радше виникає безглуздий компроміс, адже він поєднує несумісні між собою деталі. Деякі дослідники мови гадають, що те саме було притаманне давнім мовам і що протилежності, як-от сильний – слабкий, світлий – темний, високий – глибокий, відпочатково виражалися за допомогою того самого кореня, допоки дві різні модифікації вихідного слова розділили два значення. Залишки цієї відпочаткової двосенсовості, здається, збереглися навіть у таких високорозвинених мовах, як латина, що в ній використовують *altus* (високий і глибокий), *sacer* (святий і лихий) і таке інше.

З огляду на складність та багатозначність зв'язків між явним сновидінням і прихованим за ним латентним змістом, звісно, постає питання: як узагалі можна вивести одне з іншого і чи не покладаємося ми тільки на вдалі здогадки, перекладаючи символи, що проявляються в явному сновидінні? Поза сумнівом, це завдання здебільшого можна розв'язати в задовільний спосіб – утім, лише за допомогою асоціацій, що їх сам сновидець добирає до елементів явних змістів. Усі інші процедури довільні й ненадійні. Але асоціації сновидця виявляють проміжні ланки, які ми ставимо між ними [елементами явного сновидіння] і за допомогою яких можемо відновити латентний зміст сновидіння – «витлумачити» сновидіння. Не дивно, що ця робота тлумачення, протипокладена роботі сновидіння, часом не досягає цілковитої певності.

Нам лишається тільки надати динамічного пояснення тому, чому Я, що спить, взагалі береться за роботу сновидіння. На щастя, це легко зробити. Кожне сновидіння в процесі формування за допомогою несвідомого домагається в Я задоволення потягу, якщо воно [сновидіння] походить з Воно; розв'язання конфлікту, скасування (Aufhebung) сумніву, встановлення наміру (Vorsatzes), якщо воно походить із залишку передсвідомої активності в притямному житті. Утім, Я, що спить, налаштоване на бажання вберегти сон, сприймає ці домагання як порушення і прагне їх усунути. Я це вдається завдяки акту позірної покірності, покладаючи проти домагання, некривдне за цих обставин, *здійснення бажання*, скасувавши його в такий спосіб. Ця заміна (Ersetzung) домагання на здійснення бажання лишається істотним досягненням роботи сновидіння. Не зайве пояснити це на трьох простих прикладах: сновидіння, навіяного голодом, вигідного сновидіння (Bequemlichkeitstraum) і сновидіння, збудженого сексуальною потребою. Сновидець під час сну відчуває потребу в їжі, снить про розкішні страви й спить собі далі. У нього, звісно, був вибір – прокинутися поїсти чи й далі спати. Він обрав останнє та вдовольнив голод за допомогою сновидіння. Принаймні тимчасово. Якщо голод лишається, йому однаково доведеться прокинутися. Інший випадок: сплячий має прокинутися, щоби бути в призначений час у клініці. Але він спить далі й снить про те, що він уже в клініці, але як пацієнт, якому не треба вставати з ліжка. Або вночі пробуджується жага насолоди забороненим сексуальним об'єктом – дружиною друга. Він снить про те, що любиться, утім, звісна річ, не з тією особою, а з іншою, яка має таке саме ім'я, хоч вона йому й байдужа. Або ж його відраза до цього бажання виражається в тому, що коханка взагалі анонімна.

Ясна річ, не всі випадки такі прості. Часто нелегко викрити несвідому силу потягу й довести наявність здійснення бажання, особливо в тих сновидіннях, що походять з незавершених залишків дня й лише отримали несвідоме підсилення в стані спання, але можна припустити, що вони завжди наявні. Твердження, що сновидіння є здійсненням бажання, легко викликає недовіру, якщо пригадати, як багато сновидінь мають безпосередній болісний зміст або спричиняють пробудження під впливом страху, не беручи до уваги такі часті сновидіння без визначеного чуттєвого тону (Gefühlston). Однак заувага стосовно жахливих сновидінь не витримує аналізу. Не варто забувати, що сновидіння в усіх випадках є результатом конфлікту, своєрідною формою компромісу. Те, що для несвідомого Воно є задоволенням, може на тій самій підставі бути причиною страху для Я.

Під час роботи сновидіння одного разу ліпше проявляється несвідоме, а другого – енергійніше захищається Я. Жахливі сновидіння – це здебільшого ті, що зазнали найменшого викривлення. Коли домагання несвідомого стає таким значним, що спляче Я не може відбиватися від нього за допомогою наявних засобів, воно покидає бажання спати й повертається до притямного життя. Ми беремо до уваги всі переживання, коли говоримо, що сновидіння в кожному разі є *спробою* усунути порушення сну за допомогою здійснення бажання, що воно є вартовим сну. Ця спроба може бути більш чи менш вдалою, а також невдалою, і тоді сплячий прокинеться, вочевидь, пробуджений самим сновидінням. Навіть у бравого нічного сторожа, що має охороняти міський сон, може не лишитися іншого вибору, як забити на сполох і розбудити сплячих містян.

Наприкінці цих розважань ми помістимо твердження, яке виправдовує наше тривале застановлення на проблемі тлумачення сновидінь. Виявилося, що несвідомі механізми, про які ми дізналися, вивчаючи роботу сновидіння, і які пояснюють нам його формування, – це ті самі механізми, що допомагають нам зрозуміти таємниче формування симптомів, які пробудили в нас інтерес до неврозів і психозів. Така суголосність має збуджувати в нас чималі надії.

Анотація. «Нарис психоаналізу» – прикінцева спроба сформулювати засадничі принципи психоаналітичної теорії та практики, поєднавши топічні (свідомість, передсвідоме, несвідоме) та структурні (Воно, Я, Над-Я) уявлення щодо будови психічного апарату. Це поєднання значною мірою спирається на імпліцитні фізіологічні метафори, якими рясніють пізні Фройдові праці, передусім «По той бік принципу втіхи» (1920) та «Я і Воно» (1923). Якщо більшість ознайомчих текстів Фройда, як от «Вступ до психоаналізу» (1916-1917) чи «П'ять лекцій про психоаналіз» (1910) здебільшого звернені до пересічного читача і не передбачають докладного знайомства з психоаналітичною літературою, то «Нарис психоаналізу» насамперед звертається до фахівців – це новий, втім, завершальний погляд майстра на власне творіння.

Працювати над текстом «Нарису психоаналізу» Фройд почав не раніше весни та не пізніше літа 1938 року, тобто або перед самим від'їздом з Відня (квітень-травень), рятуючись від переслідування нацистів, або вже перебуваючи в Лондоні (липень). До Лондона Фройд емігрував у червні 1938. На початок вересня 1938 року Фройд встиг написати 63 рукописні аркуші, але, на жаль, роботу над текстом перервала невідкладна операція. Відтак Фройд більше не повертався до свого задуму. Одначе, попри те, що текст «Нарису психоаналізу» є незавершеним, це не послаблює його значливості як для розуміння історії становлення аналітичного думання, так і для розуміння психоаналітичної теорії та практики.

Він є не лише тематично цілісним, але й містить докладніший розгляд деяких тем, як його порівняти з попередніми творами, з-поміж яких проблеми розщеплення Я та об'єктних стосунків.

У першому числі «Українського психоаналітичного журналу» ми оприлюднюємо переклад другої частини «Нарису психоаналізу» (Частина 1. Природа психічного) українською мовою. Цим перекладом маємо на меті започаткувати серію перекладів і обговорень класичних психоаналітичних текстів.

Ключові слова: Фройд; психоаналіз; історія психоаналізу; теорія та практика психоаналізу.

Abstract. «An Outline of Psychoanalysis" is an attempt to formulate the fundamental principles of psychoanalytic theory and practice. It combines topographical (consciousness, preconscious, unconscious) and structural (Id, Ego, Superego) concepts regarding the structure of the psyche. This combination is largely based on implicit physiological metaphors that abound in Freud's later works, primarily "Beyond the Pleasure Principle" (1920) and "Ego and Id" (1923).

If most of Freud's introductory texts, such as "Introductory Lectures on Psycho-Analysis" (1916-1917, in English 1920) or "Five Lectures on Psychoanalysis" (1910), are mostly addressed to the average reader and do not require a detailed acquaintance with psychoanalytic literature, then "An Outline of Psychoanalysis" is primarily addressed to specialists – this is a new, however, final view of the master's own creation.

Freud began working on the text of "An Outline of Psychoanalysis" no earlier than spring or no later than the summer 1938. That is either before leaving Vienna (April-May), escaping persecution by the Nazis, or already being in London (July). Freud emigrated to London in June 1938. By the beginning of September 1938, Freud had written 63 manuscript sheets. Unfortunately, an urgent operation interrupted his work on the text. Therefore, Freud did not return to his idea anymore.

However, despite the fact that the text "An Outline of Psychoanalysis" is unfinished, this does not diminish its significance for understanding the history of analytical thinking and for understanding psychoanalytic theory and practice. It is not only thematically integral but also contains a more detailed discussion of some topics among which are problems of the splitting of the Ego and object relations.

In the first issue of the «Ukrainian Psychoanalytic Journal,» we publish the translation of the second part of « An Outline of Psychoanalysis « (Part 1. The Nature of Psyche) into the Ukrainian language. With this translation, we aim to start a series of translations and discussions of classic psychoanalytic texts.

Key words: Freud; psychoanalysis; history of psychoanalysis; theory and practice of psychoanalysis.

УДК 159.964.2
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-10

ПОВЕРТАЮЧИ ПРАВО НА МИНУЛЕ. ОГЛЯД КНИГИ Н. НАЛИВАЙКО «ПСИХОАНАЛІЗ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, СЬОГОДЕННЯ, МАЙБУТНЄ»[1]

Світлана Карпцова, магістр клінічної психології,
практичний психолог психоаналітичного напряму,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна

RETURNING THE RIGHT FOR THE PAST. REVIEW OF N. NALYVAIKO'S BOOK "PSYCHOANALYSIS IN UKRAINE. HISTORY, PRESENT, FUTURE"

Svitlana Karptsova, Master of Clinical Psychology,
Psychoanalytically Oriented Psychologist,
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0003-9904-2939
karptsovasvetlana@gmail.com

«Ті, хто не пам'ятає своєї історії, приречені повсякчас повторювати її» – цей вислів приписують Джорджу Сантаяні, американському філософу іспанського походження, однак, багато інших мислителів, наукових діячів, митців та політиків висловлювали дещо подібне. Книга Наталії Наливайко (психоаналітикині, тренінгової аналітикині, супервізорки Європейської Конфедерації Психоаналітичних Психотерапій, членкині низки українських асоціацій) «Психоаналіз в Україні: історія, сьогодення, майбутнє» (Наливайко, 2023) буде цікавою широкому загалу, однак, особливо корисною вона може стати для українських практиків та дослідників психоаналізу: це ще одна змога звернутися до власної історії та психічно опрацювати її, аби уникнути пасток минулого, втілюваних у болючих повторюваннях.

Повторювання є одним із найцікавіших феноменів, який описано психоаналітиками. Те, що повертається, – це мітка травматичного, того, що не знаходить собі жодного місця в психіці. Повторювання – це відтворення того, що ми не воліємо знати. Повторювання вказує на білі плями нашої історії, на травму, яка торує собі дорогу з минулого в теперішнє. Допоки цілісність психіки – це лише примара, допоки в нас є несвідоме, позбутися повторювань неможливо, але можливо ослабити страждання, яке вони приносять. Полегшити біль можна шляхом дослідження тих уявлень, які циркулюють довкола білих плям психіки. Зцілює правда про себе та свою історію: правда про болісну насолоду, перенесені страждання, бажання та фантазми. Однак, зустріч із правдою вимагає сміливості.

Книга Наталії Наливайко покликана залатати деякі прогалини в історії українського психоаналізу і тим самим допомогти нам зберегти пам'ять про наше минуле, подекуди трагічне та буремне. Чим більше опрацьована наша власна психоаналітична історія, тим більше можливостей для подальшого самобутнього розвитку психоаналізу в Україні.

Для всіх, хто має психоаналітичну освіту та причетний до психоаналізу, історія психоаналізу вже є частиною власної історії. Однак, способи вкорінення психоаналізу в різних країнах різняться. Ми вивчаємо лаканіанського Фройда, американського Фройда, Фройда Мелані Кляйн… Ми навчаємось у країнах зі старими психоаналітичними традиціями, проте, осмислення власного історичного шляху та підтримка самостійності психоаналітичного мислення – це шлях до народження українського психоаналізу як однієї з зірок у сузір'ї поруч із французьким, аргентинським, американським, британським психоаналізом. Осмислення власної історії – це початок маршруту, на якому врешті-решт у нас може з'явитися вибір: лишатися у своїй практиці та теорії французами, американцями, британцями або ж стати українцями.

Те, що ми отримуємо в спадщину, частково носить свідомий характер: ми можемо свідомо наслідувати через українську історію, традиції, світогляд та спосіб мислення. Джойс МакДугалл зазначала, що роль психоаналітика полягає в тому, аби допомогти кожному знайти свою правду про себе та прийняти її. У деякому сенсі Наталія Наливайко у своїй книзі відкриває українцям-психоаналітикам правду про них.

Історія психоаналізу в Україні переплітається зі складною історією країни: із соціальними потрясіннями, політичними міжусобицями, війнами та революціями, культурною неоднорідністю населення. Вкорінення психоаналітичної традиції не було легким та безхмарним, хоча психоаналізом в Україні як терапевтичною практикою та інтелектуальною течією почали цікавитися досить рано та жваво. Психоаналіз переживав часи ніжного розквіту, за якими різко настали часи заборони, утисків та вимушеного занепаду.

Історично психоаналіз завжди знаходився в опозиції до ксенофобії та фашизму, що намагається навіть сексуальність примусити служити владі, однак, від радянської влади український психоаналіз не встиг вчасно дистанціюватися, що прискорило його загибель. Для психоаналізу виконання владних замовлень переплетено із загрозою втрати себе. Затирання історії шляхом руйнування культурно-історичних пам'яток, до якого часто вдавалася влада на українській землі, почасти пояснюється прагненням кожного нового «володаря території» стерти з пам'яті людей колишні історичні періоди розмаїтої, «межової» як геополітично, так і психологічно України. Однак, уніфікація неухильно веде до збіднення, а затерте не означає знищене. Отож, хоча історія психоаналізу в Україні уривчаста, проте, як нас вчить ще одне психоаналітичне відкриття, репресоване так чи інакше повертається. Повернувся і знов розквітає і психоаналіз на теренах України.

Ю. Прохасько в попередньому слові до книги зазначає, що у випадку психоаналізу в Україні сталося повернення до того, що було, але чого вже не існувало, тож це повернення без ефекту впізнавання, без відновлення урваного полотнища. У часи поступового відродження психоаналізу ентузіастам доводилося вибудовувати все з нуля: як інституції, так і спосіб мислення. Насправді ми й досі продовжуємо будівництво, воно триває в давніх містах-осередках психоаналізу: Києві, Львові, Одесі, Харкові. І все ж новітній психоаналіз твориться не на порожньому місці – саме цю спадковість дозволяє відчути книга Наталії Наливайко. Така докладна реконструкція життєвих віх психоаналізу в Україні робить книгу особливою та цін-

[1] Наливайко Н. Психоаналіз в Україні: історія, сьогодення, майбутнє. Київ : Академія, 2023.

ною, дозволяючи українським психоаналітикам нарешті відчути неперервність власної історії та професійної ідентичності.

Важливим є те, що книга допрацьована в часи сучасної масштабної війни Росії проти України. Психоаналіз як практика та теорія має враховувати вимоги актуальної ситуації, аби не втратити зв'язку з реальністю. Тож саме зараз, на наших очах психоаналітичний дискурс переживає глибоке переосмислення, а українські психоаналітики винаходять етичні орієнтири психоаналітичної роботи у воєнний період, творчо поєднують етичну строгість психоаналізу з гнучкістю та чутливістю до контексту й діляться цим досвідом із зарубіжними колегами. Це час невимовної трагедії, але і час творень та зрушень, що засвідчують тріумф потягу до життя перед обличчям потягу до смерті. Повертатися до своїх витоків, щоб віднайти та ствердити свою самобутність, – саме на часі. Цитуючи Наталію Наливайко: «…психоаналіз в Україні нині, як і вся країна, набуває дедалі більшої суб'єктності та зрілості, творячи й утверджуючи свою ідентичність, інтегровану у світовий контекст».

Можна провести паралель між поточними подіями на території України та давнім періодом історії психоаналізу: соціальні потрясіння вже були предметом психоаналітичної практики та фактором змін теоретичних позицій. Так, травматичні наслідки Першої світової війни призвели до перегляду Фройдом теорії потягів, роздумів про психоаналітичну терапію та необхідність сплаву «золота психоаналізу» з «міддю прямої сугестії», а після Другої світової війни виник груп-аналіз, аби допомогу можна було надати якомога більшій кількості травмованих війною людей. Напевно, для психоаналізу періоди соціальних потрясінь стають важливими віхами власної історії, пов'язаними з переглядом основних постулатів теорії та можливостей практики. Сучасна війна не стала винятком.

Масштабні катастрофи на кшталт воєн загрожують державам, по яких прокочуються руйнівною хвилею, розколом відповідно до різних моделей ідентифікацій. Читаючи про український психоаналіз українською мовою, ми звертаємось до витоків власної ментальності, досліджуємо український аспект своєї ідентичності та відкриваємо для себе культурно-історичні обриси формування нас як спадкоємців перших психоаналітиків (згадаймо, що й історія засновника психоаналізу тісно пов'язана з Україною). Тому вихід цієї книги – дуже доречна подія для всієї української психоаналітичної спільноти. Мені згадуються слова Е. Рудинеско про те, що ключовим в успіху Фройда було зведення індивідуальних клінічних проблем на універсальний культурно-міфологічний рівень; він не відкрив несвідоме як джерело людської поведінки, а лише інтерпретував сімейну та політичну ситуацію свого часу, перетворивши їх у несвідоме. Українські ж психоаналітики залучені в інтерпретацію соціально-політичної ситуації просто зараз. І все ж війни завершуються, до того ж вони є лише одним із можливих шляхів реалізації потягів, а інтелектуальні надбання, у тому числі психоаналітичні, продовжують жити після них.

Повернімося від обставин, у яких створювалась книга, до її структури та змісту. Основний смисловий горизонт книги окреслено авторкою в питанні, яким вона задається у вступі: український психоаналіз – що це? Чи це самодостатня сутність та рівноправний суб'єкт міжнародного психоаналітичного дискурсу, чи лише бліда тінь, що здатна тільки наслідувати, не маючи власної ідентичності?

На це складне питання можна спробувати знайти відповідь, поступово досліджуючи та розкриваючи дотичність психоаналізу до соціально-політичних, культурно-інтелектуальних та побутових умов життя в Україні за різних історичних періодів – таке дослідження і є наскрізною темою книги. Наталія Наливайко в 7 розділах книги висвітлює в різних вимірах відношення психоаналізу й минулих та поточних соціальних процесів. Тема розглянута як у теоретичному й історичному, так і в практичному аспектах.

У книзі аналізуються особливості наявних підґрунть для психоаналітичної творчості в Україні в різні історичні проміжки часу, специфіка доль вітчизняних психоаналітиків та значення їхнього інтелектуального доробку для світової професійної спільноти, українське походження іменитих психоаналітиків та їх пацієнтів, а також роль західних психоаналітиків в історії навчання вітчизняних колег. Наталія Наливайко зазначає, що українські інтелектуали використовували психоаналітичний дискурс як спосіб мислення, тож, зосередившись на цьому, можна дослідити розвиток психоаналізу в українській культурі.

Перший розділ присвячено зв'язкам родини Фройдів з Україною, адже творець психоаналізу народився в сім'ї євреїв – вихідців із Галичини. Ймовірно, через історію власної родини З. Фройд міг розуміти представників культури (зокрема С. Панкеєва), від якої сам він сильно дистанціювався, але яка була вагомою для його пращурів. Можливо, ранньому визнанню психоаналізу медичною спільнотою Одеси сприяло й те, що дочка одного з одеських дядьків Фройда була одружена з лікарем. У цьому ж розділі цікаво описана історія походження прізвища Freud від жіночого імені Freide.

Другий розділ книги названо «Дофройдівський психоаналіз (передпсихоаналіз)». Він знайомить нас із філософсько-етичними течіями кінця XIX століття, які стали хорошим підґрунтям, на якому пізніше розквітли психоаналітичні ідеї. Феноменом несвідомого у своїх естетико-лінгвістичних студіях українці почали цікавитися ще до появи перших психоаналітичних праць. Наталія Наливайко поступово занурює читачів у психоаналітичні мотиви у творчих доробках І. Франка, О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовського, В. Вітвицького. Зазначимо лише деякі з них. Так, Франко припускав, що несвідоме відіграє панівну роль у творчій діяльності, що кожній людині, окрім свідомого «Я», притаманне інше «Я», наділене окремою пам'яттю та сприйняттям, що дослідження сновидінь та галюцинацій дають ключі для пізнання поетичної фантазії. Психолінгвіст О. Потебня досліджував проблему походження мови та мовлення в психоаналітичному контексті задовго до появи перших праць Ж. Лакана, розглядав мову як спосіб матеріалізації психічного, слово як знак, у який кожен вкладає суб'єктивний зміст, а поняття як те, що вносить порядок у світ, яким людина себе оточує та який сприймає за дійсний. Учений та педагог Овсянико-Куликовський досліджував проблему зв'язку психічної норми та патології та з часом почав відходити від різкого розмежування між ними, вважав, що в клініці для нервових та душевних хвороб заховані ключі до психології «нормальної» людини, а норма та патологія є історичними, а отже, мінливими категоріями. Блискучий учень засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Вітвицький збагатив психоаналітичні теорії власною теорією кратизму, деякі положення якої співзвучні з теорією прагнення до переваги А. Адлера.

Третій розділ книги є найбільш масивним, він розповідає про ранню добу психоаналітичних студій в Україні від початку XX ст. до 30-х років, коли провідними центрами психоаналізу стали Одеса, Харків, Київ і Львів. Появі психоаналізу на українському просторі передував розвиток як медичних, так і гуманітарних наук. Психоаналітичне мислення проникало в науку та мистецтво, а також втілилося в численних патографіях, тобто психобіографічних дослідженнях, перша з яких авторства А. Хмелевського присвячена Ф. Ніцше. У цей час видавався журнал «Психотерапія», де часто публікували переклади робіт Фройда та детальні огляди видань Міжнародного психоаналітичного товариства. Виходили друком праці вітчизняних дослідників та практиків психоаналізу, зокрема,

М. Вульфа, психоаналітичні надбання якого високо оцінив сам Фройд.

У цьому ж розділі Наталія Наливайко описує, як під пильним наглядом більшовицької влади психоаналіз пережив мутацію: постала нова синтетична дисципліна, названа фройдомарксизмом, покровителем та ідеологом котрої став Лев Троцький. Цікаво, що одним із небагатьох, хто критикував цей сплав, був Л. Виготський. Новоспечений Левіафан мав слугувати цілям перетворення та виховання людини на соціалістичних засадах. Так зародилося нове вчення –педологія і так було створено дві психоаналітичні установи — Державний психоаналітичний інститут-лабораторію «Міжнародна солідарність» та Дитячий будинок-лабораторію.

Фройд у приватному листуванні застерігав: «Наша наука не може бути поставлена на службу жодній партії, для свого розвитку вона потребує певної міри вільнодумства». Психоаналіз, спочатку поставлений на службу державі, врешті-решт зазнав гонінь та нищівного розгрому. Така доля спіткала й інші теорії, «заражені ідеалізмом та буржуазною наукою». На сторінках медичних, політичних, партійних та навіть літературних видань із першої половини двадцятих років розгортається боротьба марксизму проти фройдизму. У 30-ті роки психоаналіз як клінічна практика та інструмент аналізу культури завмирає. Навіть праця Г. Маліса «Психоаналіз комунізму», де автор своїми ідеями про суспільство без неврозів випереджає неофрейдистів на кшталт Е. Фромма та Г. Маркузе, вилучається звідусіль. Утім, психоаналіз виявився мало сумісним не тільки з марксизмом, але і з рефлексологією, з якою його так само силоміць намагались об'єднати.

Важливою особливістю цього плідного розділу книги є те, що авторка докладно розповідає про центри розвитку психоаналізу в Україні, а також про провідні постаті українського психоаналізу, тож ми можемо говорити про психоаналіз Львова, Одеси, Києва та Харкова, кожен із яких має свою специфіку.

В Одесі було видано першу вітчизняну працю з психоаналізу «Про психоаналітичний метод лікування (Теорія Freud'a)» М. Вульфа, а також єдину в Україні серію «Питання теорії і практики психоаналізу», до якої увійшли праці З. Фройда, його учнів та одеських науковців. Останні орієнтувалися на світові тенденції, лікарі із захватом сприйняли психоаналітичні ідеї, а одеська психоаналітична спільнота мала певну автономію та могла якоюсь мірою протистояти політичному та ідеологічному тиску Москви, зокрема, тут творили В. Ліхницький, О. Халецький та Я. Коган, що застосовував психоаналітичні ідеї в психіатрії. У Києві працював психоневрологічний інститут, у якому було психоаналітичне відділення, В. Підмогильний створював модерністську прозу, просякнуту психоаналітичними ідеями, а статтю киянина Д. Епштейна було опубліковано в журналі віденських психоаналітиків. У Харкові було створено значущі праці терапевтичного плану, зокрема, статтю О. Геймановича, де він докладно описав основні ідеї фройдівсько-брейрівської концепції неврозів, на високому щаблі розвитку перебувала Харківська школа психоневрології, а В. Юринець був слухачем спецкурсу «Основи психоаналізу» Альфреда Адлера. Свідчень про психоаналітичну практику у Львові, що на той час перебував у складі Австро-Угорської імперії та мав прямі наукові, культурні, політичні зв'язки з Віднем, як не дивно, значно менше. Однак, у лікарській справі та при написанні патографії психоаналіз застосовував С. Балей, а до цього вийшов психоаналітичний роман Агатангела Кримського «Андрій Лаговський. Із життя істериків», що засвідчив ознайомленість автора з теорією сексуальності Фройда.

Четвертий розділ книги присвячено окремому дослідженню патографій як особливого явища в психоаналітичному доробку українців. Вважається, що психобіографічні дослідження початку XX ст. є авторськими концепціями психоаналізу. Наталією Наливайко розглянуто деякі ідеї І. Хмелевського, відображені в його роботі про Ніцше, зокрема, що патологічний елемент слід шукати не в дидактичній, а в поетичній частині творів Ніцше, тобто в словах, зворотах мови, картинах.

С. Балей, синтезуючи концепції Фройда, Юнга та Адлера, розпочинає дослідження особистості та творчості Т. Шевченка, яке потім підхопили й інші науковці. На думку дослідника, за всіма образами, які створює автор, «ховається його власне Я»: Шевченко, оспівуючи дівочість та материнство, часто ідентифікується з жіночими образами. С. Балей, О. Халецький та Я. Ярема описують доедипальну природу Шевченкової любові до України-матері.

В. Підмогильний, у свою чергу, досліджує особистість І. Нечуя-Левицького та його несвідомі потяги через аналіз його творчості.

У **п'ятому розділі** книги стисло описана історія життя людини-вовка – найвідомішого пацієнта З. Фройда, який був вражений особистістю психоаналітика. С. Панкеєв згадував: «Завдяки психоаналізу переді мною відкрився абсолютно інший світ, взаємозв'язки, раніше заховані в темноті, стали фактами моєї свідомості, багато з того, що я так і не зміг зрозуміти у своєму житті, стало прояснятися». До Відня Сергія привіз молодий одеський психіатр Л. Дрознес, який цікавився психоаналізом. Саме завдяки тривалій психоаналітичній роботі з уродженцем Каховки, який багато дитячих років провів поруч з Одесою, Фройд виявив наявність дитячої сексуальності, пояснив значення ранньої оральної організації лібідо, а також зв'язок «первинної сцени» та «первинної фантазії».

Шостий розділ розповідає читачеві про здобутки психоаналізу в українській діаспорі, зокрема, про статтю О. Кульчицького «Світовідчуття українця», яку він починає з визначення понять «українська психіка» та «світовідчуття», а також про доробки Б.-Я. Цимбалістого, який спирався на психодинамічну теорію «Я», опрацьовану Г. Гартманом, Е. Еріксоном та ін., у яких він аналізує шляхи формування національного характеру, підкреслюючи, що спільне в способі родинного виховання формує певні риси національного характеру.

Заключний **сьомий розділ** присвячено сучасним психоаналітичним студіям. Наталія Наливайко зазначає, що падіння тоталітарного режиму та демократизація громадського й культурного життя в Україні створили умови для ренесансу психоаналізу. Тож модерні психоаналітичні дослідження в Україні співзвучні національному відродженню. Новочасна доба розвитку психоаналізу в Україні починається з публікації наприкінці 90-х років XX ст. статті Соломії Павличко «100 років без Фройда». Психоаналіз повертався до життя передусім на межі літератури та літературознавства, його широко використовували у феміністичній літературній критиці, поступово він повертався і в клінічну роботу. У цьому розділі книги авторка наводить різні сучасні осередки психоаналізу в Україні та розмаїті освітні програми, зокрема, згадує Трускавецький проєкт, базою якого була кафедра психіатрії та психотерапії Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, Психоаналітичне товариство Харкова, Дніпропетровське товариство психодинамічної психотерапії, Київське психоаналітичне товариство, Українське психоаналітичне товариство тощо. Наразі все ще триває друга спроба інституціалізації психоаналізу в Україні, причому психоаналіз теж видозмінюється відповідно до сучасності, так, виникає психоаналіз онлайн. Діяльність членів психоаналітичних спільнот наразі спрямована на поширення психоаналітичної теорії та практики, інтеграцію психоаналізу в системи освіти, медичні та психологічні науки, суспільство, політику, а також орієнтована на співпрацю із зарубіжними фахівцями та організаціями, що представляють світовий психо-

аналітичний рух. Психоаналіз в Україні, нарешті, отримав друге дихання.

Завдяки докладній реконструкції життєвих віх психоаналізу в Україні, яку здійснила Наталія Наливайко у своїй книзі «Психоаналіз в Україні: історія, сьогодення, майбутнє», ми маємо змогу відновити розірване полотно нашої історії, поновити неперервність та залатати білі плями, наявність яких несе загрозу сталості ідентичності. Книгу варто рекомендувати всім, хто вважає, що психоаналіз погано вкорінюється в Україні, мало сумісний з українською культурою або не має тривалої історії. Насправді історія психоаналізу в Україні почалася задовго до оформлення перших психоаналітичних ідей – з облаштування життя в Україні пращурів З. Фройда. Історія психоаналізу в Україні – це передусім історія людей, історія дотичних до психоаналізу особистостей: науковців, лікарів, психологів, митців, політиків, філософів, які були натхненними психоаналітичними ідеями чи навіть висували власні самобутні теорії. І зараз кожен із нас, хто практикує чи досліджує психоаналіз, продовжує творити його історію.

Список літератури:

Наливайко, Н. (2023). *Психоаналіз в Україні: історія, сьогодення, майбутнє*. Київ, Академія.

Анотація. Психоаналіз як інтелектуальна течія та клінічна практика вкорінюється в різних країнах відмінними способами. У поданій статті-рецензії розкрито смислові горизонти книги Наталії Наливайко «Психоаналіз в Україні: історія, сьогодення, майбутнє», яка є докладною реконструкцією життєвих віх психоаналізу на теренах України. Авторка статті-рецензії формулює тезу, що осмислення власної психоаналітичної історії необхідне для подальшого самобутнього розвитку психоаналізу в Україні. Відтак, видання книги, покликаної залатати деякі прогалини в історії українського психоаналізу, є справжньою подією для психоаналітиків-українців. Авторкою зазначається, що історія психоаналізу в Україні переплітається зі складною історією країни: з геополітичною та психологічною «межовістю», соціальними потрясіннями, політичними міжусобицями, війнами та революціями, культурною неоднорідністю населення та періодом жорсткої заборони, що призвела до завмирання психоаналізу, але не до остаточного знищення, адже психоаналіз відродився та розквітає з новою силою в давніх психоаналітичних містах-осередках: Києві, Одесі, Харкові, Львові.

У статті-рецензії аналізуються обставини, за яких створювалася книга, а також поступово розкривається її структура та зміст. Авторка стисло описує наповнення кожного з семи розділів книги, поданих у такій послідовності: «Зв'язки родини Фройдів з Україною», «Дофройдівський психоаналіз (передпсихоаналіз)», «Психоаналітичні студії в Україні від початку XX ст. до 30-х років (рання доба 1904–1950)», «Патографії», «Історія життя "людини-вовка"», «Здобутки психоаналізу в українській діаспорі», «Сучасні психоаналітичні студії». У кожному з розділів Наталією Наливайко досліджено дотичність психоаналізу до соціально-політичних, культурно-інтелектуальних та побутових умов життя в Україні за різних історичних обставин. Зрештою, формулюється висновок, що історія психоаналізу в Україні – це передусім історія людей, які були натхненними психоаналітичними ідеями чи навіть висували власні самобутні теорії.

Ключові слова: історія психоаналізу, психоаналіз, психоаналітична терапія, Україна, Фройд.

Abstract. Psychoanalysis as an intellectual flow and clinical practice takes root in different countries in a variety of ways. This book review reveals the semantic horizons of Natalia Nalyvaiko's book «Psychoanalysis in Ukraine: history, present, future» which is a detailed reconstruction of psychoanalysis's life milestones on the Ukraine territory. The author of the review article formulates the thesis that understanding one's own psychoanalytic history is necessary for the further original development of psychoanalysis in Ukraine. Therefore, the publication of a book designed to fill some gaps in the history of Ukrainian psychoanalysis is a real event for Ukrainian psychoanalysts. The author notes that the history of psychoanalysis in Ukraine is intertwined with the complex history of the country: with geopolitical and psychological «frontier», with social upheavals, with political strife, with wars and revolutions, with the cultural heterogeneity of the population and with the period of strict prohibition that led to the stagnation of psychoanalysis, but not to its final destruction, because after all, psychoanalysis has been revived and is flourishing with new strength in the old psychoanalytic cities-centers: Kyiv, Odesa, Kharkiv, Lviv.

The review article analyzes the circumstances under which the book was created, and also gradually reveals its structure and content. The author briefly describes the content of each of the seven chapters of the book, presented in such sequence: "Connections of the Freud family with Ukraine", "Before Freudian psychoanalysis (pre-psychoanalysis)", "Psychoanalytic studios in Ukraine since the beginning of the 20th century until the 1930s (early period 1904-1950)", "Pathographies", "The life story of the Wolf Man", "Achievements of psychoanalysis in the Ukrainian diaspora", "Modern psychoanalytic studios". In each chapter Natalia Nalyvaiko explores the contiguity of psychoanalysis and socio-political, cultural-intellectual and household living conditions in Ukraine under various historical circumstances. Ultimately, the final conclusion is that the history of psychoanalysis in Ukraine is primarily a story of people who were inspired by psychoanalytic ideas or even offered their original theories.

Key words: Freud, history of psychoanalysis, psychoanalysis, psychoanalytic psychotherapy, Ukraine.

УДК 159.964.2
DOI https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-11

РЕЗОЛЮЦІЯ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІЗ РОСІЙСЬКИМИ ПСИХОЛОГАМИ ТА ПСИХОТЕРАПЕВТАМИ НА ЧАС ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Мар'яна Великодна, Ph.D. із психології, доцентка,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна,
кафедра практичної психології,
Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., Україна

Оксана Аршевська-Ґєрен,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна

Єлизавета Давоян, Ph.D. із психології,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна,
в. о. завідувача кафедри психології,
Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., Україна

Валерій Дорожкін, доктор психологічних наук, професор,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна,
кафедра психології,
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

Василь Манзар,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна

Наталія Монахова,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна

Олег Христенко,
Дивізіон «Психоаналітична психологія і психотерапія» Національної психологічної асоціації, м. Київ, Україна

RESOLUTION ON REGULATING RELATIONS WITH RUSSIAN PSYCHOLOGISTS AND PSYCHOTHERAPISTS DURING RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE

Mariana Velykodna, Ph.D. in Psychology, Associate Professor,
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine,
Practical Psychology Department,
Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-6269-793X, velykodna@kdpu.edu.ua

Oksana Arshevska-Guérin,
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-6991-0040, ks.nova2015@gmail.com

Yelyzaveta Davoian, Ph.D. in Psychology,
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine,
Acting Head of the Department of Psychology,
State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0259-5784, dav.el.veta@gmail.com

Valeriy Dorozhkin, Sc.D. in Psychology, Professor,
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine,
Department of Psychology,
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-7755-1343, v.dorozhkin1975@gmail.com

Vasyl Manzar
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0008-0714-883X, vasyl.manzar@gmail.com

Nataliia Monakhova
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0004-4067-1391, monakhova.psy@gmail.com

Oleh Khrystenko
Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy Division of the National Psychological Association, Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-8991-0227, khrystenkooleh@gmail.com

Преамбула

Психоаналітична теорія і практика побудовані на ідеї значущості *символічного* здійснення та розвитку людського суб'єкта в напрямку до відкриття його істини, що полягає також у виявленні та інтеграції ним або нею власної агресії та потягу до деструкції. Можна сказати, що психоаналітики мають славу адвокатів агресії не меншою мірою, ніж адвокатів сексуальності. Втім, символічне здійснення агресії при цьому означає, що суб'єкт утримується від реальної дії, вчинку, акту в стані афекту, які задовольняють агресивний потяг, замінивши їх словом та фантазуванням, цілеспрямованістю та легальною конкуренцією. У розрізі життя цивілізації йдеться про три фундаментальні відмови, пов'язані з агресією, які позначають перехід від тваринного до людського: відмова від убивства, інцесту та канібалізму.

Відтак, психоаналітична спільнота не може толерувати подібний цивілізаційний регрес та перехід від ненависті до дії (тобто воєнного нападу), який обрала російська влада за підтримки великої частини російського населення до України та українців. У підсумку цього переходу – жорстока кривава бійня, мародерство та зґвалтування, тисячі вбитих дорослих і дітей, сотні знищених населених пунктів та тисячі зруйнованих будівель уже за перший місяць війни Росії проти України. Окремо варто відзначити психологічне насильство у формі газлайтингу, яке переживають наші громадяни, зустрічаючись із запереченням або ігноруванням фактів та впливів війни та воєнних злочинів з боку багатьох росіян, включаючи публічні заяви деяких російських психологів та психотерапевтів.

Дивізіон «Психоаналітична психологія та психотерапія» НПА України, засуджуючи війну, розпочату Російською Федерацією проти українців, прагне підтримати своїх членів та членкинь, сформулювавши такі орієнтири в питанні врегулювання відносин із російськими психологами, психотерапевтами та спільнотами цих фахівців на цей час.

Ключові позиції

1. Головні права, обов'язки та обмеження прав громадян України регулює, у першу чергу, Закон України. Зокрема, звертаємо Вашу увагу на прийнятий Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», який засуджує будь-які військові, політичні, *інформаційні*, адміністративні, *господарські* чи *трудові* відносини з Російською Федерацією як колабораціонізм, що може мати адміністративні або кримінальні наслідки. Як мінімум, колабораціоністам буде обмежений доступ до занять державних посад і посад в органах місцевого самоврядування терміном на 15 років. Колаборанти також не зможуть у майбутньому бути членами виборчих комісій, офіційними спостерігачами, кандидатами на місцевих виборах тощо.

Крім того, 24.03.2022 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про денонсацію Угод в галузі освіти та науки з російською федерацією», де зазначено, що співробітництво в галузі освіти та науки з країною-агресором повністю припинено.

Ми очікуємо, що члени Дивізіону усвідомлюють власну громадянську відповідальність за дотримання цих та майбутніх Законів України, сформульованих на виклики воєнного часу. Контроль за виконанням цих та інших законів покладено на виконавчі органи влади України.

2. Відповідно до зазначеного та нашої громадянської позиції, Дивізіоном «Психоаналітична психологія та психотерапія» як ланкою Національної психологічної асоціації України призупинено будь-які форми співпраці з російськими психологами, психотерапевтами та їх об'єднаннями, незалежно від їхньої громадянської позиції та політичних переконань, до закінчення війни. Відновлення співпраці по закінченню війни можливе лише за регламентом, схваленим членами Дивізіону, та за умови зміни відповідного законодавства в Україні.

3. Аналогічно ми рекомендуємо членам Дивізіону призупинити професійні контакти з російськими психологами та психотерапевтами, особливо нові, зважаючи на те, що багато хто з них задіяні в агентурній діяльності Росії або є палкими прихильниками війни проти України. Зокрема, йдеться про проведення групової супервізії або ведення групових навчальних заходів, участь у конференціях, круглих столах, диспутах, організованих країною-агресором, членство в професійних об'єднаннях російських психологів. Так само просимо утриматися від публічних заяв від імені своєї професії або спільноти, адресованих російським психологам, психотерапевтам, психоаналітикам, які можуть бути розтлумачені, як порушення Законів України.

4. Кожен член Дивізіону має право на суб'єктивний спосіб переживання своєї травми через війну, враховуючи свою історію та досвід особистої терапії, а також розмір зазнаних втрат у ході війни. Відтак, Дивізіон не розглядатиме та не оцінюватиме жодні прояви суб'єктивного переживання травми як «етичні» або «неетичні», «професійні» чи «непрофесійні», «нейтральні» або ні, у тому числі в аспекті особистого спілкування з російськими психологами чи психотерапевтами.

5. Дивізіон довіряє своїм членам та їхнім супервізорам в оцінці здатності та доцільності продовжити чи призупинити свою психологічну або психотерапевтичну практику через свій стан, а також у виборі суб'єктів цієї практики, навіть якщо індивідуальними клієнтами, аналізантами або супервізантами є громадяни Російської Федерації та російські психологи, психотерапевти або кандидати, з урахуванням законності цієї взаємодії. На час воєнного стану Етична група Дивізіону готова прийняти, але тимчасово утримається від розгляду, скарги щодо етичності цих рішень, враховуючи пункт 4 цієї резолюції.

6. Стосовно етики психологічної та психоаналітичної практики на час війни, ми вважаємо вичерпними наявний Етичний кодекс НПА та Етичний кодекс Психоаналітичного дивізіону НПА, який ґрунтується на ідеях етики психоаналізу як клінічної практики, втім, припускаємо, що в наших членів та їх аналізантів можуть виникати нові безпрецедентні питання, які потребуватимуть нових рішень. У такому випадку Етична група Дивізіону зможе розглянути, підготувати та представити на розсуд Дивізіону доповнення до Етичного кодексу з урахуванням нових викликів.

7. У випадку порушення честі та гідності члена або членкині Дивізіону російськими психологами, психотерапевтами або їхніми спільнотами в контексті війни Росії проти України, Дивізіон готовий розглянути та сформулювати рішення стосовно цього випадку, включаючи офіційні звернення в міжнародні професійні спільноти щодо осуду чи з вимогою виключення певної особи.

Анотація. Цей документ публікується за скороченою назвою. Його повна назва – «Резолюція Дивізіону «Психоаналітична психологія та психотерапія» ГС Національна психологічна асоціація щодо врегулювання відносин з російськими психологами та психотерапевтами на час війни росії проти України». Резолюцію було розроблено ініціативною групою членів Дивізіону, які зазначені в цьому тексті як автори, у відповідь на пропозицію представників Міжнародної асоціації психотерапії адикцій (МАПА). Текст було прийнято Загальними Зборами Дивізіону 7 квітня 2022 року як внутрішній документ Дивізіону. У ньому зазначено: 1) чинні законні заборони на співпрацю з Росією; 2) політику

Дивізіону «Психоаналітична психологія та психотерапія» ГС НПА як рішення призупинити будь-які форми співпраці з російськими психологами, психотерапевтами та їхніми об'єднаннями, незалежно від їхньої громадянської позиції та політичних переконань, до закінчення війни, із подальшим відновленням співпраці лише за регламентом, схваленим членами Дивізіону, та за умови зміни відповідного законодавства в Україні; 3) звернення до членів Дивізіону з проханням утриматися від професійних контактів із російськими психологами та психотерапевтами; 4) роз'яснення порядку розгляду справ Експертною групою з етики Дивізіону, якщо вони стосуватимуться випадків, у яких залучено резидентів Росії; 5) визначення кола питань, у яких Експертна група з етики утримається від розгляду справ на час війни. На підставі цієї резолюції представники Дивізіону долучилися до Всеукраїнської робочої групи на чолі з МАПА разом з Українською спілкою психотерапевтів, Національною психологічною асоціацією, Київською школою реляційної психоаналітичної психотерапії, Українським інститутом психотерапії узалежнень, Львівським психоаналітичним інститутом ментального здоров'я та іншими. Всеукраїнська робоча група також розробила та затвердила коротку спільну резолюцію з теми регулювання відносин із громадянами та резидентами Росії під час війни.

Ключові слова: війна, етика, психоаналіз, психоаналітична психотерапія, психодинамічна психотерапія, російське вторгнення, Україна.

Abstract. This document is published under a shortened title. Its full title is "Resolution of the Division "Psychoanalytic Psychology and Psychotherapy" of the National Psychological Association on regulating relations with Russian psychologists and psychotherapists during Russia's war against Ukraine." The resolution was developed by an initiative group of members of the Division, who are listed in this text as authors, in response to a proposal by representatives of the International Addiction Psychotherapy Association (IAPA). The General Assembly of the Division adopted the text on April 7, 2022, as an internal document of the Division. It states 1) current legal prohibitions on cooperation with Russia; 2) the policy of the Division "Psychoanalytical Psychology and Psychotherapy" as a decision to suspend any forms of cooperation with Russian psychologists and psychotherapists and their associations, regardless of their civic position and political beliefs, until the end of the war, with the subsequent resumption of cooperation only according to the regulations approved by the members of the division, and on the condition that the relevant legislation in Ukraine is changed; 3) an appeal to the members of the division with a request to refrain from professional contacts with Russian psychologists and psychotherapists; 4) clarification of the procedure for handling cases by the Expert Group on Ethics of the Division, in which residents of Russia are involved; 5) determination of issues in which the Expert Group on Ethics will refrain from considering cases during the war. Based on this resolution, representatives of the Division joined the All-Ukrainian working group led by IAPA together with the Ukrainian Union of Psychotherapists, the National Psychological Association, the Kyiv School of Relational Psychoanalytic Psychotherapy, the Ukrainian Institute of Addiction Psychotherapy, the Lviv Psychoanalytic Institute of Mental Health and others. The All-Ukrainian working group also developed and approved a short joint resolution on regulating relations with Russia's citizens and residents during the war.

Key words: ethics, psychoanalysis, psychoanalytic psychotherapy, psychodynamic psychotherapy, Russian invasion, Ukraine, war.